

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

1. Subcommentary on the First Fifty Discourses (1. Mūlapaṇṇāsa-
tīkā)

3. The Chapter on Similes (3. Opammavaggo)

PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

---

1. Subcommentary on the First Fifty Discourses

3. Opammavaggo

---

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. Moḷinti kesaracanaṃ. Vehāyasanti ākāse. Ratanacaṅkoṭavarenāti ratanasilāmayavaracaṅkoṭakena saḥassanetto sirasā paṭiggahi. “Suvaṇṇacaṅkoṭakavarenā”tipi pāṭho.

Sāti moḷi. Moḷi etassa atthīti moḷiko, moḷiko eva moḷiyo. Phaggunoti pana nāmaṃ. Saṅkhāti samaññā. Velīyati khaṇamuhuttādivasena upadisīyatīti velā, kāloti āha “tāyaṃ velāyaṃ...pe... ayaṃ kālavelā nāmā”ti. Velayati paricchedavasena tiṭṭhatīti velā, sīmā. Velayati saṃkilesapakkhaṃ cālayatīti velā, sīlaṃ. Anatikkamanaṭṭhopi cassa saṃkilesadhammanimittaṃ acalanameva. Viññupurisābhāve chapañcavācāmatṭaṃ ovāde pamāṇaṃ nāma. Davasahagataṃ katvāti kīlāsahitaṃ katvā.

Missībhūtoti ananulomikasaṃsaggavasena missībhūto. “Avaṇṇaṃ bhāsatī”ti saṅkhepato vuttaṃ vivaritaṃ “tāpanapacanakotṭanādīnī”tiādi vuttaṃ. Adhikaraṇampi karotīti ettha yathā so adhikaraṇāya parisakkati, taṃdassanaṃ “imesaṃ bhikkhūna”ntiādi. Adhikaraṇaṃ ākaḍḍhatīti adhikaraṇaṃ uddissa te bhikkhū ākaḍḍhati, adhikaraṇaṃ vā tesu uppādentō ākaḍḍhati. Uddesapadaṃ vāti padaso uddesamattaṃ vā. Neva piyakamyatāyāti neva attani satthuno piyabhāvakāmatāya. Na bhedādhīppāyenāti na satthuno tena bhikkhunā bhedādhīppāyena. Atthakāmatāyāti moḷiyaphaggunassa hitakāmatāya.

224. Avaṇṇabhāsaneti bhikkhunīnaṃ agunakathane. Chandādīnaṃ vatthubhāvato kāmaguṇā gehaṃ viya gehaṃ, te ca te sitā nissitāti gehassitāti vuttā. Taṇhāchandāpi tāsāṃ kattukāmatāpīti ubhayepi taṇhāchandā, paṭighachandā pana tesāṃ kattukāmatā eva. Phalikamaṇi viya pakatipabhassarassa cittasantānassa upasaṅgo viya vipariṇāmakāraṇaṃ rāgādayoti āha “rattampi cittaṃ vipariṇata”ntiādi. Hitānukampīti karuṇāya paccupaṭṭhāpanamāha. “Yassantarato na santi kopā”tiādīsu viya antara-saddo cittapariyāyoti āha “dosantaroti dosacitto”ti.

225. Dubbacatāya ovādaṃ asampaṭicchanto citteneva paṭiviruddho aṭṭhāsi. Gaṇhiṃsu cittaṃ, hadayaḡāhinaṃ paṭipajjiṃsūti attho. Pūrayiṃsu ajjhāsanti attho. Ekasmiṃ samaye paṭhamabodhiyaṃ. Ekāsaṇaṃ bhojanaṃ ekāsaṇabhojanaṃ, ekavelāyameva bhojanaṃ. Tañca kho pubbaṇhe evāti āha “ekaṃ purebhattabhojana”ntiādi. Sattakkhattuṃ bhuttabhojanampi imasmiṃ sutte ekāsaṇabhojananteva adhippetāṃ, na ekāsaṇikatāya ekāya eva nisajjāya bhojanaṃ. “Appaḍaṃsa...pe... samphassa”ntiādīsu viya appa-saddo abhāvatthoti āha “nirābādhatāṃ, niddukkhatā”nti. Padhānādivasena sallahukaṃ akicchaṃ utṭhānaṃ sallahukauṭṭhānaṃ. Na ekappahārenāti na ekavārena, na ekasmiṃyeva kāleti

adhippāyo. Dve bhojanānīti “aparaṇhe rattiya”nti kālavasena dve bhojanāni. Pañca guṇeti appābādhādi ke pañca ānisaṃse. Satuppādakaraṇīyamattamevāti satuppādamattakaraṇīyameva, nivāretabbassa punappunaṃ samādapanañca nāhosi.

Maṇḍabhūmīti ojavantabhūmi, yattha parisiñcanena vinā sassāni kiṭṭhāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesam ācariyo yoggācariyo, tesam sikkhāpanako. Gāmaṇihatthiādayopi “yoggā”ti vuccantīti āha pāliyaṃ “assadammasārathī”ti. Catūsu maggesu yena yena maggena icchatī. Jāvasamagādibhedāsu gatīsu yaṃ yaṃ gatiṃ. Taṃ taṃ maggaṃ āruḥhāva otiṇṇāyeva. Neva vāretabbā rasmiviniggaṇhanena. Na vijjhitabbā patodalaṭṭhiyā. Gamaṇamevāti ime yuttā mama icchānurūpaṃ maṇḍam gacchanti, samaṃ gacchanti, sīghaṃ gacchantīti khuresu nimittaggaṇaṃ paṭṭhapetvā sārathinā tesam gamaṇameva passitabbam hoti, na tattha niyojanaṃ. Tehipi bhikkhūhi. Pajahiṃsu pajahitabbam. Sāladūsanāti sālārukkhaṇasānāsakā. Aññā ca valliyo sālārukkhe vinandhitvā ṭhitā. Bahi nīharaṇenāti sālavanato bahi chaḍḍanena. Sasaṇṭhitāti saṇṭhānasampannā, mariyādaṃ bandhitvāti ālavālasampādanavasena mariyādaṃ bandhitvā. Kipillapuṭakaṃ tambakipillakapuṭakaṃ. Sukkhadaṇḍakaharaṇaṃ ālavālabbhantarā.

226. Videharaṭṭhe jātasaṃvaḍḍhatāya vedehikā. Paṇḍā vuccati paññā, tāya itā gatā pavattāti paṇḍitā. Gahapatānīti gehasāminī. Soraccenāti saṃyamaṇa. Nivātavuttīti paṇipātakārī. Nibbutāti nibbutaduccaritaṃ paṇipātakārī. Uṭṭhāhikāti uṭṭhānavīriyavātī. Kibbisāti kurūrā.

227. Evaṃ akkhantiyā dosam dassetvāti “guṇavanto”ti loke patthaṭakittisaddānampi akkhantinimittaṃ ayasuppattiguṇaparihāniādiṃ akkhamatāyaādīnavaṃ pakāsetvā. Vacanapatheti vacanamagge yuttakālādi ke. Saṇhābhāvopi hi vacanassa pavattiākāroti katvā “vacanapatho” tveva vutto. Tesam yeva kālādīnaṃ. Mettā etassa atthīti mettaṃ, uppannaṃ mettacittaṃ etesanti uppannamettacittā. Puna “kālena vā, bhikkhave”tiādi pāli dhammasabhāvadassanavasena pavattā “paraṃ codanāvasena vadantā nāma imehi ākārehi vadantī”ti. Adhimuñcitvāti abhirativasena tasmīṃ puggale bhāvanācittaṃ muñcitvā vissajjetvā. So puggalo ārammaṇaṃ etassāti tadārammaṇaṃ, mettacittaṃ. Yadi evaṃ padesavisayaṃ taṃ kathaṃ nippadesavisayaṃ viya hotīti codento “kathaṃ tadārammaṇaṃ sabbāvantam lokaṃ karotī”ti āha, itaro “pañca vacanapathe”tiādinā pariharati. Idha tadārammaṇaṃ cāti tasseva mettacittassa ārammaṇaṃ katvāti pāliyaṃ vacanaseso daṭṭhabbo. Tenāha “puna tassevā”tiādi. Sabbā sattakāyasaṅkhātā pajā etassa atthīti sabbāvantoti imamatthaṃ dassento “sabbāvanta”nti āha. Vipulenāti mahājanārammaṇena. Mahantapariyāyo hi vipula-saddo, mahattañcettha bahukabhāvo. Tenāha “anekasattārammaṇenā”ti. Tañca puggalanti pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalaṃ. Cittassāti mettāsahagatacittassa. Ettha ca mettāsahagatena cetasā viharissāmāti sambandho. Tattha kathanti āha “tañca puggalaṃ sabbañca lokaṃ tassa cittassa ārammaṇaṃ katvā adhimuccitvā”ti.

228. Tadattadāpikanti yā mettaṃ cetovimuttiṃ sammadeva bhāvetvā ṭhitassa nibbikārato kenaci vikāraṃ na āpādetabbatā, tadattahajotikaṃ. Apathavinti pathavī na hotīti apathavī. Nippathavinti sabbena sabbam pathavībhāvābhāvaṃ. Tiriyam pana aparicchināti kasmā vuttaṃ, nanu cakkavālapabbatehi taṃ taṃ cakkavālaṃ paricchindati? Na, tadanñacakkavālapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṇhi cakkānaṃ antarasādisse tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantarānirayabhāvato. Cakkavālapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī

ekābaddhāva. Vivaṭṭakāle hi saṇṭhahamānāpi pathavī yathāsaṇṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṇṭhahati. Tenāha “tiriyaṃ pana aparicchinnā”ti. Imināva gambhīrabhāvena vuttaparimāṇato paraṃ natthīti dīpitaṃ hoti.

229. Haliddīti haliddivaṇṇaṃ adhippetanti āha “yaṃ kiñci pītakavaṇṇa”nti. Vaṇṇasaṅkhātāṃ rūpaṃ assa atthīti rūpī, na rūpīti arūpīti āha “arūpo”ti. Tenevāha “sanidassanabhāvapaṭikkhepato”ti.

230. Pañca yojanasatānīti himavantato samuddaṃ pavitṭhaṭṭhānavasena vuttaṃ, na anotattadāhamukhato. Aññā nadiyo upādāya labbhamānaṃ gambhīrataṃ appameyyaudakatañca gahetvā “gambhīrā appameyyā”ti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana tiṇukkāya tāpetabbattābhāvadassanaparametanti vuttaṃ “etena payogenā”tiādi.

231. Tūlinī viya tūlinīti āha “simbalitūlalatātūlasamānā”ti. Sassaranti evaṃpavatto saddo sassarasaddo. Anuravadassanañhetāṃ. Tathā bhabbharasaddo. Sabbametaṃ mettāvihārino cittassa dūsetuṃ asakkuṇeyyabhāvadassanaparaṃ. Ayañhettha saṅkhepattho - yathā mahāpathavī kenaci purisena apathaviṃ kātuṃ na sakkā, yathā ākāse kiñci rūpaṃ paṭṭhapetuṃ na sakkā, yathā gaṅgāya udakaṃ tiṇukkāya tāpetuṃ na sakkā, yathā ca biḷārabhastāṃ thaddhaṃ pharusañca samphassaṃ kātuṃ na sakkā, evamevaṃ mettāya cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulikatāya pañca vacanapathe gahetvā āgatapurisena kenaci pariāyena cittassa aññathattaṃ kātuṃ na sakkāti.

232. Ocarakāti parūpaghātavasena hīnakammakārino. Tenāha “nīcakammakārakā”ti. Anadhivāsanañeti akkhamanena. Mayhaṃ ovādakaro na hotīti paramhi anattakārimhi cittapadosanena āghātuppādanena mama sāsane sammāpaṭipajjamāno nāma na hoti.

233. Aṇunti appakaṃ tanu parittakaṃ. Thūlanti mahantaṃ oḷārikaṃ. Vacanapathassa pana adhippetattā taṃ sāvajjavibhāgena gahetabbanti āha “appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ vā”ti. Khantiyā idaṃ bhāriyaṃ na hotīti avocuṃ “anadhi...pe... passāmā”ti. Dīgharattanti cirakālaṃ, accantamevāti attho. Accantañca hitasukhaṃ nāma aññādhigamenevāti āha “arahattena kūṭaṃ gaṇhanto”ti.

Kakacūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. Bādhayimsūti haniṃsu. Taṃtaṃsāmpattiyaṃ vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādiānattho, anatikkamanaṭṭhena tasmīṃ antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti antarāyikā. Tenāha “antarāyaṃ karontīti antarāyikā”ti. Ānantariyadhammāti ānantariyasabhāvacetanādhammā. Tatrāyaṃ vacanattho - cutianantaraphalaṃ anantaraṃ nāma, tasmīṃ anantare niyuttā, tannibbattanena anantarakaraṇasīlā, anantarapayojanāti vā ānantarikā, te eva ānantariyāti vuttā. Kammāni eva antarāyikāti kammantarāyikā. Mokkhasseva antarāyaṃ karoti, na saggassa micchācāralakkhaṇābhāvato. Na hi bhikkhuniyā dhammarakkhitabhāvo atthi. Pākatikabhikkhunīvasena cetāṃ vuttaṃ, ariyāya pana pavattaṃ apāyaṃvattaniyameva. Nandamāṇavako cettha nidassanaṃ. Ubhinnaṃ samānacchandatāvasena vā asaggantarāyikatā, mokkhanantarāyikatā pana

mokkhatthapaṭipattiyā vidūsanato, abhibhavitvā pana pavattiyam saggantārāyikatāpi na sakkā nivāretunti. Ahetukadiṭṭhiakiriyadiṭṭhinatthikadiṭṭhiyova niyatabhāvaṃ pattā niyatamicchādiṭṭhidhammā. Paṭisandhidhammāti paṭisandhicittuppādamāha. Paṇḍakādiggahaṇaṇcettha nidassanamattam sabbāyapi ahetukapaṭisandhiyā vipākantarāyikabhāvato. Yā hi ariye upavadati, sā cetanā ariyūpavādadhammā. Tato paranti khamāpanato upari. Yam panettha vattabbam, tam mahāsīhanādassa līnatthapakāsane vuttameva. Yāva bhikkhubhāvaṃ paṭijānāti pārājikam āpanno. Na vuṭṭhāti sesam garukāpattiṃ. Na deseti lahukāpattiṃ.

Ayam bhikkhu ariṭṭho. Rasena rasam saṃsanditvāti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjam kāmaguṇaparibhogarasam samānetvā. Upanento viyāti bandhanam upanento viya. “Ghaṭento viyā”tipi pāṭho. Upasamharanto viyāti sadisatam upasamharanto viya ekantasāvajje anavajjabhāvapakkhepena. Pāpakanti lāmakatṭhena duggatisampāpanatṭhena ca pāpakam. Setukaraṇavasena mahāsamuddam bandhantena viya. Sabbaññutaññāṇena “sāvajja”nti diṭṭham “anavajja”nti gahaṇena tena paṭivirujjhanto. Ekantato anantarāyikanti gahaṇena vesārajjaññam paṭibāhanto. Kāmakaṇṭakehi ariyamaggasammāpaṭipatti na upakkilissatīti vadanto “ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto”ti vutto. Paṭhamapārājikasikkhāpadasaṅkhāte, “abrahmacariyam pahāyā”ti ādidesanāsaṅkhāte ca āṇācakke.

Pucchamānā samanuyuñjanti nāma. Pucchā hi anuyogoti. Tenādhigatāya laddhiyā anuvajjanattham paccanubhāsanena puna paṭijānāpanam paṭiṭṭhāpanam, tam panassa ādāya samādāpanam viya hotīti āha “samanugāhanti nāmā”ti. Tassā pana laddhiyā anuyuñjitāya vuccamānampi kāraṇam kāraṇapatirūpakamevāti tassa pucchanam samanubhāsanam. Anudahanatṭhena anupāyapaṭipattiyā sampati āyatiñca anudahanatṭhena. Mahābhītāpanatṭhena anavatṭhitasabhāvatāya. Ittarapaccupaṭṭhānatṭhena muhuttaramaṇiyatāya. Tāvakālikatṭhena parehi abhibhavanīyatāya. Sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanatṭhena chedanabhedanādiadhikaraṇabhāvena. Ugghāṭasadisatāya adhikuṭṭhanatṭhena. Avaṇe vaṇam uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya vinivijjhanatṭhena. Diṭṭhadhammikasamparāyikaanattanimittatāya sāsāṅkasappaṭibhayatṭhena. Diṭṭhithāmenāti tassā diṭṭhiyā thāmagatabhāvena. Diṭṭhiparāmāsenāti diṭṭhisāṅkhātapaṭirāmasanena. Diṭṭhiyeva hi dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanena parāmāso. Abhinivissāti taṇhābhinivesapubbaṅgamaṇa diṭṭhābhinivesena “idamevettha tatha”nti abhinivisitvā. Yasmā hi abhinivesanam tattha abhinivittam nāma hoti. Tasmā āha “adhiṭṭhahitvā”ti.

235. Natthīti vattukāmapīti attano laddhiṃ niguhetukāmatāya avajānitukāmapī. Sampatiṇṇatthi paṭijānāti. Dve kathāti visamvādanakatham sandhāya vadati. Abhūtakathā hi pubbe pavattā bhūtakathāya vasena dve kathāti vuccati.

236. Kassa kho nāmāti iminā satthā “na mama tuyham tādissassa atthāya dhammadesanā nāma bhūtapubbā”ti dasseti. Tenāha “khattiyassa vā”tiādi.

Ñāṇamayā usmā etassa atthīti usmī, tathārūpehi paccayehi anusmīkato tasmim attabhāve paṭivedhagabbhoapi usmīkatoti vikatabhāvato paññābījamassa imasmim dhammavinaye api nu atthīti bhagavā bhikkhū pucchati. Te paṭikkhipantā vadanti ṭhānagatena duccharitena ñāṇupahatabhāvaṃ sampassantā. Nittejabhūtoti nittejam

bhūto tejohānippatto. Tato eva bhikkhūnampi sammukhā oloketum̐ asamatthatāya pattakkhandho adhomukho. Sahadhammikaṃ kiñci vattum̐ avisahanato appaṭibhāno. Sampattūpaganti sampattiāvahaṃ. Paṭippassambhenti paṭisedhento.

237. Antarāyakaraladdhiyā sabhāvavibhāvanena parisam̐ sodheti. Nissāreti nīharati avisuddhadiṭṭhitāya. Kassaci buddhānubhāvaṃ ajānantassa. Tassa hi evaṃ bhavēyya “sahasā kathita”nti. Na hi kadāci buddhānaṃ sahasā kiriyā nāma atthi. Assāti “kassaci”ti vuttabhikkhussa. Sutvāpi tuṇhībhāvaṃ āpajjeyyāti athāpi siyāti sambandho. Taṃ sabbanti “sace hi”tiādinā vuttaṃ sabbam̐ parikkappanaṃ. Na karissanti parisāya laddhiṃ sodhetīti sambandho. Laddhiṃ pakāsentoti mahāsāvajjatāvasena pakāsento. Saññāvitakkehīti subhanimittānubyañjanaggāhādivasena pavattehi saññāvitakkehi. Tenāha “kilesakāmasampayuttehi”ti. Methunasamācāranti idaṃ adhikārasena vuttaṃ. Tadaññampi pana - “apica kho mātugāmassa ucchādanaṃ parimaddanaṃ nahāpanaṃ sambāhanaṃ sādīyati”tiādinā āgataṃ visabhāgavatthuvīsayam̐ āmisaparibhogaṃ. “Aññatreva kāmehi aññatra kāmasaññāhi aññatra kāmavitakkehi samācarissati”ti neṭam̐ ṭhānaṃ vijjati.

238. Yoniso paccavekkhaṇena natthi ettha chandarāgoti nicchandarāgo, taṃ nicchandarāgaṃ. Kadāci uposathikabhāvena samādinnaṃ honti kadāci notī anibaddhasīlānaṃ gahaṭṭhānaṃ. Sīlasamādānabhāvato antarāyakaraṃ. Vatthukāmānaṃ sacchandarāgaparibhogañca. Apaccavekkhaṇena bhikkhūnaṃ āvaraṇakaraṃ. Paccayānaṃ sacchandarāgaparibhogañca. Ayaṃ ariṭṭho duggahitāya pariyattiyā vasena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khanati, bahuñca apuññaṃ pasavatīti evaṃ saññā mā hontūti duggahitāya pariyattiyā dosaṃ dassento āha. Uggaṇhanti sajjhāyanti ceva vācugataṃ karontā dhārenti cāti attho.

Suttantiādinā navappabhedampi pariyattidhammaṃ pariyādiyati. Kathaṃ suttaṃ navappabhedam̐? Sagāthakañhi suttaṃ geyyaṃ, niggaṭhakaṃ suttaṃ veyyākaraṇam̐, tadubhayavinimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññāvirahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnañca suttaṅgasāṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasāṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaḍḍassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate -

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhaya pare;
Sanimittā nirūḷhattā, sahatāññena naññato.

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ sāmāññavidhi. Tenevāha āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ “navavidhasuttantapariyēṭṭhī”ti. “Ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ, sakavāde pañca suttasatānī”ti evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ. Tadekadesesu pana geyyādayo visesavidhaya tena tena nimittena paṭiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyya”nti vadanti. Gāthāvirahe pana satī puccham̐ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi “byākaraṇa”nti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇam̐.

Evaṃ sante sagāthakādīnampi puccham̐ katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato, “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalam̐ gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassaññāmayikagāthāyuttesu,

“vuttañheta”nti ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhamma-saññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātisu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyāṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavaṭīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe “gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimitta”nti.

Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ na, niruḷhettā. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmaka”nti nāmaggaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā sahatāññena. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ, sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi na aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā, ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyāṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

Atthattanti atthabhūtaṃ yathābhūtaṃ atthaṃ. Anattampi keci vipallāsavasena “attho”ti gaṇhantīti “atthattā”nti visesetvā vuttaṃ. Kāraṇattanti kāraṇabhūtaṃ atthaṃ, sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhi vipassanāyāti evaṃ tassa tassa kāraṇabhūtaṃ atthaṃ. Tenāha “imasmim̐ ṭhāne sīla”ntiādi. Tenetaṃ dasseti - imasmim̐ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, tañca yāvadeva samādhattāṃ, samādhi vipassanatto, vipassanā maggaṭṭhā, maggo phalatto, vaṭṭaṃ kathitaṃ yāvadeva vivaṭṭādhi gamattanti jānituṃ na sakkontīti. Evaṃ pāḷiyaṃ “attha”nti iminā bhāsittatthapayojanattānaṃ gahitā veditabbā. Na pariggaṇhantīti na vicārenti, nijjhānapaññākkhamā na honti, nijjhāyitvā paññāya rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Iti evaṃ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisamsā attano upari parehi āropitavādassa niggahassa mokkhapayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇanti. Vādappamokkho vā nindāpamokkho. Yassa cāti yassa ca sīlādipūraṇena pattabbassa, maggassa vā tadadhi gamena pattabbassa, phalassa vā tadadhi gamena pattabbassa, anupādāvimokkhassa vā atthāya. Dhammaṃ pariyāpuṇanti, ñāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. Nānubhonti na vindanti. Tesāṃ te dhammā duggahitā upārambhamānadappamakkhapaḷāsādihetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti.

239. Alaṃ pariyatto gado assāti alagaddo anunāsikalopaṃ da-kārāgamañca katvā. Vaṭṭadukkhakantārato nittharaṇattāya pariyatti nittharaṇapariyatti. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ atthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti. “Vaṃsānurakkhakovā”ti avadhāraṇaṃ sīhāvalokanañāyena tantidhārakova paveṇipālakovāti purimapaḍadvayepi yojetabbaṃ.

Yadi tantidhāraṇādiattham buddhavacanassa pariyāpuṇanam bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā “khīṇāsavassā”ti visesetvā vuttaṃ, nanu ekaccassa puthujjanassapi ayam nayo labbhatīti anuyogaṃ sandhāyāha “yo panā”tiādi. Attano tḥāneti nittharaṇatṭhāne. Kāmaṃ puthujjano “paveṇiṃ pālessāmī”ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti. Attano pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa sā pariyatti nittharaṇapariyatti eva nāma hotīti adhippāyo. Tenāha “puthujjanassā”tiādi.

Nijjhānaṃ khamantīti nijjhānapaññaṃ khamanti. Tattha tattha āgate sīlādidhamme nijjhāyitvā paññāya rocetvā yāthāvato gahetabbā honti. Tenāha “idha sīla”ntiādi. Na kevalaṃ suggahitaṃ pariyattiṃ nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyā, paravādaniggahasakavādapattitṭhāpanādīnapi ijjhantīti dassetuṃ “paravāde”tiādi vuttaṃ. Tenāha “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahaṃ niggahitvā”tiādi. Icchiticchitaṭṭhānanti diṭṭhiviniveṭhanādivasena icchitaṃ icchitaṃ pālīpadesaṃ. Mocetunti apanetuṃ. Ahitāya dukkhāya asaṃvattanampi tadabhāve uppajjanakahitasukhassa kāraṇameva tasmīṃ sati bhāvatoti. Suggahitaalagaddassapi hitāya sukhāya saṃvattanatā datṭhabbā.

240. Uttaranti etenāti uttaro, sinanti bandhantīti setu, uttaro ca so setu cāti uttarasetu. Kūlaṃ paratīraṃ vahati pāpetīti kullaṃ. Kalāpaṃ katvā baddhoti veḷunaḷādīhi kalāpavasena baddho. Aṇunti idaṃ aṭṭhasamāpattiārammaṇaṃ saññojanaṃ sandhāya vadati. Thūlanti itaraṃ. Diṭṭhinti yathābhūtaḍḍassanaṃ, vipassananti attho. Evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātanti tebhūmakesu dhammesu ñātaṃ “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti, evaṃ taṇhādiṭṭhisamkilesābhāvena sabbaso visuddhaṃ, parisuddhattā eva pariyodātaṃ. Na allīyethāti nikantivasena na nissayetha. Na kelāyethāti na mamāyetha. Na dhanāyethāti dhanam drabyaṃ na kayirātha. Ubhayatthāti samathe vipassanāya ca.

Asaddhammetiādīsu asataṃ hīnājjhāsayānaṃ dhammoti asaddhammo. Gāmaṇāsīnaṃ dhammoti gāmadhammo. Kilesānaṃ vassanasabhāvatāya vasaladhammo. Kilesehi dūsitattā thūlattā ca duṭṭhullo. Udakasuddhipariyosānatāya odakantiko. “Dhammāpi vo pahātabbā”ti imināpi ovādena bhikkhū uddissa kathentopi ariṭṭhaṃyeva niggaṇhāti.

241. Tividhaggāhavasenāti taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena. Yadi evaṃ “ahaṃ mamāti gaṇhātī”ti gāhadvayameva kasmā vuttanti? Nayidamevaṃ tatthāpi gāhattayasessa vuttattā. “Aha”nti hi iminā mānadiṭṭhiggāhā vuttā “ahamasmi”ti gāhasāmaññaṭo. Diṭṭhipi diṭṭhiṭṭhānaṃ purimuppannāya diṭṭhiyā uttaradiṭṭhiyā sakkāyadiṭṭhiyā sassatadiṭṭhiyā ca kāraṇabhāvato. Ārammaṇaṃ pañca khandhā, rūpārammaṇādīni ca. Diṭṭhiyā paccayo avijjā-phassa-sañña-vitakka-ayonisomanasikāra-pāpamittaparatoḡhosādiko diṭṭhiyā upanissayādipaccayo. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “katamāni aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni avijjāpi phassopi saññaṇṇāpi vitakkopi ayonisomanasikāropi pāpamittopi paratoḡhosopi diṭṭhiṭṭhāna”ntiādi. Rūpārammaṇāti ruppanasabhāvadhammārammaṇā. Rūpaṃ pana attāti na vattabbaṃ idha “rūpaṃ attato samanupassati”ti imassa gāhassa anadhippetattā. So hi “yampi tam diṭṭhiṭṭhāna”ntiādinā parato vuccati. Idha pana “rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati, attani rūpaṃ, rūpasmiṃ attāna”nti ime tayo gāhā adhippetāti keci, tadayuttaṃ. Yasmā rūpaṃ attā na hoti, attaggāhassa pana ālambanaṃ hoti, attasabhāveyyeva vā rūpādidhamme ārabba attadiṭṭhi uppajjati, na attānaṃ tassa paramatthato anupalabbhanato, tasmā rūpādiārammaṇāva attadiṭṭhīti katvā vuttaṃ, rūpaṃ pana “attā”ti na vattabbanti ayamettha attho. “Yampi tam

diṭṭhiṭṭhāna’’ntiadinā pana vipassanāpaṭivipassanā viya diṭṭhianupassanā nāma dassitā.

Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ sampattagāhindriyavisayatāya patvā gahetabbatā. Tañhi tassa attano visayaṃ paribhuttvā sambandhaṃ hutvā gaṇhāti. Avasesāni sattāyatanāni viññātaṃ nāma manasā viññātabbato. Aññathā itaresampi viññātata siyā. Pattanti adhigataṃ. Pariyesitanti gavesitaṃ. Anuvicaritanti cintitaṃ. Tenāha ‘’manasā’’ti. Ettha ca pattapariyesanānaṃ apaṭikkhepassa, visuṃ, ekajjhaṃ paṭikkhepassa ca vasena catukkoṭikaṃ dassetvā pattapariyesitehi anuvicaritassa bhedaṃ dassetuṃ ‘’lokasmiñhī’’tiādi vuttaṃ. Pariyesitvā pattaṃ paṭhamaṃ cetasā pacchā kāyena pattattā pattaṃ nāma. Pariyesitvā nopattaṃ pariyesitaṃ nāma kevalaṃ pariyesitabhāvato. Apariyesitvā pattañca nopattañca manasā anuvicaritabbato manasānuvicaritaṃ nāma.

Ayañca vikappo ākulo viyāti ‘’atha vā’’tiādi vuttaṃ. Pattatṭthenāti pattaḥbhāvena pattatāsāmaññena. Apariyesitvā nopattaṃ manasānuvicaritaṃ nāma pattiyaṃ pariyesanāya ca abhāvato. Sabbhaṃ vā etanti ‘’pariyesitvā pattampī’’tiadinā vuttaṃ catubbidhampi. Imināti ‘’yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ’’tiādivacanena. Viññāṇārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā pārisesaññāyena. Evaṃ pārisesaññāyapariggahe kiṃ payojananti āha ‘’desanāvīlāsenā’’tiādi. Yesaṃ vineyyānaṃ desetabbadhammassa sarūpaṃ anāmasitvā ārammaṇakicca-sampayuttadhamma-phalavisesādi-pakārantaravibhāvanena paṭivedho hoti, tesāṃ tappakārabhedeḥ dhammeḥ, yesāṃ pana yena ekeneva pakārena sarūpeneva vā vibhāvane kate paṭivedho hoti, tesāṃ taṃ vatvā dhammissarattā tadanñāṃ niravasesākāravibhāvanañca desanāvīlāso. Tenāha ‘’diṭṭhādiārammaṇavasena viññāṇaṃ dassita’’nti.

Diṭṭhiṭṭhānanti diṭṭhi eva diṭṭhiṭṭhānaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yaṃ rūpaṃ esā diṭṭhi ‘’loko ca attā cā’’ti gaṇhāti. Taṃ rūpaṃ sandhāya ‘’so loko so attā’’ti vacanaṃ vuttanti yojanā. So pecca bhavissāmīti uddhamāghātanikavādavasenāyaṃ diṭṭhīti āha ‘’so ahaṃ paralokaṃ gantvā nicco bhavissāmī’’tiādi. Dhuvoti thiro. Sassatoti sabbadābhāvī. Avipariṇāmadhammoti jarāya maraṇena ca avipariṇāmetabbasabhāvo, nibbikāroti attho. Tampi dassananti tampi tathāvuttaṃ diṭṭhidassanaṃ attānaṃ viya taṇhādiṭṭhiggāhaviseseṇa gaṇhāti. Tenāha ‘’etaṃ mamā’’tiādi. Diṭṭhārammaṇāti diṭṭhivisayā. Kathaṃ pana diṭṭhi diṭṭhivisayā hotīti āha ‘’vipassanāyā’’tiādi. Paṭivipassanākāleti yamakato sammasanādikālaṃ sandhāyāha. Tattha akkharacintakānaṃ sadde viya, vedajjhāyīnaṃ vedasatthe viya ca diṭṭhiyaṃ diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhiggāhappavatti daṭṭhabbā.

Samanupassatīti padassa ca tasso samanupassanā atthoti yojanā. Tena samanupassanā nāma catubbidhāti dasseti. Tattha ñāṇaṃ tāva samavisamaṃ sammā yāthāvato anupassatīti samanupassanā. Itarā pana saṃkilesavasena anu anu passantīti samanupassanā. Yadi evaṃ hotu tāva diṭṭhisamanupassanā micchādassanabhāvato, kathaṃ taṇhāmānāti? Taṇhāyapi sattānaṃ pāpakaraṇe upāyadassanavasena paññāpatirūpikā pavatti labbhateva, yāya vañcananikatisāciyogā sambhavanti. Mānopi seyyādinā dassanavaseneva tathā attānaṃ ūhatīti taṇhāmānānaṃ samanupassanāpatirūpikā pavatti labbhatīti daṭṭhabbaṃ. Avijjamāneti ‘’etaṃ mamā’’ti evaṃ gahetabbe taṇhāvattthusmiṃ ajjhatakkhandhapañcake anupalabbhamāne vinatṭhe. Na paritassati bhayaparittāsataṇhāparittāsānaṃ maggena samugghātītattā.

242. Catūhi kāraṇehīti “asati na paritassatī”ti vuttampi itarehi tīhi saha gahetvā vuttaṃ. Catūhi kāraṇehīti catukkoṭikasunñatākathanassa kāraṇehi. Bahiddhā asatīti bāhire vatthusmiṃ avijjamāne. Sā panassa avijjamānatā laddhavināsenā vā aladdhālābhena vāti pāliyaṃ - “ahu vata me, taṃ vata me natthi, siyā vata me, taṃ vatāhaṃ na labhāmī”ti vuttanti tadubhayaṃ parikkhāravasena vibhajitvā tattha paritassanaṃ dassetuṃ “bahiddhā parikkhāravināse”tiādi vuttaṃ. Tattha yānaṃ “ratho vayha”nti evamādi. Vāhanaṃ hatthiassādi.

Yehi kilesehīti yehi asantapatthanādīhi kilesehi. Evaṃ bhaveyyāti evaṃ “ahu vata me”tiādinā codanādi bhaveyya.

Diṭṭhiṭṭhānādhīṭṭhānapariyutṭhānābhinivesānusayānanti ettha aparāparaṃ pavattāsu diṭṭhīsu yā parato uppannā diṭṭhiyo, tāsāṃ purimuppannā diṭṭhiyo kāraṇatṭhena diṭṭhiṭṭhānāni. Adhikaraṇatṭhena diṭṭhādhīṭṭhānāni, pariyutṭhānappattiyā sabbāpi diṭṭhipariyutṭhānāni. “Idameva saccaṃ moghamañña”nti pavattiyā abhinivesā. Appahīnabhāvena santāne sayantīti anusayāti evaṃ diṭṭhiṭṭhānādīnaṃ padānaṃ vibhāgo veditabbo. Taṇhādīhi kampaniyatāya sabbasaṅkhārāva iñjitānīti sabbasaṅkhārāiñjitāni. Sesapadadvayepi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhi, khandhāva upadhi khandhūpadhi. Esa nayo sesesupi. Tadeva ca āgamma taṇhā khīyati virajjati nirujjhatīti yojanā. Ucchijjissāmi nāmassūtiādīsu nipātamattaṃ, saṃsaye vā. Tāsoti attaniyābhāvaṃ paṭicca taṇhāparittāso ceva bhayaparittāso ca. Tenāha “tāso heso”tiādi. No cassaṃ, no ca me siyāti “aha”nti kira koci no cassaṃ, “me”ti ca kiñci no siyāti. Tāsappatīkārādassanañhettaṃ.

243. Ettāvatāti “evaṃ vutte”tiādinā, pucchānusandhivasena pavattāya “chayimāni, bhikkhave, diṭṭhiṭṭhānāni”tiādinā vā. Sāpi hi ajjhakkhandhavināse paritassanaṃ dassetvā aparitassanaṃ dassentī pavattāti tassanakassa suññatādassanaṃ akiccasādhakampi suññatādassanamevāti imesaṃ vasena “catukkoṭikā suññatā kathitā”ti vuttaṃ. Bahiddhā parikkhāranti bāhiraṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakañca sattopakaraṇaṃ. Tañhi jīvitavuttiyā parikkhārakatṭhena “parikkhāro”ti vuttaṃ. Pariggahaṃ nāma katvāti “mama ida”nti pariggahetabbatāya pariggahitaṃ nāma katvā. Sabbopi diṭṭhiggāho “attā nicco dhuvo sassato, attā ucchijjati vinassatī”tiādinā attadiṭṭhisannissayoyevāti vuttaṃ “sakkāyadiṭṭhipamukhā dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo”ti. Ayāthāvaggāhinā abhinivesanapaññāpanānaṃ upatthambhabhāvato diṭṭhi eva nissayoti diṭṭhinissayo. Pariggaṇheyyāti niccādivisesayuttaṃ katvā pariggaṇheyya. Kimevaṃ pariggahetuṃ sakkuṇeyya? Sabbatthāti “taṃ, bhikkhave, attavādupādānaṃ upādiyetha, taṃ, bhikkhave, diṭṭhinissayaṃ nissayethā”ti etesupi.

244. Attani vā satīti yassa attano santakabhāvena kiñci attaniyanti vucceyya, tasmīṃ attani sati, so eva pana attā paramatthato natthīti adhippāyo. Sakkā hi vattaṃ bāhirakaparikkappito attā “paramattho”ti? Siyā khandhapañcakaṃ ñeyyasabhāvattā yathā taṃ ghaṭo, yadi pana tadaññaṃ nāma kiñci abhavissa, na taṃ niyamato viparītaṃ siyāti? Na ca so paramatthato atthi pamāṇehi anupalabbhamānattā turaṅgamavisāṇaṃ viyāti. Attaniye vā parikkhāre satīti “idaṃ nāma attano santaka”nti tassa kiñcanabhāvena nicchite kismiñci vatthusmiṃ sati. Attano idanti hi attaniyanti. Ahanti satīti “ahaṃ nāmāya”nti ahaṃkāravatthubhūte paramatthato niddhāritasarūpe kismiñci sati tassa santakabhāvena mamāti kiñci gahetuṃ yuttaṃ bhaveyya. Mamāti sati “aha”nti etthāpi eseva nayo. Iti paramatthato attano

anupalabbhamānattā attaniyaṃ kiñci paramatthato natthevāti sabbasaṅkhārānaṃ anattatāya anattaniyataṃ, anattaniyatāya ca anattakataṃ dasseti. Bhūtatoti bhūtatthato. Tathatoti tathasabhāvato. Thiratoti t̥hitasabhāvato nibbikārato.

Yasmā hutvā na hotīti yasmā pubbe asantaṃ paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamena na hoti, tasmā na niccanti aniccaṃ, adhuvanti attho. Tato eva uppādavayavattitoti uppajjanavasena nirujjhanavasena ca pavattanato. Sabhāvavigamo idha vipariṇāmo, khaṇikatā tāvakālikatā, nīccasabhāvābhāvo eva nīccapaṭikkhepo. Anīccadhammā hi teneva attano anīccabhāvena atthato nīccataṃ paṭikkhipanti nāma. Tathā hi vuttaṃ “na niccanti anicca”nti. Uppādajarābhaṅgavasena rūpassa nīrantarabādhatāti paṭipīḷanākārenassa dukkhatā. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridhanaṃ, tato evassa dussahatāya dukkhamatā. Tīssannaṃ dukkhatānaṃ saṃsāradukkhasa ca adhiṭṭhānatāya dukkhavatthukatā. Sukhasabhāvābhāvo eva sukhaapaṭikkhepo. Vipariṇāmadhammanti jarāya maraṇena ca vipariṇāmanasabhāvaṃ. Yasmā idaṃ rūpaṃ paccayasamavāyena uppādaṃ, uppādānantaraṃ jaraṃ patvā avassameva bhijjati, bhinnāñca bhinnameva, nāssa kassaci saṅkamoti bhavantarānupagamanasaṅkhātena saṅkamābhāvena vipariṇāmadhammataṃ pākaṭaṃ kātuṃ “bhavasaṅkanti upagamanasabhāva”nti vuttaṃ. Pakatibhāvavijhanaṃ sabhāvavigamo nirujjhanameva. Nti aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ rūpaṃ. Imināti “no hetuṃ, bhante”ti rūpassa taṇhādiggāhānaṃ vatthubhāvapaṭikkhepena. Rūpañhi uppannaṃ t̥hitiṃ mā pāpuṇātu, t̥hitippattaṃ mā jīratu, jarappattaṃ mā bhijjatu, udayabbayehi mā kilamiyatūti na ettha kassaci vasībhāvo atthi, svāyamassa avasavattanaṭṭho anattatāsallakkhaṇassa kāraṇaṃ hotīti āha “avasavattanākārena rūpaṃ, bhante, anattāti paṭijānanti”ti. Nivāsikārakavedakaadhiṭṭhāyakavirahena tato suññatā suññatṭho, sāmībhūtassa kassaci abhāvo assāmikaṭṭho, yathāvuttavasavattibhāvābhāvo anissaraṭṭho, paraparikappitaattasabhāvābhāvo eva attapaṭikkhepaṭṭho.

Yasmā anīccalakkhaṇena viya dukkhalakkhaṇaṃ, tadubhayena anattalakkhaṇaṃ suviññāpayāṃ, na kevalaṃ, tasmā tadubhayenettha anattalakkhaṇavibhāvanaṃ katanti dassento “bhagavā hī”tiādimāha. Tattha anīccavasenāti anīccatāvasena. Dukkhasvasenāti dukkhatāvasena. Na upapajjati na yujjati. Tameva ayujjamānataṃ dassetuṃ “cakkhusa uppādoṇi”tiādi vuttaṃ. Yasmā attavādī attānaṃ nīccaṃ paññāpeti, cakkhuṃ pana aniccaṃ, tasmā cakkhu viya attāpi anīcco āpanno. Tenāha “yassa kho panā”tiādi. Tattha vetīti vigacchati nirujjhati. Iti cakkhu anattāti cakkhusa udayabbayavantatāya anīccatā, attano ca attavādinā anīccatāya anīcchitattā cakkhu anattā.

Kāmaṃ anattalakkhaṇasutte - “yasmā ca kho, bhikkhave, rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādāya saṃvattati”ti rūpassa anattatāya dukkhatā vibhāvitā viya dissati, tathāpi “yasmā rūpaṃ ābādāya saṃvattati, tasmā anattā”ti pākaṭatāya sābādhatāya rūpassa attasārābhāvo vibhāvito, tato eva ca “na labbhati rūpe evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī”ti rūpe kassaci anissaratā, tassa ca avasavattanākāro dassitoti āha “dukkhasvasena anattataṃ dasseti”ti. Yadanīccaṃ taṃ dukkhanti yaṃ vatthu anīccaṃ, taṃ dukkhaṃ udayabbayapaṭipīḷitattā, yaṃ pana nīccaṃ tadabhāvato, taṃ sukhaṃ yathā taṃ nibbānanti adhippāyo. Yaṃ tanti kāraṇanīddesovāyaṃ, yasmā rūpaṃ anīccaṃ, taṃ tasmāti attho. Yaṃ dukkhaṃ

tadanattāti ettha vuttanayeneva attho veditabbo. Aniccanti iminā ghaṭṭādi viya paccayuppannattā rūpaṃ aniccanti imamattamaṃ dasseti. Imināva nayena “anattā”ti vattum labbhamānēpi “anattā”ti vattā nāma natthi. Evaṃ dukkhanti vadantīti etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ “akkhisūlādivikārapattakāle viya paccayuppannattā dukkhaṃ rūpa”ntiādinā. Duddasaṃ duppaññāpanaṃ. Tathā hi sarabhaṅgādayopi satthāro nāddasaṃsu, kuto paññāpanā. Tayidaṃ anattalakkhaṇaṃ.

Tasmātiḥātiādinā tiyaddhagatarūpaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā vuttanti āha “etarahi aññadāpī”ti. Taṃ pana yādisaṃ tādisampi tathā vuttanti ajjhattādivisesopi vattabbo. Pi-saddena vā tassāpi saṅgaho daṭṭhabbo.

245. Ukkaṇṭhatīti nābhiraṃmatī. Aññattha “nibbidā”ti balavavipassanā vuccati, sānulomā pana saṅkhārupekkhā “vuṭṭhānagāminī”ti, sā idha kathaṃ nibbidā nāma jātāti āha “vuṭṭhānagāminivipassanāya hī”tiādi. Iminā sikhāpattanibbedatāya vuṭṭhānagāminī idha nibbidānāmena vuttāti dasseti.

“So anupubbena saññaggamaṃ phusati”ti vatvā “saññā kho poṭṭhapāda paṭhamamaṃ uppajjati, pacchā ñāṇa”nti vuttattā saññagganti vuttā lokiyāsu pahānasaññāsu sikhāpattabhāvato. Dhammaṭṭhitiñāṇanti vuttā idappaccayatādassanassa matthakappattīti katvā. Tato parañhi asaṅkhatārammaṇaṃ ñāṇaṃ hoti. Tenāha - “pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa”nti. Pārisuddhipadhāniyaṅganti vuttā maggādhigamassa paripanthabhūtasabbasaṃkilesavisuddhi padhānikassa yogino, padhānabhāvanāya vā jātaṃ aṅganti katvā. Paṭipadāññāḍassanavisuddhīti vuttā paramukkaṃsagatapaṭipadāññāḍassanavisuddhibhāvato. Atammayatanti ettha tammayatā nāma taṇhā, kāmataṇhādīsu tāya tāya nibbattattā tammayaṃ nāma tebhūmikappavattaṃ, tassa bhāvoti katvā. Tassā taṇhāya pariyādānato vuṭṭhānagāminivipassanā atammayatāti vuccati. Nissāyāti taṃ atammayatamaṃ paccayaṃ katvā. Āgammāti tasseeva vevacanaṃ. Nānattāti nānāsabhāvā bahū anekappakārā. Nānattasitāti nānārammaṇanissitā rūpādivisayā. Ekattāti ekasabhāvā. Ekattasitāti ekaṃyeva ārammaṇaṃ nissitā. Taṃ nissāyāti taṃ ekattasitaṃ upekkhaṃ paccayaṃ katvā. Etissāti etissā upekkhāya. Pahānaṃ hotīti aññāṇupekkhato pabhūti sabbamaṃ upekkhaṃ pajahitvā tṭhitassa “atammayatā”ti vuttāya vuṭṭhānagāminivipassanāya arūpāvacarasamāpattiupekkhāya vipassanupekkhāya ca pahānaṃ hotīti pariyādānanti vuttāti. Sabbasaṅkhāragatassa muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānassa sikhāpattabhāvato vuṭṭhānagāminī muñcitukamyatā paṭisaṅkhānanti ca vuttā. Mudumajjhādivasena pavattiākāramattaṃ, atthato ekatthā muñcitukamyatādayo, byañjanaṃ nāma. Dvīhi nāmeḥīti gotrabhu, vodānanti imehi dvīhi nāmehi.

Virāgoti maggo, accantameva virajjati etenāti virāgo, tena. Maggena hetubhūtena. Vimuccatīti paṭippassaddhivimuttivasena vimuccati. Tenāha “phalaṃ kathita”nti.

Mahākhīṇāsavoti pasamsāvacanaṃ yathā “mahārājā”ti. Tathā hi taṃ pasamsanto satthā “ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho itipī”tiādimāhāti. Tadattaṃ vivarituṃ “idāni tassā”tiādi vuttaṃ. Yathābhūteḥīti yāthāvato bhūtehi. Durukkipanattṭhenāti pacurajanehi ukkhipituṃ asakkuṇeyyabhāvena. Nibbānanagarappavese vibandhanena paligho viyāti palighoti vuccati. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ anaṅgato tālāvatthu asive “sivā”ti samaññā viya. Tenāha “sīsacchinna tālo viya katā”ti. Punabbhavassa karaṇasīlo, punabbhavaṃ

vā phalaṃ arahatīti ponobhaviko. Evaṃbhūto pana punabbhavaṃ deti nāmāti āha “punabbhavadāyako”ti. Punabbhavakhandhānaṃ paccayoti iminā jātisaṃsāroti phalūpacārena kāraṇaṃ vuttanti dasseti. Parikkhāti vuccati santānassa parikkhipanato. Saṃkiṇṇattāti sabbaso kiṇṇattā vināsītattā. Gabbhīrānugataṭṭhenāti gambhīraṃ anupaviṭṭhaṭṭhena. Luñcitvāti uddharitvā. Etānīti kāmarāgasaññojanādīni. Aggaḷāti vuccanti avadhāraṇaṭṭhena. Aggamaggena patito mānaddhajo etassāti patitamānaddhajo. Itarabhāroropanassa purimapadehi pakāsītattā “mānabhārasseva oropītattā pannabhāroti adhippeto”ti vuttaṃ. Mānasamyogeneva visamyuttattāti etthāpi eseṇa nayo. Pañcapi khandhe avisesato asmīti gahetvā pavattamāno “asmimāno”ti adhippetoti vuttaṃ “rūpe asmīti māno”tiādi.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sobhanatthañca ubhosu passesu esikatthambhe nikhaṇitvā ṭhapentīti āha “nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe”ti. Pākāraviddhaṃsaneneva parikkhāya bhūmisamakaraṇaṃ hotīti āha “pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ saṃkiritvā”ti. Evantiādi upamāsaṃsandanaṃ. Santo saṃvijjamāno kāyo dhammasamūhoti sakkāyo, upādānakkhandhapañcakaṃ. Dvattiṃsa kammakāraṇā dukkhakkhandhe āgatā. Akkhirogasīsarogādayo aṭṭhanavuti rogā. Rājabhayādīni pañcaviṣati mahābhayāni.

246. Anadhigamanīyaviññāṇatanti “idaṃ nāma nissāya iminā nāma ākārena pavattatī”ti evaṃ duviññeyyacittataṃ. Anvesanti paccatte ekavacananti āha “anvesanto”ti. Sattopi tathāgatoti vuccati “tathāgato paraṃ maraṇā”tiādīsu viya. Satto hi yatheko kammakilesehi itthattaṃ āgato, tathā aparopi āgatoti “tathāgato”ti vuccati. Uttamapuggaloti bhagavantaṃ sandhāya vadati. Khīṇāsavopīti yo koci khīṇāsavopi “tathāgato”ti adhippeto. Sopi hi yatheko catūsu satipaṭṭhānesu sūpaṭṭhitacitto satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ arahattaṃ āgato adhigato, tathā aparopi āgatoti “tathāgato”ti vuccati. Asaṃvijjamānoti paramatthato anupalabbhaniyo. Avindeyyoti na vinditabbo, duviññeyyoti attho.

Tathāgato satto puggaloti na paññapemi paramatthato sattasseva abhāvatoti adhippāyo. Kiṃ paññapessāmi paññattiupādānassapi dharmānakassa abhāvato. “Anuppādo khemaṃ, anuppatti khema”ntiādinā asaṅkhatāya dhātuyā pakkhandhanavasena pavattaṃ aggaṃ phalaṃ samāpattiatthaṃ vipassanācittaṃ vā.

Tucchāti karaṇe nissakkavacananti āha “tucchakenā”ti. Vinayatīti vinayo, so eva venayiko. Tathā manti tathābhūtaṃ maṃ. Paramatthato vijjamānassa hi sattaṃ abhāvaṃ vadanto sattavināsapaññāpako ca nāma siyā, ahaṃ pana paramatthato avijjamānaṃ taṃ “natthī”ti vadāmi. Yathā ca loko voharati, tatheva taṃ voharāmi, tathābhūtaṃ maṃ ye samaṇabrāhmaṇā “venayiko samaṇo gotamo”ti vadantā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti yojanā. Appaṭṭisandhikassa khīṇāsavassa carimacittaṃ nirupādānato anupādāno viya jātavedo parinibbutaṃ idaṃ nāma nissitanti na paññāyatīti vadanto kimettāvatā ucchedavādī bhavēyya, nāhaṃ kadāci pi atthi, nāpi koci atthīti vadāmi. Evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā sato sattaṃ nāma ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpetīti vadantā asatā...pe... abbhācikkhantīti ayamettha adhippāyo.

Mahābodhimaṇḍamhīti bodhimaṇḍaggahaṇena sattaṃ sattaṃ hamāha. Tena dhammacakkaṃ pavattanato pubbe vuttaṃ tantidesanaṃ vadati. Catusaccameva paññāpemi etena saccavimuttā satthudesanā natthīti dasseti. Ettha ca - “pubbe ceva etarahi ca dukkhañceva paññāpemi dukkhassa ca nirodha”nti vadanto bhagavā

nāhaṃ kadāci pi “attā ucchi jati, vinassatī”ti vā, “attā nāma koci atthī”ti vā vadāmi. Evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā “sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpetī”ti asatā tucchena abbhācikkhantīti dasseti. Pareti amāmakā, mama ovādassa abhājanabhūtāti atthoti āha “saccāni...pe... asamaṭṭhapuggalā”ti. Adhippāyenāti iminā tesāṃ adhippāyamattaṃ, rosanavihesanāni pana tathāgatassa ākāsaṃ vilikhaṇaṃ viya na sambhavantiyevāti dasseti. Āhanati cittanti āghāto. Appatītā honti etenāti appaccayo. Cittaṃ na abhirādhayaṭīti anabhiraddhi. Atuṭṭhīti tuṭṭhipaṭipakkho tathāpavatto cittuppādo, kodho eva vā.

Pareti aññe ekacce. Ānandanti pamodanti etenāti ānando, pītiyā evetaṃ adhivacanaṃ. Sobhanamanatā somanassaṃ, cetasikasukhassetaṃ adhivacanaṃ. Uppilati purimāvatthāya bhijjati visesaṃ āpajjati uppilaṃ, tadeva uppilāvitāṃ, tassa bhāvo uppilāvitattaṃ. Yāya uppannāya kāyacittaṃ vātapūritabhattā viya uddhumāyanākārappattaṃ hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etaṃ adhivacanaṃ. Saccāni paṭivijjhitaṃ asamaṭṭhāti dukkhameva uppajjati nirujjhati ca, na añño satto nāma atthīti evaṃ jānitaṃ asamaṭṭhā “attā nāma atthī”ti evaṃdiṭṭhino appahīnavipallāsā. Uttamaṃ pasādanīyaṭṭhānaṃ tathāgatampi akkosanti, kimaṅgaṃ pana bhikkhūti adhippāyo.

247. Anattaniyepi khandhapañcake micchāgāhasena attaniyasaññāya pavattassa chandarāgassa pahānaṃ. Amhākaṃ neva attāti yasmā rūpavedanādiyeva attaggāhavatthu tabbinimuttassa lobhaneyyassa abhāvato. Etaṃ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ na amhākaṃ rūpaṃ, na viññāṇaṃ, tasmā amhākaṃ neva attāti yojanā. Ajjhātikassa vatthuno neva attāti paṭikkhattatā bāhiravatthu attaniyabhāvena paṭikkhattaṃ hotīti āha “amhākaṃ cīvarādiparikkhāropi na hotī”ti. Khandhapañcakaṃyevāti bāhiravatthutaṃ nidassanaṃ katvā khandhapañcakaṃyeva na tumhākaṃti pajahāpeti. Na uppāṭetvā kandaṃ viya. Na luñcivā vā kese viyāti. Iminā rūpādīnaṃ nāmamukhena pahānaṃ icchanti. Ullīgitamatthaṃ chandarāgavinayena pajahāpetīti sarūpato dasseti.

248. “Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā”tiādi desanā tiparivaṭṭaṃ. Yāva imaṃ ṭhānanti “evaṃ svākkhāto”ti yāvāyaṃ pālīpadeso. Suviññeyyabhāvena akkhātattāpi svākkhātoti āha “sukathitattā eva uttāno vivaṭo pakāsito”ti. Tiriyaṃ vidāraṇena chinnāṃ, dīghaso phālanena bhinnāṃ, tato eva tattha tattha sibbitagaṇṭhikatajiṇṇavatthaṃ pilotikā, tadabhāvato chinnaṃpilotiko, pilotikarahitoti attho. Iriyāpatha-saṇṭhapanaavijjamaññāna-vipassanāni chinnāya avijjamaññāya paṭipattiyā sibbanagaṇṭhikaraṇasadisāni, tādisaṃ idha natthīti āha “na hettha...pe... atthī”ti. Paṭiṭṭhātutaṃ na labhatīti pesalehi saddhiṃ saṃvāsavasenapi paṭiṭṭhātutaṃ na labhati, visesādhigamavasena pana vattabbameva natthi.

Kāraṇḍavaṃ niddhamathāti vipannasīlatāya kacavarabhūtaṃ puggalaṃ kacavaramiva nirapekkhā apanetha. Kasambuñcāpakassathāti kasaṭabhūtañca naṃ khattiyādīnaṃ majjhagataṃ sambhinnaṃ paggharitakuṭṭhaṃ caṇḍālaṃ viya apakassatha nikkadḍhatha. Kiṃ kāraṇaṃ? Saṅghārāmo nāma sīlavantānaṃ kato, na dussīlānaṃ, yato etadeva. Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamañineti yathā palāpā antosārahitā ataṇḍulā bahi thusena vīhi viya dissanti, evaṃ pāpabhikkhū antosīlaraṇhitāpi bahi kāsāvādiparikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā “palāpā”ti vuccanti, te palāpe vāhetha odhunātha vidhamatha. Paramatthato assamaṇe vesamattena samaṇamañine evaṃ niddhamitvāna...pe... patissatāti. Tattha kappayavhoti kappetha, karoṭhāti vuttaṃ hoti. Patissatāti pati pati satā sampajānantā

sutthū pajānantā. Patissatā vā sappatissā aññamaññaṃ sagāravā. Athevaṃ suddhā suddhehi samvāsaṃ kappentā ditṭhisīlasāmaññaṃ samaggā. Anukkamena paripākagatapaññatāya nipakā. Sabbassevimassa dukkhavaṭṭassa antaṃ karissatha, parinibbānaṃ pāpuṇissathāti attho.

Vaṭṭaṃ tesāṃ natthi paññāpanāya sabbaso samucchinnavatṭamūlakattā.

Dhammaṃ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti dhammānusārino. Evaṃ saddhānusārinopi veditabbā. Paṭipannassāti paṭipajjamānassa, sotāpattimaggaṭṭhopi adhippeto. Adhimattanti balavaṃ. Paññāvāhīti paññaṃ vāheti, pañña vā imaṃ puggalaṃ vahaṭīti paññāvāhīti vadanti. Paññāpubbaṅgamanti paññaṃ purecārikaṃ katvā. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti dhammānusārī. Saddhāvāhīti saddhaṃ vāheti, saddhā vā imaṃ puggalaṃ vahaṭīti saddhāvāhīti vadanti. Saddhāpubbaṅgamanti saddhaṃ purecārikaṃ katvā. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo saddhāya sarati anussaratīti saddhānusārī. Saddhāmattanti “īti so bhagavā”tiādīnā buddhasubuddhatāya saddahanamattaṃ. Matta-saddena aveccappasādaṃ nivatteti. Pemamattanti yathāvuttasaddhānusārena uppannaṃ tuṭṭhimattaṃ. Sinehoti keci. Evaṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnānanti kalāpasammasanādivasena āraddhavipassanānaṃ. Ekā saddhāti vipassanānusārena svākkhātadhammatā siddhā, tato eva ekā seṭṭhā uḷārā saddhā uppajjati. Ekaṃ pemanti etthāpi eseṇa nayo. Sagge ṭhapitā viya hontīti tesāṃ saddhāpemaṇaṃ saggaṃvattaniyatāya abyabhicārībhāvamāha. Cūḷasotāpannoti vadanti ekadesena saccānubodhe ṭhitattā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Alagaddūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249. Piyavacananti piyasamudācāro. Viññujātikā hi paraṃ piyena samudācarantā “bhava”nti vā, “devānaṃ piyo”ti vā, “āyasmā”ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena “āvuso”ti, tirokkaṃ “āyasmā”ti ayampi samudācāro. Mahākassapauruvelakassapādayo aññepi kassapanāmakā atthīti “katarassa kassapassā”ti pucchanti. Raññāti kosalarañña. “Sañjāniṃsū”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “ayaṃ panā”tiādi āraddhaṃ. Assāti kumārakassapassa, “sañjāniṃsū”ti vuttasañjānanassa vā. Puññāni karontoti kappasatasahassaṃ devesu ca manussesu ca nibbattitvā dānādīni puññāni bhāvento. Osakkanteti parihāyamāne. Paṭhamanti kumārikākāle. Satthā upālittheraṃ paṭicchāpesi taṃ adhikaraṇaṃ vinayakammenevassā bhikkhuniyā pabbajjāya arogabhāvaṃ.

Paññattivibhāvanāti “andhavana”ntveva paññāyamānassa vibhāvanā. Olīyatīti saṅkucati saṅikaṃ vattati. Bhāṇakoti sarabhāṇako. Yaṃ atthi, taṃ gahetvāti idāni pariyesitabbaṭṭhānaṃ natthi, yathāgataṃ pana yaṃ atthi, taṃ gahetvā. Balavaguṇeti adhimattaguṇe. Kassapabhagavato kāle niruḷhasamaññaavasena vacanasantatiyā avicchadena ca imasmimpi buddhuppāde taṃ “andhavana”ntveva paññāyittha, uparūparivaḍḍhamānāya pathaviyā upari rukkhagacchādīsu sañjāyantesupīti. Sekkhapaṭipadanti sekkhabhāvāvahaṃ visuddhipaṭipattiṃ.

Aññatara-saddo apākaṭe viya pākaṭepi vattati eka-saddena samānatthattāti dassetuṃ “abhijānāti”tiādi vuttaṃ. Bhayabheravadassitampi abhikkanta-saddassa atthuddhāraṃ idha dassento evaṃ heṭṭhā tattha tattha katā atthasaṃvaṇṇanā parato tasmiṃ tasmiṃ suttapadesa yathārahaṃ vattabbāti nayadassanaṃ karoti. Kañcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha “chaviya”nti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva “suvaṇṇavaṇṇo”ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇīyati kittīyati ugghosananti vaṇṇo, thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti vaṇṇo, kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti vaṇṇo, kāraṇaṃ. Vaṇṇanaṃ dīgharassādivasena saṇṭhahananti vaṇṇo, saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti vaṇṇo, pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti vaṇṇo, rūpāyanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇa-saddassa tasmiṃ tasmiṃ atthe pavatti veditabbā.

Anavasesattaṃ sakalatā kevalatā. Kevalakappāti ettha keci īsaṃ asamattā kevalā kevalakappāti vadanti, evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddo siyā. Anatthantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṃ katvā kevalā eva kevalakappā. Tathā vā kappanīyattā paññapetabbattā kevalakappā. Yebhuyyatā bahulabhāvo. Abyāmissatā vijātiyena asaṅkaro suddhatā. Anatirekatā taṃmattatā visesābhāvo. Kevalakappanti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā. Tenāha “visaṃyogādiekanekattho”ti. Kevalaṃ etassa adhigataṃ atthīti kevalī, sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ saupasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappanīyapade labbhamānaṃ okappasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappanīyapadaṃ anidassanameva siyā. Samaṇakappehīti vinayasiddhehi samaṇavohārehi. Niccakappanti niccakālaṃ. Paññattīti nāmaṃ. Nāmañhettaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. Kappitakesamassūti kattarikāya cheditakesamassu. Dvaṅgulakappoti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikkappo. Lesoti apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha “anavasesaṃ samantato”ti.

Samaṇasaññāsamudācārenāti “ahaṃ samaṇo”ti evaṃ uppannasaññāsamutṭhitena samudācārena, tannimittena vā tabbohārena. Pubbayogeti pubbayogakathāyaṃ. Papañco esāti eso tumhesu āgatesu yathāpavatto paṭisanthāro kathāsamudācāro ca amhākaṃ papañco. Ettakampi akatvā samaṇadhamameva karomāti adhippāyo.

Ariyabhūmiṃ pattoti anāgāmi phalaṃ adhigato. Pakkusātikulaputtaṃ sandhāya vadati. Vibhajitvāti vibhāgaṃ katvā. Turitālapanavasenaṃ turitaṃ ālapanavasena. Tena dullabho ayaṃ samaṇo, tasmā sīghamassa pañho kathetabbo, iminā ca sīghaṃ gantvā satthā pucchitabboti turitaṃ ālapīti dasseti. “Yathā vā”tiādinā pana vacanālaṅkāravasena dvikkhattuṃ ālapati. Evamāhāti “bhikkhu bhikkhū”ti evaṃ dvikkhattuṃ avoca.

Vammikapariyāyena karajakāyaṃ paccakkhaṃ katvā dassentī devatā “ayaṃ vammiko”ti āha. Tāya pana bhāvatthassa abhāsītattā saddatthameva dassento “purato ṭhitaṃ...pe... ayanti āhā”ti avoca. Sesesupi eseva nayo. Maṇḍūkanti thalamaṇḍūkaṃ. So hi uddhumāyikāti vuccati, na udakamaṇḍūko. Tassa nivāsato vāto mā kho bādhayitthāti “uparivātato apagammā”ti vuttaṃ. Kathaṃ panāyaṃ

devatā iminā nīhārena ime pañhe therassa ācikkhīti? Keci tāva āhu -
yathāsutamatthaṃ upamābhāvena gahetvā attano paṭibhānena upameyyatthaṃ
manasā cintetvā taṃ bhagavāva imassa ācikkhissati. Sā ca desanā atthāya hitāya
sukhāya hotīti “ayaṃ vammiko”tiādinā upamāvaseneva pannarasa pañhe therassa
ācikkhi. Kassapasammāsambuddhakāle kira bārāṇasiyaṃ eko seṭṭhi aḍḍho
mahaddhano mahantaṃ nidhānaṃ nidahitvā palighādiākārāni kānicipi laṅgāni tattha
ṭhapesi. So maraṇakāle attano sahāyassa brāhmaṇassa ārocesi - “imasmiṃ ṭhāne
mayā nidhānaṃ nidahitaṃ, taṃ mama puttassa viññutaṃ pattassa dasseti”ti vatvā
kālamakāsi. Brāhmaṇo sahāyakaputtassa viññutaṃ pattakāle taṃ ṭhānaṃ dassesi.
So nikhanitvā sabbapacchā nāgaṃ passi, nāgo attano puttaṃ disvā “sukheneva
dhanam gaṇhatū”ti apagacchi. Svāyamattho tadā loke pākaṇo jāto. Ayaṃ pana
devatā tadā bārāṇasiyaṃ gahapatikule nibbattitvā viññutaṃ patto satthari
parinibbute uraṃ datvā sāsane pabbajito pañcahi sahāyakabhikkhūhi saddhiṃ
samaṇadhammamakāsi. Ye sandhāya vuttaṃ “pañca bhikkhū nisseṇiṃ
bandhitvā”tiādi. Tena vuttaṃ “yathāsutamatthaṃ upamābhāvena gahetvā”tiādi.
Apare pana “devatā attano paṭibhānena ime pañhe evaṃ abhisankharitvā therassa
ācikkhi”ti vadanti. Devaputte nissakkaṃ devaputtapañhattā tassa atthassa.

251. Catūhi mahābhūtehi nibbattoti cātumahābhūtiko. Tenāha
“catumahābhūtamayassā”ti. Vamati uggiranto viya hotīti attho. Vantakoti
ucchaḍḍako. Vantussayoti upacikāhi vantassa mattikāpiṇḍassa ussayabhūto.
Vantasinehasambaddhoti vantena kheḷasinehena sampiṇḍito. Asucikalimalaṃ
vamatīti ettha mukhādīhi pāṇakānaṃ niggamanato pāṇake vamatīti ayampi attho
labbhateva. Ariyehi vantakoti kāyabhāvasāmaññaṇa vuttaṃ. Dukkhasaccapariññāya
vā sabbassapi tebhūmakadhammajātassa pariññātattā sabbopi kāyo ariyehi
chandarāgappahānena vanto eva. Taṃ sabbanti yehi tīhi aṭṭhisatehi ussito, yehi
nhārūhi sambaddho, yehi maṃsehi avalitto, yena allacammena pariyonaddho, yāya
chaviyā rañjito, taṃ aṭṭhiādisabbaṃ accantameva jigucchitvā virattatāyavantameva.
“Yathā cā”tiādinā vattabbopamatopi vammiko viya vammikoti imamatthaṃ dasseti.

Sambhavati etasmāti sambhavo, mātāpettika sambhavo etassāti
mātāpettikasambhavo. Tassa. Upaciyati etenāti upacayo’ odanakummāsaṃ upacayo
etassāti odanakummāsūpacayo. Tassa. Adhuvasabhāvatāya aniccadhammassa,
sedagūtha-pitta-semhādi-dhātukkhubha-garubhāvaduggandhānaṃ vinodanāya
ucchādetabbadhammassa, parito sambāhanena parimadditabbadhammassa, khaṇe
khaṇe bhijjanasabhāvatāya bhedanadhammassa, tato eva vikiraṇasabhāvatāya
viddhaṃsanadhammassāti dhamma-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tanuvilepanenāti
kāyāvalepanena ucchādanavilepanena. Aṅgapaccaṅgābhāvinodanattāyāti
tādisasamuṭṭhāna-sarīravikāravigamāya. Yasmā sukkasoṇitaṃ āhāro, ucchādanaṃ
parimaddanañca yathārahaṃ uppādassa, vuḍḍhiyā ca paccayo, tasmā āha
“mātāpettika...pe... kathito”ti. Uccāvacabhāvoti yathārahaṃ yojetabbo -
odanakummāsūpacaya-ucchādanaparimaddanaggahaṇehi uccabhāvo, vaḍḍhī.
Mātāpettikasambhavaggahaṇena samudayo. Itarehi avacabhāvo, parihāni,
atthaṅgamo pakāsito. Aṅgapaccaṅgānaṃ saṇṭhapanampi hi vaṭṭapaccayattā vaṭṭanti.

Kodho dhūmoti ettha dhūmapariyāyena kodhassa vuttattā dhūma-saddo kodhe
vattatīti vuttaṃ “dhūmo viya dhūmo”ti. Bhasmanīti bhasmaṃ. Mosavajjanti
musāvādo. Dhūmo eva dhūmāyitaṃ. Icchā dhūmāyitaṃ etissāti icchādhūmāyitā,
pajā. Icchādhūmāyitasaddassa taṇhāya vutti vuttanayo eva. Dhūmāyantoti

vitakkasantāpena saṃtappento, vitakkentoti attho. Palipoti dukkaramahākaddamaṃ. Timūlanti tīhi mūlehi patitṭhitaṃ viya acalaṃ pavattanti vuttaṃ. Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsītāti rajasabhāvakaraṇatṭhena “rajo”ti ca dhūmasabhāvakaraṇatṭhena “dhūmo”ti ca mayā pakāsītā. Pakatidhūmo viya aggissa kilesaggijālassa paññāṇabhāvato. Dhammadesanādhūmo ñāṇaggisandhīpanassa pubbaṅgamabhāvato. Ayaṃ rattiṃ dhūmāyanāti yā divā kattabbakammante uddissa rattiyaṃ anuvitakkaṇā, ayaṃ rattiṃ dhūmāyanā.

Sattannaṃ dhammānanti idaṃ sutte āgatanayena vuttaṃ. Suttañca tathā ārāhanaveneyyajjhāsayavasena. Tadekaṭṭhatāya vā tadaññakilesānaṃ. Sundarapaññoti ñātatiṇaṇapahānapariññāya paññāya sundarapañño.

Etanti “sattha”nti etaṃ adhvacaṇaṃ saṃkilesadhammānaṃ sasanato samucchindanato. Nti vīriyaṃ. Paññāgatikameva paññāya hitasseva adhippetattā. Lokiyāya paññāya ārambhakāle lokiyavīriyaṃ gahetabbaṃ, lokuttarāya paññāya pavattikkhaṇe lokuttaravīriyaṃ gahetabbanti yojanā. Atthadīpanāti upameyyatthadīpanī upamā.

Gāmatoti attano vasanaḡamato. Manteti āthabbanamante. Te hi brāhmaṇā araññe eva vācenti “mā aññe assosu”nti. Tathā akāsīti cattāro koṭṭhāse akāsi. Evamettha vammikapañhasseva vasena upamā āgatā, sesānaṃ vasena heṭṭhā vuttanayena veditabbā.

Laṅganaṭṭhena nivāraṇatṭhena laṅgī, paligho. Ñāṇamukheti vipassanāñāṇavīthiyaṃ. Patatīti pavattati. Kammatṭhānauggahaparipucchāvasenāti catusaccakammaṭṭhānassa uggaṇhanena tassa atthaparipucchāvasena ceva vipassanāsaṅkhāta-atthavinicchaya-paripucchāvasena ca. Sabbaso ñātuṃ icchā hi paripucchā. Vipassanā ca aniccādito sabbatebhūmakadhammānaṃ ñātuṃ icchatī. Evaṃ vipassanāvasena avijjāpahānaṃmāha, uparikattabbasabbhāvato na tāva maggavasena.

Valliantare vāti vā-saddo paṃsuantare vā mattikantare vāti avuttavikappattho. Cittāvilamattakovāti cittakkhobhamattakova. Aniggahitoti paṭisaṅkhānabalena anivārito. Mukhavikulanaṃ mukhasaṅkoco. Hanusañcopanaṃ pāpeti antojappaṇāvattāyaṃ. Disā vilokanaṃ pāpeti yattha bādhetabbo ṭhito, taṃdassanattāṃ nivārakaparivāraṇatṭhaṃ. Daṇḍasatthābhiniṇātanti daṇḍasatthānaṃ parassa upari nipātanāvattāṃ. Yena kodhena aniggahitena mātādikāṃ aghātetabbaṃ ugghātetvā “ayuttaṃ vata mayā kata”nti attānampi hanati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “paraghātanampi attaghātanampi pāpetī”ti. Yena vā parassa haññamānassa vasena ghātakopi ghātanāṃ pāpuṇāti, tādisassa vasenāyamatto veditabbo. Kodhasāmaññena hetāṃ vuttaṃ “paraṃ ghātetvā attānaṃ ghātetī”ti. Paramussadagatoti paramukkaṃsagato. Daḷhaṃ parissayamāvahatāya kodhova kodhūpāyāso. Tenāha “balavappatto”tiādi.

Dvedhāpathasamā hoti appaṭipattihetubhāvato.

Kusaladhammo na tiṭṭhati nīvaraṇehi nīvaritaparamattā. Samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvayato paṭhamaṃ samathena nīvaraṇavikkhambhanaṃ hoti, vipassanā pana tadaṅgavaseneva tāni nīharatīti vuttaṃ “vikkhambhanatadaṅgavasenā”ti.

“Kummova aṅgāni sake kapāle”tiādīsu kummassa aṅgabhāvena visesato pādasīsāni

eva vuccantīti āha “pañceva aṅgāni hontī”ti. Vipassanācārassa vuccamānattā adhikārato sammasanīyānameva dhammānaṃ idha gahaṇanti “sabbepi saṅkhatā dhammā”ti visesaṃ katvāva vuttaṃ. Tenāha bhagavā “pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacana”nti.

Sunanti koṭṭanti etthāti sūnā, adhiḷḷanti āha “sūnāya uparī”ti. Asināti maṃsakantanena. Ghātiyamānāti haññamānā vibādhiyamānā. Vatthukāmānaṃ upari katvāti vatthukāmesu ṭhapetvā te accādhānaṃ katvā. Kantitāti chinditā. Koṭṭitāti bilaso vibhajitā. Chandarāgappahānanti chandarāgassa vikkhambhanappahānaṃ.

Sammattāti mucchitā sammūlḷhā. Nandīrāgaṃ upagamma vaṭṭaṃ vaḍḍhentīti sammūlḷhattā evaādīnaṃ apassantā nandīrāgassa ārammaṇaṃ upagantvā taṃ paribrūhenti. Nandīrāgabaddhāti nandīrāge laggattā tena baddhā. Vaṭṭe laggantīti tebhūmake vaṭṭe sajjanti. Tattha sajjattā eva dukkhaṃ patvāpi na ukkaṇṭhanti na nibbindanti. Idha anavasesappahānaṃ adhippetanti āha “catutthamaggena nandīrāgappahānaṃ kathita”nti.

Anaṅgaṇasutte pakāsito eva “chandādīhi na gacchantī”tiādinā. “Buddho so bhagavā”tiādi “namo karohī”ti vuttanamakkārassa karaṇākāradassanaṃ. Bodhāyāti catusaccasambodhāya. Tathā damathasamathataraṇaparinibbānāni ariyamaggavasena veditabbāni. Samathaparinibbānāni pana anupādisesavasena pi yojetabbāni. Kammatṭhānaṃ ahoṣīti vipassanākammattṭhānaṃ ahoṣi. Etassa pañhassāti etassa pannarasamassa pañhassa attho. Evaṃ itaresupi vattabbaṃ vipassanākammattṭhānaṃ khīṇāsavaguṇehi matthakaṃ pāpento yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi, na pucchitānusandhināti adhippāyo. Nanu ca pucchāvasenāyaṃ desanā āradhāti? Saccam āradhā, evaṃ pana “pucchāvasiko nikkhepo”ti vattabbaṃ, na “pucchānusandhivasena niṭṭhapitā”ti. Antarapucchāvasena desanāya aparivattitattā ārambhānurūpameva pana desanā niṭṭhapitā.

Vammikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā sammattā.

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. Mahāgovindena pariggahitatākittanaṃ tadā magadharājena pariggahitūpalakkhaṇaṃ. Tassa hi so purohito. Mahāgovindoti purātano eko magadharājāti keci. Gayhatīti gaho, rājūnaṃ gaho rājagahaṃ. Nagara-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Aññepettha pakāreti rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesam gahaṃ gehabhūtantipi rājagahaṃ. Ārakkhasampattiādinā anathupattihetutāya upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gehabhūtantipi rājagahaṃ, āramarāmaṇīyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā rājagahanti evamādike pakāre. Buddhakāle ca cakkavattikāle cāti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Veḷūhi parikkhittaṃ ahoṣi, na pana kevalaṃ kaṭṭhakaḷaḷaṇameva. Rañño uyyānakāle patiṭṭhāpitaatṭālakavasena atṭālakayuttaṃ.

Jananaṃ jāti, jātiyā bhūmi jātibhūmaṃ, jāyi vā mahābodhisatto etthābhi jāti, sā eva bhūmīti jātibhūmaṃ, sā imesaṃ nivāsoti jātibhūmakāti āha “jātibhūmakāti jātibhūmivāsino”ti. Kassa panāyaṃ jātibhūmīti āha “taṃ kho panā”tiādi. Tena anaññasādhāraṇāya jātiyā adhippetattā sadevake loke supākāṭabhāvato visesanena vināpi visiṭṭhavisayova idha jāti-saddo viññāyatīti dasseti. Tenāha “sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānasākiyajanapado”ti. Tatthapi kapilavatthusannissayo padesoti āha “kapilavatthāhāro”ti.

Garudhammabhāvavaṇṇanā

Sākiyamaṇḍalassāti sākiyarājasamūhassa. Dasannaṃ appicchakathādīnaṃ vatthu dasakathāvatthu, appicchatādi. Tattha suppatiṭṭhitatāya tassa lābhī dasakathāvatthulābhī. Tatthāti dasakathāvatthusmiṃ.

Garukaraṇīyatāya dhammo garu etassāti dhammagaru, tassa bhāvo dhammagarutā, tāya. “Ajjhāsayena veditabbo”ti vatvā na kevalaṃ ajjhāsayeneva, atha kho kāyavacīpayogehipi veditabboti dassento “dhammagarutāyeva hī”tiādimāha. Tiyaṃmarattiṃ dhammakathaṃ katvāti ettha “kumbhakārassa nivesane tiyaṃmarattiṃ vasanto dhammakathaṃ katvā”ti evaṃ vacanasesavasena attho veditabbo. Aññathā yathālābhavasena atthe gayhamāne tiyaṃmarattiṃ dhammakathā katāti āpajjati, na ca taṃ atthi. Vakkhati hi “bahudeva rattinti diyaḍḍhayāmamatta”nti. Dasabalādiguṇavisesā viya dhammagāravahetukā parahitapaṭipattipi sabbabuddhānaṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya sadisā evāti imassa bhagavato dhammagāravakittane “kassapopi bhagavā”tiādinā kassapabhagavato dhammagāravaṃ dasseti.

Cārikaṃ nikkhamīti janapadacārikaṃ carituṃ nikkhami. Janapadacārikāya akāle nikkhantattā kosalarājādayo vāretuṃ ārabhiṃsu. Pavāretvā hi caraṇaṃ buddhāciṇṇaṃ. Puṇṇāya sammāpaṭipattiṃ paccāsīsanto bhagavā “kiṃ me karissasī”ti āha.

Anahātovāti dhammasavanussukkena sāyanhe buddhāciṇṇaṃ nhānaṃ akatvāva. Attahitaparahitapaṭipattīsu ekissā dvinnāñca atthitāsiddhā catubbidhatā paṭipattikatā eva nāma hotīti vuttaṃ “paṭipannako ca nāma...pe... catubbidho hotī”ti. Paṭikkhepapubbakopi hi paṭipanno atthato paṭipannattho evāti. Kāmaṃ attahitāya paṭipanno tāya sammāpaṭipattiyā sāsanaṃ sobhati, na pana sāsanaṃ vaḍḍheti appossukkabhāvato, na ca kāruṇikassa bhagavato sabbathā manorathaṃ pūreti. Tathā hi bhagavā paṭhamabodhiyaṃ ekasaṭṭhiyā ca arahantesu jātesu -“caratha, bhikkhave, bahujaṇahitāyā”tiādinā bhikkhū parahitapaṭipattiyaṃ niyojesi. Tena vuttaṃ “evarūpaṃ bhikkhuṃ bhagavā na pucchati, kasmā? Na mayhaṃ sāsanaṃ vaḍḍhipakkhe ṭhito”ti.

Samudāyo appakena ūnopi anūno viya hotīti bākulattheraṃ catuttharāsito bahi katvāpi “asītimahātherā viyā”ti vuttaṃ. Asītimahātherasamaññā vā avayavepi aṭṭhasamāpattisāmaññā viya daṭṭhabbā. Īdise ṭhāne bahūnaṃ ekato kathaṃ mahatā kaṇṭhena ca kathaṃ satthu cittārādhanamevāti tehi bhikkhūhi tathā paṭipannanti dassento “te bhikkhū meghasaddaṃ sutvā”tiādimāha. Guṇasambhāvanāyāti vakkhamānaguṇahetukāya sambhāvanāya sambhāvito, na yena kenaci kiccasamatthataḍḍhinā.

Garudhammabhāvavaṇṇanā niṭṭhitā.

Appicchatādivaṇṇanā

Appa-saddassa parittapariyāyataṃ manasi katvā āha “byañjanaṃ sāvasesaṃ viyā”ti. Tenāha “na hi tassā”tiādi. Appa-saddo panettha abhāvatthoti sakkā viññātuṃ “appabādhatañca sañjānāmī”tiādīsu viya.

Atricchatā nāma atra atra icchāti katvā. Asantaguṇasambhāvanatāti attani avijjamānaṃ guṇānaṃ vijjamānānaṃ viya paresaṃ pakāsanā. Saddhoti maṃ jano jānātūti vattapaṭipattikāra-kavisesalābhīti jānātu “vattapaṭipattiāpāthakajjhāyitā”ti evamādinā. Santaguṇasambhāvanāti icchācāre ṭhatvā attani vijjamānasīladhutadhammādiguṇavibhāvanā. Tādisassa hi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti.

Gaṇhantoyeva ummuji aññesaṃ ajānantānaṃyevāti adhippāyo.

Appicchatāpadhānaṃ puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchāpabhedhaṃ dassetvā punapi puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchāpabhedhaṃ dassento “aparopi catubbidho appiccho”tiādīmāha. Dāyakassa vasanti dāyakassa cittavasamaṃ. Deyyadhammassa vasanti deyyadhammassa appabahu-bhāvaṃ. Attano thāmanti attano yāpanamattakathāmaṃ.

Ekabhikkhupi na aññasi sosānikavatte sammadeva vuttittā. Abbokiṇṇanti avicchedhaṃ. Dutiyo maṃ na jāneyyāti dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṃ jānitum na sakkuṇeyya, tathā saṭṭhi vassāni nīrantaraṃ susāne vasāmi, tasmā ahaṃ aho sosānikuttamo.

Dhammakathāya janataṃ khobhetvāti lomahaṃsanāsādhukāradānacelukkhepādivasena sannipatitaṃ itarañca “kathaṃ nu kho ayyassa santikeva dhammaṃ sossāmā”ti kolāhalavasena mahājanaṃ khobhetvā. Gatoti “ayaṃ so, tena rattiyaṃ dhammakathā katā”ti jānanabhayena pariyattiappicchatāya pariveṇaṃ gato.

Tayo kulaputtā viyāti pācīnavaṃsadāye samaggavāsaṃ vutthā tayo kulaputtā viya. Pahāyāti pubbabhāge tadaṅgādivasena pacchā aggamaggeneva pajahitvā.

Appicchatādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Pakatidubbalādīnaṃ garucīvarādīni naphāsūbhāvāvahāni sarīrakhedāvahāni ca hontīti payo-janavasena naatricchatādivasena tāni parivattetvā lahu-kacīvaraparibhogo na santosavīrodhīti āha “lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī”ti. Mahagghacīvaraṃ, bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsārūpanaye ṭhitattā na santosavīrodhīti āha “tesaṃ...pe... dhārentopi santuṭṭhova hotī”ti. Evaṃ sesapaccayesupi yathābalayathāsārūppasantosaniddhesu apisaddaggaṇe adhippāyo veditabbo. Yathāsārūppasantosoyeva aggo alobhajjhāsayassa ukkaṃsanato.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Ekoti ekākī. Gacchatīti cuṇṇikairiyāpathavasena vuttaṃ. Caratīti vihārato bahi sañcāravasena, viharatīti divāvihārādivasena. Kāyavivekoti ca nekkhammādhimuttassa bhāvanānuyogavasena vivekaṭṭhakāyatā, na jhānavivekamattaṃ. Tenāha “nekkhammābhīratāna”nti. Pārisuddhacittānanti nīvaraṇādisaṃkilesato visuddhacittānaṃ. Paramavodānappattānanti vitakkāditaṃtāṃjhānapaṭipakkhavigamena paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ pattānaṃ. Nirupadhīnanti kilesupadhiādīnaṃ vigamena nirupadhīnaṃ.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā

Saṃsīdati etenāti saṃsaggo, rāgo. Savanahetuko, savanavasena vā pavatto saṃsaggo savanasaṃsaggo. Esa nayo sesesupi. Kāyasaṃsaggo pana kāyaparāmāso. Itthi vāti vadhū, yuvatī vā. Sandhānetunti pubbenāparaṃ ghaṭetum. Sotaviññāṇavīthivasenāti idaṃ mūlabhūtaṃ savanaṃ sandhāya vuttaṃ, tassa piṭṭhivattakamanodvārikajavanavīthiṃ uppannopi rāgo savanasaṃsaggoyeva. Dassanasaṃsaggepi eseṇa nayo. Anitthigandhabodhisatto parehi kathiyamānavasena pavattasavanasaṃsaggassa nidassanaṃ. Tissadaharo attanā suyyamānavasena. Tattha paṭhamam jātaka veditabbanti itaraṃ dassento “daharo kirā”tiādimāha. Kāmarāgena viddhoti rāgasallena hadaye appito anto anuviddho.

Soti dassanasaṃsaggo. Evaṃ veditabboti vatthivasena pākaṭaṃ karoti. Tasmim kira gāme yebhuyyena itthiyo abhirūpā dassanīyā pāsādikā, tasmā thero “sace antogāme na carissasī”ti āha. Kālasseva pavīṭṭhattā yāguṃ adāsī, tasmā yāgumeva gahetvā gacchantaṃ “nivattatha, bhante, bhikkhaṃ gaṇhāhi”ti āhaṃsu. Yācitvāti “na mayaṃ, bhante, bhikkhaṃ dātukāmaṃ nivattema, apica idaṃ bhante kāraṇa”nti yācitvā.

Ādito lapanam ālāpo, vacanapaṭivacanavasena pavatto lāpo sallāpo. Bhikkhuniyāti idaṃ nidassanamattaṃ. Yāya kāyaciṇi itthiyā santakaparibhogavasena uppannarāgopi sambhogasaṃsaggova.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā

Bhikkhuno bhikkhūhi kāyaparāmāso kāyasambāhanādivasena. Kāyasaṃsagganti kāyaparāmāsasaṃsaggaṃ. Gāhagāhakoti gaṇhanakānaṃ gaṇhanakoti attho. Gāhamuttakoti ayoniso āmisehi saṅgaṇhanakehi sayam mucchanako. Muttagāhakoti yathāvuttasaṅgahato muttānaṃ saṅgaṇhanako. Muttamuttakoti mucchanakehi sayampi mucchanako. Gahaṇavasena saṅgaṇhanavasena. Upasaṅkamanti tato kiñci lokāmisam paccāsīsantā, na dakkhiṇeyyavasena. Bhikkhupakkhe gahaṇavasenāti paccayalābhāya saṅgaṇhanavasenāti yojetabbaṃ. Vuttanayenāti “āmisenā”tiādinā vuttanayena.

Ṭhānanti attano ṭhānāvattam. Pāpuṇitum na deti uppannameva tam paṭisaṅkhānabalena nīharanto vikkhambheti. Tenāha “mantenā”tiādi. Yathā jīvitukāmo puriso kaṇhasappena, amittena vā saha na saṃvasati, evam khaṇamattampi kilesehi saha na saṃvasatīti attho.

Catupārisuddhisīlam lokiyam lokuttarañca. Tathā samādhipi. Vipassanāya pādakā vipassanāpādakāti aṭṭhasamāpattiggahaṇena yathā lokiyasamādhi gahito, evam vipassanāpādakā etesanti vipassanāpādakāti aṭṭhasamāpattiggahaṇeneva lokuttaro samādhi gahito. Yathā hi cattāri rūpajjhānāni adhiṭṭhānaṃ katvā pavatto maggasamādhi vipassanāpādako, evam cattāri arūpajjhānāni adhiṭṭhānaṃ katvā pavattopi. Samāpattipariyāyo pana pubbavohārena veditabbo. Paṭipakkhasamucchedanena sammā āpajjanato vā yathā “sotāpattimaggo”ti.

Evamettha sīlasamādhīnampi missakabhāvo veditabbo, na paññāya eva. Vimuttīti ariyaphalanti vuttaṃ “vimuttisampanno”ti vuttattā. Tañhi nipphādanattāhena sampādetabbaṃ, na nibbānanti.

Ettha ca appicchatāya laddhapaccayena paritussati, santuṭṭhatāya laddhā te agadhito amucchitoādinavadassī nissaraṇapañño paribhuñjati, evaṃbhūto ca katthaci alaggamānasatāya pavivekaṃ paribhūhento kenaci asaṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. So evaṃ ajjhāsayasampanno vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiya, anadhigamassa adhigamāya. Ārabhanto ca yathāsamādinnaṃ attano sīlaṃ paccavekkhati, tassa sīlassa suparisuddhataṃ nissāya uppajjati avippaṭṭisāro, ayamassa sīlasampadā. Tassa avippaṭṭisāramūlakehi pāmojjapītipassaddhisukhehi sammā brūhitaṃ cittaṃ sammadeva samādhīyati, ayamassa samādhisampadā. Tato yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, ayamassa paññāsampadā. Vimuttacittatā panassa vimuttisampadā, tato vimuttito ñāṇadassananti etesaṃ dasannaṃ kathāvatthūnaṃ anupubbī veditabbā. Tassa yo dasahi kathāvatthūhi samannāgamo, ayaṃ attahitāya paṭipatti. Yā nesaṃ paresaṃ saṃkittanaṃ, ayaṃ parahitāya paṭipatti. Tāsu purimā ñāṇapubbaṅgamā ñāṇasampayuttā ca, itarā karuṇāpubbaṅgamā karuṇāsampayuttā cāti sabbhaṃ ñāṇakaruṇākaṇḍaṃ vattabbaṃ.

Dasahi kathāvatthūhi karaṇabhūtehi bhikkhūnaṃ ovādaṃ deti, “bhikkhunā nāma atricchatādi ke dūrato vajjetvā sammadeva appicchena bhavitabba”ntiādinā taṃ taṃ kathāvatthūṃ bhikkhūnaṃ upadisaṭṭi attho. Upadisaṭṭo hi tāni “tehi bhikkhū ovadaṭṭi”ti vutto. Ovadatiyeva sarūpadassanamattena. Sukhumaṃ atthaṃ parivattetvāti evampi appicchatā hoti evampīti appicchatādivasena aparāparaṃ appicchatāvuttiṃ dassetvā tattha sukhumanipuṇaṃ appicchatāsaṅkhātāṃ atthaṃ jānāpetuṃ na sakkoti. Viññāpetīti yathāvutthehi visesehi viññāpeti. Kāraṇanti yena kāraṇena appicchatā ijjhati, taṃ pana “mahicchatādīsū ete dosā, appicchatāya ayamānisamsa”tiādinavānisamsadassanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sammā hetunā appicchatāṃ dassetīti sandassako. Gāhetunti yathā gaṇhati, tathā kātuṃ, tattha paṭṭhapetunti attho. Ussāhajanāvasenāti yathā taṃ samādānaṃ niccalaṃ hoti, evaṃ ussoḷhiyā uppādanavasena sammadeva uttejetīti samuttejako. Ussāhajāteti appicchatāya jātussāhe. Vaṇṇaṃ vatvā tattha sampattiṃ āyatiṇca labbhamānaguṇaṃ kittetvā sampahaṃseti sammadeva pakārehi tosetīti sampahaṃsako. Evaṃ santuṭṭhiādīsū yathārahaṃ yojanā kātabbā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcalābhavaṇṇanā

253. Satthu sammukhā evaṃ vaṇṇo abbhuggatoti. Iminā tassa vaṇṇassa yathābhūtaguṇasamuṭṭhitataṃ dasseti. Mandamando viyāti ati viya acheke viya. Abalabalo viyāti ati viya abalo viya. Bhākuṭṭikabhākuṭṭiko viyāti ati viya dummukho viya. Anumassāti anumasitvā, dasa kathāvatthūni sarūpato visesato ca anupariggahetvāti attho. Pariggaṇhanaṃ pana nesaṃ anupavisaṇaṃ viya hotīti vuttaṃ “anupavisitvā”ti. Sabrahmacārīhi vaṇṇabhāsaṇaṃ eko lābhoti yojanā. Evaṃ sesesupi. Patthayamāno evamāha dhammagarutāyāti adhippāyo.

Pañcalābhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cārikādivaṇṇanā

254. Abhiramanam abhiratam, tadeva anunāsikalopam akatvā vuttam
“abhiranta”nti. Bhāvanapumsakañcetaṃ. Anabhirati nāma natthi, abhiramitvā
ciravihāropi natthi sammadeva pariññātavatthukattā. Sabbasahā hi buddhā
bhagavanto asayhalābhino.

Pubbe dhammagarutākittanapasaṅgena gahitaṃ aggahitañca
mahākassapapaccuggamanādiṃ ekadesena dassetvā vanavāsītissasāmaṇerasa
vatthum vitthāretvā janapadacārikaṃ kathetum “bhagavā hī”tiādi āradhām.
Ākāsaḡāmīhi saddhiṃ gantukāmo “chaḡabhiññānaṃ ārocehī”ti āha. Saṅghakammena
sijjhamānāpi upasampadā satthu āṇāvaseneva sijjhanato “buddhadāyajjaṃ te
dassāmī”ti vuttanti vadanti. Apare “aparipuṇṇavāsivassasseva tassa upasampadaṃ
anujānanto satthā ‘buddhadāyajjaṃ te dassāmī’ti avocā”ti vadanti. Upasampādetvāti
dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhīpetam
dandhatāvasena gamanato. Samantāti gatagataṭṭhānassa catūsu passesu. Aññenapi
kāraṇenāti bhikkhūnaṃ samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi majjhimamaṇḍale
veneyyānaṃ ñāṇapariṇāḡādikāraṇena nikkhamati, antomaṇḍalaṃ otarati. Sattahi
vātiādi “ekaṃ māsaṃ vā”tiādinā vuttānukkamena yojetabbaṃ.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmiṃyeva ṭhāne nibaddhavāsenā ussannadhātukassa
sarīrassa virecanena phāsubhāvatthāya. Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyāti
aggikkhandhūpamasutta maghadevajātakādīdesanānaṃ viya dhammadesanāya
aṭṭhuppattikālassa ākaṅkhanena. Surāpānasikkhāpadapaññāpane viya
sikkhāpadapaññāpanatthāya. Bodhaneyyasatte aṅgulimālādiḡe bodhanatthāya.
Nibaddhavāsaṅca puggalaṃ uddissa cārikā nibaddhacārikā.

255. Apariggahabhāvaṃ katthaci alaggabhāvaṃ dassetum “yūthaṃ pahāya...pe...
mattahatthī viyā”ti vuttam. Asahāyakiccoti sahāyakiccarahito sīho viya. Tenassa
ekavihāritaṃ tejavantatañca dasseti. Tadā pana kāyaviveko na sakkā laddhanti
idamettha kāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Bahūhītiādi pana sabhāvadassanavasena vuttam.
Therassa parisā suvinītā ciṇṇagaruvāsā garuno icchānurūpameva vattati.

Vuttakāraṇayutte addhānagamane cārikānaṃ vohāro sāsane niruḡhoti āha
“kiñcāpī”tiādi. Kenacideva nimittena kismiñci atthe pavattāya saññāya
tannimittarahitepi aññasmiṃ pavatti ruḡhī nāma. Vijitamārattā
saṅgāmaṇijayamahāyodho viya. Aññaṃ sevitvāti “mama āgatabhāvaṃ satthu
ārocehī”ti ārocanatthaṃ aññaṃ bhikkhuṃ sevitvā.

Bhagavā dhammaṃ desento taṃtaṃpuggalajjhāsayānurūpaṃ tadanucchavikameva
dhammiṃ kathaṃ karotīti dassento “cūḡagosiṅgasutte”tiādimāha. Tattha
sāmaggirasānisamsanti “kacci pana vo, anuruddhā, samaggā sammodamānā”tiādinā
sāmaggirasānisamsaṃ kathesi. Āvasathānisamsanti “sītaṃ uṇhaṃ paṭihanatī”tiādinā
āvasathapaṭisaṃyuttaṃ ānisamsaṃ. Satipaṭilābhikanti jotipālatthere lāmaḡaṃ
ṭhānaṃ otiṇṇamatte mahābodhipallaṅke pana sabbaññutaṃ paṭivijjhitaṃ patthanaṃ
katvā pāramiyo pūrento āgato. Tādisassa nāma pamādavihāro na yuttoti yathā
kassapo bhagavā bodhisattassa satīṃ paṭilabhituṃ dhammiṃ kathaṃ kathesi, tathā
ayaṃ bhagavā tameva pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathaṃ bhikkhūnaṃ
ghaṭikārasuttaṃ kathesi. Cattāro dhammuddeseti - “upaṇīyati loko addhuvo, atāṇo
loko anabhissaro, assako loko sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāso
cā”ti ime cattāro dhammuddese kathesi. Kāmañcete dhammuddesā raṭṭhapālasutte

āyasmatā raṭṭhapālattherena rañño korabyassa kathitā, te pana bhagavato eva āharitvā therena tattha kathitāti vuttaṃ “raṭṭhapālasutte”tiādi. Tathā hi vuttaṃ sutte - “atthi kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammuddesā uddiṭṭhā”tiādi pānakānisamsakathanti “agghuttaṃ mukhaṃ yaññā”tiādinā anumodanaṃ vatvā puna pakiṇṇakakathāvasena pānakapaṭisaṃyuttaṃ ānisamsakathaṃ kathesi. Ekībhāve ānisamsaṃ kathesi, yaṃ sandhāya vuttaṃ “atha kho bhagavā āyasmantaṃ bhaguṃ dhammiyā kathāya sandassesī”tiādi. Anantanayanti aparimāṇadesanānayaṃ appicchatādiṭṭhisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ. Tenāha “puṇṇa, ayampi appicchakathāyevā”tiādi bahūhi pariyaeyhi nānānayaṃ deseti. Kathaṃ tathā desitaṃ thero aññāsīti āha “paṭisambhidāpattassa...pe... aho”ti.

Cārikādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256. Tato paṭṭhāyāti. Yadā jātibhūmakā bhikkhū satthu sammukhā therassa vaṇṇaṃ bhāsimṣu, tato paṭṭhāya. Sīsānulokī hutvā piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ therena samāgame ādaravasena katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ pāṭhe “appeva nāmā”tiādi, “taramānarūpo”ti ca. Yaṃ pana vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “ekasmiṃ ṭhāne nilīna”ntiādi, taṃ akāraṇaṃ. Na hi dhammasenāpati tassa therassa nisinnaṭṭhānaṃ abhiññāññena jānituṃ na sakkoti. “Kacci nu kho maṃ adisvāva gamissatī”ti ayampi cintā ādaravasenevāti yuttaṃ. Na hi satthāraṃ daṭṭhuṃ āgato sāvako api āyasmā aññātakonḍañño satthukappaṃ dhammasenāpatiṃ tattha vasantaṃ adisvāva gacchanako nāma atthi. Divāvihāranti sampadāne upayogavacananti āha “divāvihāratthāyā”ti.

257. Purimakathāyāti paṭhamālāpe. Appatiṭṭhitāyāti nappavattitāya. Pacchimakathā na jāyatīti pacchā vattabbakathāya avasaro na hoti. Satta visuddhiyo pucchi diṭṭhasaṃsandanavasena. Ñāṇadassanavisuddhi nāma ariyamaggo. Yasmā tato uttarimpi pattabbaṃ attheva, tasmā “catupārisuddhisīlādīsu ṭhitassapi brahmacariyavāso matthakaṃ na pāpuṇātī”ti vuttaṃ. Tasmāti brahmacariyavāsassa matthakaṃ appattattā. Sabbaṃ paṭikkhipīti sattamampi pañhaṃ paṭikkhipi, itaresu vattabbameva natthi.

Appaccayapariniḍḍhānanti anupādisesanibbānamāha. Idāni pakārantarenapi anupādāpariniḍḍhānaṃ dassetuṃ “dvedhā”tiādi vuttaṃ. Tattha gahaṇūpādānanti daḷhaggahaṇabhūtaṃ upādānaṃ. Tenāha “kāmuṇāpādānādika”nti. Paccayūpādānanti yaṃ kiñci paccayamāha. So hi attano phalaṃ upādiyati upādānavasena gaṇhatīti upādānanti vuccati. Tenāha “paccayūpādānaṃ nāma...pe... paccayā”ti. “Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī”ti vacanato arahattaphalaṃ anupādāpariniḍḍhānanti kathenti. Na ca upādānasampayuttanti upādānehi etaṃ na sahitaṃ nāpi upādānehi saha pavatti hutvā. Na ca kañci dhammaṃ upādiyatīti kassaci dhammassa ārammaṇakaraṇavasena na upādiyati. Pariniḍḍhanteti aggamaggena kātabbakilesapariniḍḍhānapariyosānante jātattā. Amatadhātumeva anupādāpariniḍḍhānaṃ kathenti, kathentānañca yathā tassa koci paccayo nāma natthi, evaṃ adhigatopi yathā koci paccayo nāma na hoti, tathā pariniḍḍhānaṃ apaccayapariniḍḍhānanti dassento “ayaṃ anto”tiādimāha. Puna pucchāṃ ārabhi anupādāpariniḍḍhānaṃ sarūpato patitṭhāpetukāmo.

258. Sabbaparivattesūti sabbesu pañhaparivattanesu, pañhavāresūti attho. Sagahaṇadhammamevāti “etaṃ mamā”tiādinā gaṇhatīti gahaṇaṃ, saha gahaṇenāti sagahaṇaṃ, upādāniyanti attho. Vivaṭṭasannissitassa abhāvato vaṭṭameva anugatoti vaṭṭānugato. Tenāha “catupārisuddhisīlamattassapi abhāvato”ti. Yo pana catubbidhe vivaṭṭūpanissaye sīle ʒhito, sopi “aññatra imehi dhammehī”ti vattabbataṃ arahati.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarathavinītavāṇṇanā

259. Nissakkavacanametam “yāva heṭṭhimasopānakaḷevarā”tiādīsu viya. Atthoti payojanaṃ. Cittavisuddhi hettha sīlavisuddhiṃ payojeti tassa tadatthattā. Sīlavisuddhikiccaṃ kataṃ nāma hoti samādhisaṃvattanato. Samādhisaṃvattanikā hi sīlavisuddhi nāma. Sabbapadesūti “cittavisuddhi yāvadeva diṭṭhivisuddhatthā”tiādīsu sabbapadesu, diṭṭhivisuddhiyaṃ ʒhitassa cittavisuddhakiccaṃ kataṃ nāma hotītiādinā yojetabbaṃ.

Sāvatthinagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ atikkamitabbattā. Sāketanagaraṃ viya nibbānanagaraṃ pāpuṇitabbattā. Accāyikassa kicassa uppādakālo viya navameneva khaṇena pattabbassa abhisamayakicassa upādakālo. Yathā rañño sattamena rathavinītena sākete antepuradvāre oruḷhassa na tāva kiccaṃ niṭṭhitaṃ nāma hoti, saṃvidhātābbasaṃvidhānaṃ ñātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhoge niṭṭhitaṃ nāma siyā, evametam ñāṇadassanavisuddhiyā kilese khepetvā tesamyeva paṭippassaddhipahānasādhakaariyaphalasamaṅgikāle abhisamayakiccaṃ niṭṭhitaṃ nāma hoti. Tenāha “yogino...pe... kālo daṭṭhabbo”ti. Tattha paropaṇṇāsa kusalahammā nāma cittuppādapariyāpannā phassādayo paropaṇṇāsa anavajjadhammā. Nirodhasayaneti nibbānasayane.

“Visuddhiyo”ti vā “kathāvatthūnī”ti vā atthato ekaṃ, byañjanaṃ nānanti tesam atthato anaññabhāvaṃ dassetuṃ “itī”ti āraddhaṃ. Āyasmā puṇṇo dasa kathāvatthūni vissajjesīti satta visuddhiyo nāma vissajjantopi dasa kathāvatthūni vissajjesi tesam atthato anaññattā. Eteneva dhammasenāpati sārīputtatthero satta visuddhiyo pucchanto dasa kathāvatthūni pucchīti ayampi attho vuttovāti veditabbo. Nti pañhaṃ. Kiṃ jānitvā pucchīti visuddhipariyāyena kathāvatthūni pucchāmīti kiṃ jānitvā pucchi. Dasakathāvatthulābhinaṃ theram visuddhiyo pucchanto pucchitaṭṭhāneyeva pucchanena kiṃ titthakusalo vā pana hutvā visayasmim pucchi, udāhu pānīyatthikamatitthehi chinnataṭehi pātento viya atitthakusalo hutvā apucchitabbaṭṭhāne avisayasmim pucchīti yojanā. Iminā nayena vissajjanapakkehi atthayojanā veditabbā. Yadatthamassa vicāraṇā āraddhā, tam dassentena “titthakusalo hutvā”tiādiṃ vatvā visuddhikathāvatthūnaṃ atthato anaññattepi ayaṃ viseso veditabboti dassetuṃ “yaṃ hī”tiādi vuttaṃ. Tadamīnāti yaṃ “saṃkhittaṃ, vitthiṇṇa”nti ca vuttaṃ, tam iminā idāni vuccamānena nayena vidhinā veditabbaṃ.

Ekā sīlavisuddhīti visuddhīsu visuṃ ekā sīlavisuddhi. Dasasu kathāvatthūsu cattāri kathāvatthūni hutvā āgatā appicchatādīhi vinā sīlavisuddhiyā asambhavato. Appicchakathātiādīsu kathāsīsena dasakathāvatthu gahitaṃ. Kathetabbattā vā vatthu kathāvatthūti vuttaṃ. Evañca upakārato, sabhāvato vā catunnaṃ kathāvatthūnaṃ sīlavisuddhisāṅgaho daṭṭhabbo. Tiṇṇaṃ kathāvatthūnaṃ cittavisuddhisāṅgahepi eseṃ nayo. Pañca visuddhiyoti nāmarūpaparicchedo diṭṭhivisuddhi, sappaccayanāmarūpadassanaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, vipassanupakkilese pahāya

uppannaṃ vipassanāññaṃ maggāmaggaññadassanavisuddhi, udayabbayaññādi navavidhaññaṃ paṭipadāññadassanavisuddhi, ariyamaggaññaṃ ññadassanavisuddhī imā pañca visuddhiyo.

Sattarathavinītavapaṇṇā nīṭṭhitā.

260. Sammoditunti anantaraṃ vuccamānena sammodituṃ. Aṭṭhānaparikappenāti akāraṇassa vatthuno parikappanena tadā asambhavantam atthaṃ parikappetvā vacanena. Abhiṇhadassanassāti niccadassanassa, niyatadassanassāti attho.

Ukkhipīti guṇato kathitabhāvena ukkaṃseti. Therassāti āyasmato puṇṇattherassa. Imasmiṃ ṭhāne imasmiṃ kāraṇe ekapadeneva sāvakavisaye anaññasādhāraṇaguṇāvikaṇaṇimittam. Idāni tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “amaccañhi”tiādi vuttaṃ. Apacāyamānoti pūjayanto.

“Anumassa anumassa pucchitā”ti vuttattā vicāraṇavasenāha “kiṃ pana pañhassa pucchanam bhāriyam udāhu vissajjana”nti. Sahetukam katvāti yuttāyuttaṃ katvā. Sakāraṇanti tasseva vevacanaṃ. Pucchanampīti evaṃ sahadhammena pucchitabbamatthaṃ sayam sampādetvā pucchanampi bhāriyam dukkaram. Vissajjanampīti sahadhammena vissajjanampi dukkaram. Evañhi vissajjento viññūnam cittaṃ ārādheti. Yathānusandhināva desanā nīṭṭhitāādito saparikkhāraṃ sīlaṃ, majjhe samādhim, ante vasībhāvappattaṃ paññaṃ dassetvā desanāya nīṭṭhāpitattāti.

Rathavinītasuttavapaṇṇāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Nivāpasuttavapaṇṇā

261. Nivappatīti nivāpo, nivāpaṃ vatteti, nivāpabhojanaṃ vā etassāti nevāpiko, nivāpena mige palobhetvā gaṇhanakamāgaviko. Tiṇabījānīti nivāpatiṇabījāni. Vappanti sassam viya vapitabbatṭhena vappaṃ. “Mayaṃ viya aññe ke īdisaṃ labhissanti”ti mānamadaṃ āpajjissanti. Vissatṭhasatibhāvanti anussaṅkitaparisaṅkitabhāvaṃ. Tiracchānā hi vijātiyabalavatiracchānavasanaṭṭhānesu sāsaṅkā ubbiggahadayā appamattā honti visesato māgavikādimanussūpacāre, rasataṇhāya pana baddhā pamādaṃ āpajjassanti. Nivapati etthāti nivāpo, nivāpabhūmi nivāpaṭṭhānaṃ. Tenāha “nivāpaṭṭhāne”ti. “Yathākāmakaraṇīyā”ti vuttamatthaṃ vivarituṃ “ekam kirā”tiādi vuttaṃ. Tattha nīvāravanaṃ viyāti nīvārassa samūho viya. Nīvāro nāma araññe sayamjātavīhijāti. Meghamālā viyāti meghaghaṭā viya. Ekagghananti ekajjhaṃ viya aviraṭṭhaṃ. Pakkamantīti āsaṅkaparisaṅkā hutvā pakkamanti. Kaṇṇe cālayamānāti anāsaṅkantānaṃ pahaṭṭhākāradassanaṃ. Maṇḍalagumbanti maṇḍalakākārena ṭhitaṃ gumbaṃ.

262. Kappetvāti upamābhāvena parikappetvā. Mige attano vase vattāpanaṃ vasībhāvo. So eva ijjhanaṭṭhena iddhi, pabhāvanaṭṭhena ānubhāvo.

263. Bhayena bhogatoti bhayena saha sabhayaṃ nivāpaparibhogato. Balavīriyanti kāyabalañca utṭhānavīriyañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana balameva vīriyaṃ. Balanti ca sarīrabalaṃ, tañca atthato manasikāramaggehi aparāparaṃ sañcaraṇakavātoti vuttaṃ “aparāparaṃ sañcaraṇavāyodhātū”ti.

264. Sikkhitakerāṭikāti paricitasāṭheyyā, vañcakāti attho. Iddhimanto viya ānubhāvavanto viya. Pacurajanehi parabhūtā jātāti parajanā, mahābhūtā. Tenāha “yakkhā”ti. Samantā sappadesanti samantato padesavantam vipulokāsasannivāsaṭṭhānam. Tassa pana sappadesatā mahāokāsātāyāti vuttam “mahantam okāsa”nti.

265. Ghaṭṭessantīti “sabhayasamuṭṭhāna”nti saññādānavasena cittaṃ cetessanti, tāsessantīti attho. Pariccajissantīti nibbisissanti. Mahallakoti jātiyā mahallako jiṇṇo. Dubbaloti byādhivasena, pakatiyā vā balavirahito.

267. Nivāpasadisatāya nivāpoti vā. Lokapariyāpannam hutvā kilesehi āmasitabbatāya lokāmisānīti vā. Vaṭṭe āmisabhūtattā vaṭṭāmisabhūtānam. Vasam vattetīti kāmaguṇehi kāmaguṇe giddhe satte tasseva gedhassa vasena attano vase vattetīti. Tenāha -

“Antalikkhacaro pāso, yvāyam carati mānaso;
Tena tam bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī”ti.

Ayanti paṭhamamigajātūpamā. Vānapatthassa satova papañcaparadattikādisaputtadāranikkhamanam sandhāyāha “saputtabhariyapabbajjāyā”ti.

268. Kāmato cittassa vimutti idha cetovimuttīti adhippetāti āha “cetovimutti nāma...pe... uppannaajjhāsaya”ti. Kāme vissajjetvā puna tattha nimuggatāya dutiyasamaṇabrāhmaṇā dutiyamigajātūpamā vuttā.

269. Tatiyasamaṇabrāhmaṇā yathāpariccatte kāme pariccajitvā evam tithā, na dutiyā viya tattha nimuggāti adhippāyena “kiṃ pana te akaṃsū”ti pucchati. Itare kāmam ujukam kāmaguṇesu na nimuggā, pariyāyena pana nimuggā diṭṭhijālena ca ajjhotthaṭāti dassento “gāmanigamajanapadarājadhāniyo”tiādimāha. Diṭṭhijālampi taṇhājālānugatamevāti āha “mārassa pāpimato diṭṭhijālena parikkhipitvā”ti.

271. Khandhakilesābhisaṅkhāramārā vā idha māraggaḥaṇena gahitāti daṭṭhabbam. Akkhīni bhindi daṭṭhum asamatthabhāvāpādanena. Tenāha “vipassanāpādakajjhāna”ntiādi. Kiñcāpi māro yam kiñci jhānam samāpannassapi bhikkhuno cittaṃ imam nāma ārammaṇam nissāya vattatīti na jānāti, idhādhippetassa pana bhikkhuno vasena “vipassanāpādakajjhāna”nti vuttam. Teneva pariyāyenāti “na mārassa akkhīni bhindī”ti evamādinā yathāvuttapariyāyena. Adassanam gatoti etthāpi eseva nayo. Cakkhussa padam patiṭṭhāti ca idha ārammaṇam adhippetam tam pariggayha pavattanatoti āha “appatiṭṭham nirārammaṇa”nti. Soti māro. Disvāti dassanahetu. Yasmā maggena catusaccadassanahetu āsavā na parikkhīṇā. Phalakkhaṇe hi te khīṇāti vuccantīti.

Loketi sattaloke saṅkhāraloke ca. Sattavisattabhāvenāti laggabhāvena ceva savisesam āsattabhāvena ca. Atha vātiādinā niddesanayavasena visattikāpadam niddisati. Visatāti vitthaṭā rūpādīsu tebhūmakadhammesu byāpanavasena visaṭāti purimavacanameva takārassa ṭakāram katvā vuttam. Visālāti vipulā. Visakkatīti parisakkati sahati. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāliyamānopi sahati. Osakkanam, vipphandanam vā visakkanantipi vadanti. Visamharatīti yathā tathā kamesu ānisaṃsam dassentī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ samharati saṅkhipati, visam vā dukkham, tam harati upanetīti attho. Visamvādikāti

aniccādiṃ niccādito gaṇhāpentī viṣaṃvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato viṣamūlā, viṣaṃ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti viṣamūlā. Dukkhasamudayattā viṣaṃ phalaṃ etissāti viṣaphalā. Taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā “visaparibhogā”ti vuttā. Sabbattha niruttivasena saddasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna “visālā vā panā”tiādi vuttaṃ. Nittiṇṇo uttiṇṇoti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Niravasesato vā tiṇṇo nittiṇṇo. Tena tena maggena uddhamuddhaṃ tiṇṇo uttiṇṇo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Nivāpasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Pāsarāsisuttavaṇṇanā

272. Sādhumayanti ettha sādhu-saddo āyācanattho, na “sādhāvuso”tiādīsu viya abhinandanādiatthoti āha “āyācantā”ti. Tenāha pāḷiyaṃ “labheyyāmā”tiādi vuttaṃ. Na sakkonti, kasmā? Buddhā hi garū honti, paramagarū uttamaṃ gāraṇatthānaṃ, na yathā tathā upasaṅkamanīyā. Tenāha “ekacārīko siho”tiādi.

“Pākaṭakiriya”ti saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “yaṃ hī”tiādi vuttaṃ. Bhagavā sabbakālaṃ kimevamakāsīti? Na sabbakālamevamakāsi. Yadā pana akāsi, taṃ dassetuṃ “bhagavā paṭhamabodhiya”ntiādi vuttaṃ. Manussattabhāveti iminā purisattabhāvaṃ ulliṅgeti. Dhanapariccāgo kato nāma natthi bhagavato dharmānakāleti adhippāyo.

Mālākacavaranti milātamālākacavaraṃ. Rajojallaṃ na upalimpati acchatarachavibhāvato. Vuttañhetam “sukhumattā chaviyā kāye rajojallaṃ na limpati”ti. Yadi evaṃ kasmā bhagavā nahāyatīti āha “utuggahaṇattha”nti.

Vihāroti jetavanavihāro. Vīsatiṣabhaṃ gāvutassa catuttho bhāgoti vadanti. Kadācīti kasmiñci buddhuppāde. Acalamevāti aparivattameva anaññabhāvato, mañcānaṃ pana appamahantatāhi pādānaṃ patitṭhitaṭṭhānassa hānivaḍḍhiyo hontiyeva.

Yantanālikāhi paripuṇṇasuvaṇṇarasadhārāhi. Nhānavattanti “pabbajitena nāma evaṃ nhāyitabba”nti nahānacārittaṃ dassetvā. Yasmā bhagavato sarīraṃ sudhantacāmīkarasamānavāṇaṃ suparisodhitapavāḷarucirakaracaraṇāvaram suvisuddhanīlaratanāvaḷisadisakesatanuruhaṃ, tasmā taṃ taṃ vinissatajātihiṅgulakarasūpasobhitaṃ upari mahaggharatanāvaḷisañchāditaṃ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṃ virocittha. Tasmiñca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇarasmiyo samantato asītiatthappamāṇe padese ādhāvanti vidhāvanti ratanāvaḷiratanadāma-ratanacuṇṇa-vippakiṇṇaṃ viya, pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva, āsiñcamānalākhārasadhārā-citamiva, ukkāsataniṭṭasamākulamiva, nirantaraṃ vippakiṇṇa-kaṇikāra-kiṅkiṇika-pupphamiva, vāyuvegasamuddhata-cinapiṭṭhacuṇṇa-raṇḍitamiva, indadhanu-vijjulatā-vitānasanthatamiva, gaganatalaṃ taṃ ṭhānaṃ pavanañca sammā pharanti. Tena vuttaṃ “vaṇṇabhūmi nāmesā”tiādi. Atthanti upameyyatthaṃ. Upamāyoti “īdiso ca hoti”ti yathārahaṃ tadanucchavikā upamā. Kāraṇānīti upamupameyyasambandhavibhāvanāni kāraṇāni. Pūretvāti vaṇṇanaṃ paripuṇṇaṃ katvā. Thāmo veditabbo “atitthe pakkhando”ti avattabbattā.

273. Kaṇṇikāti sarīragatabindukatāni maṇḍalāni. Parikkhārabhaṇḍanti uttarāsaṅgaṃ saṅghāṭiṇca sandhāya vadati. Kiṃ paṇāyaṃ nayo buddhānampi sarīre hotīti? Na hoti, vattadassanattamaṃ panetaṃ katanti dassetuṃ “buddhānaṃ paṇā”tiādi vuttaṃ. Gamanavasena kāyassābhiniharaṇaṃ gamanābhīhāro. Yathādhippāyāvattanaṃ adhippāyakopanaṃ.

Aññatarāya pāramiyāti nekkhammapāramiyā. Vīriyapāramiyāti apare. Mahābhiniikkhamanassāti mahantassa carimabhava abhinikkhamanassa. Tañhi mahantaṃ bhogakkhandhaṃ mahantañca ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca cakkavattisiriṃ pajahitvā sadevakassa lokassa samārakassa ca acinteyyāparimeyyabhedassa mahato atthāya hitāya sukhāya pavattattā mahaniyatāya ca mahantaṃ abhinikkhamananti vuccati.

Purimoti “katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathā”ti evaṃ vuttaattho. Kā ca pana voti ettha ca-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vipakatabhāvaṃ joteti. Pana-saddo vacanālaṅkāre. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vipakatā visesena puna pucchīyati. Aññāti antarā-saddassa atthamāha. Aññattho hi ayaṃ antarā-saddo “bhūmantaraṃ samayantara”ntiādīsu viya, antarāti vā vemajjheti attho. Dasakathāvatthunissitāti “kiṃ sīlaṃ nāma, kathañca pūretabbaṃ, kāni cassa saṃkilesavodānāni”tiādinā appicchādinissitā sīlādinissitā ca kathā. Ariyoti niddoso. Atha vā atthakāmehi araṇīyoti ariyo, ariyānaṃ ayanti vā ariyoti. Bhāvanāmanasikāravasena tuṇhī bhavanti, na ekaccabāhirakapabbajitā viya mūgabbatasamādānena. Dutiyajjhānampi ariyo tuṇhībhāvo vacīsaṅkhārapahānato. Mūlakammaṭṭhānanti pārihāriya kammaṭṭhānampi. Jhānanti dutiyajjhānaṃ.

274. “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvaya”nti atṭhuppattivasena desanā pavattāti tassā uparidesanāya sambandhaṃ dassetuṃ “dvemā, bhikkhave, pariyesanāti ko anusandhī”ti anusandhiṃ pucchati. Ayaṃ tumhākaṃ pariyesanāti yā mahābhiniikkhamanapaṭibaddhā dhammī kathā, sā tumhākaṃ dhammapariyesanā dhammavicāraṇā ariyapariyesanā nāma. Apāyamagganti anattāhavaṃ maggaṃ. Uddesānukkamaṃ bhinditvāti uddesānupubbhiṃ laṅghitvā. Dhamma-saddo “amosadhammaṃ nibbāna”ntiādīsu viya pakatipariyāyo. Jāyanasabhāvoti jāyanapakatikoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Sabbatthāti yathā “puttabhariya”nti dvandasamāsavasena ekattaṃ, esa nayo sabbattha “dāsīdāsa”ntiādīsu sabbapadesu. Parato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātārūpameva hotīti jātārūpaṃ, suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rañjīyatīti rajataṃ, rūpiyaṃ. Idha pana suvaṇṇaṃ ṭhapetvā yaṃ kiñci upabhogaparibhogārahaṃ rajataṃteva gahitaṃ. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhayo. Cutīsaṅkhātāṃ maraṇanti ekabhavapariyāpannaṃ khandhanirodhasaṅkhātāṃ maraṇamāha. Khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe. Tenāha “sattānaṃ viyā”ti. Saṃkilissatīti dūsavisena viya attānaṃ dūsissati. Tenāha bhagavā - “pañcime, bhikkhave, jātārūpassa upakkilesā ayo loha”ntiādi. Malaṃ gahetvāti yehi sahayogato malinaṃ hoti, tesāṃ malinabhāvapaccayānaṃ vasena malaṃ gahetvā. Jīraṇato jarādhammavāre jātārūpaṃ gahitanti yojanā. Ye pana jātīdhammavārepi jātārūpaṃ na paṭhanti, tesāṃ itaresaṃ viya jīraṇadhammavāre sarūpato anāgatampi upadhiggahaṇena gahitamevāti daṭṭhabbaṃ. Pariggahe ṭhitānaṃ pana vasena vuccamāne apākaṭānampi jātījarāmarāṇānaṃ vasena yojanā labbhateva. Jātārūpasīsena cettha sabbassapi anindriyabaddhassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ,

puttabharyādiggahaṇena viya mittāmaccādiggaṇaṃ.

275. Ariyehi pariyesanā, ariyānaṃ pariyesanāti vā ariyapariyesanāti samāsadvayaṃ dasseti “ayaṃ, bhikkhave”tiādinā.

276. Mūlato paṭṭhāyāti yaṃ mahābhiniikkhamanassa mūlabhāvesuādīnavadassanaṃ, tato paṭṭhāya. Yasmā te bhikkhū tattha mahābhiniikkhamanakathāya sannisinā, sā ca nesaṃ antarākathā vippakatā, tasmā bhagavā tesāṃ mūlato paṭṭhāya mahābhiniikkhamanakathaṃ kathetuṃ ārabhi. Ahampi pubbeti visesavacanaṃ aparipakkaññaṇena sayāṃ carimabhava tīsu pāsādesu tividhanāṭakaparivārassa dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā anubhavanaṃ, abhinikkhamitvā padhānapadahanavasena attakilamathānuyogañca sandhāyāha. Anariyapariyesanaṃ pariyesinti etthāpi eseva nayo. Pañcavaggiyāpīti yathāsakaṃ gihibhogaṃ anuyuttā taṃ pahāya pabbajitvā attakilamathānuyoge ʘhitā satthu dhammacakkapavattanadesanāya tampi pahāya ariyapariyesanaṃ pariyesiṃsūti.

277. Kāmaṃ dahara-saddo “daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyaka”nti ettha bālādārake āgato, “bhadrena yobbanena samannāgato”ti pana vakkhamānattā yuvāvatthā idha dahara-saddena vuttāti āha “taruṇova samāno”ti. Paṭhamavayena ekūnatīṃsavayattā. Jātiyā hi yāva tettiṃsavayā paṭhamavayo. Anādaratthe sāmivacanaṃ yathā “devadattassa rudantassa pabbajī”ti. Kāmaṃ assumuccanaṃ rodanaṃ, taṃ assumukhānanti iminā pakāsitaṃ, taṃ pana vatvā “rudantāna”nti vacanaṃ balavasokasamuṭṭhānaṃ ārodanavatthūṃ pakāsetīti āha “kanditvā rodamānāna”nti. Kiṃ kusalanti gavesamānoti kinti sabbaso avajjarahitaṃ ekanta niyyānikaṃ pariyesamāno. Varapadanti vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi ekantena varaṇīyatṭhena varaṃ, pajjitabbaṭṭhena padaṃ. Tuṅgasarīratāya dīgho, piṅgalacakkhutāya piṅgaloti dīghapiṅgalo. Dhammoti vinayo, samayoti attho. Sutvāva uggaṇhinti tena vuccamānassa savanamatteneva uggaṇhiṃ vācuggataṃ akāsiṃ.

Paṭilapanamattakenāti puna lapanamattakena. Jānātīti ñāṇo, ñāṇoti vādo ñāṇavādo, taṃ ñāṇavādaṃ. “Vadāmī”ti āgatattā aṭṭhakathāyaṃ “jānāmī”ti uttamapurisavasena attho vutto. Aññepi bahūti aññepi bahū mama tathābhāvaṃ jānanta “ayaṃ imaṃ dhammaṃ jānātī”ti, “akampanīyatāya thiro”ti vā evaṃ vadanti. Lābhīti aññāsīti dhammassa uddisanena mahāpaññatāya “ayaṃ attanā gatamaggaṃ pavedeti, na anussutiko”ti aññāsī. Assāti bodhisattassa. Etadahosīti etaṃ “na kho ālāro kālāmo”tiādi manasi ahosi, cintesīti attho.

Heṭṭhimasamāpattīhi vinā uparimasamāpattīnaṃ sampādanassa asambhavato “satta samāpattiyo maṃ jānāpesī”ti āha. Payogaṃ kareyyanti bhāvanaṃ anuyuñjeyyanti attho. Evamāhāti evaṃ “ahaṃ, āvuso”tiādimāha, sattannaṃ samāpattīnaṃ adhigamaṃ paccaññāsīti attho.

Anusūyakoti anissukī. Tena mahāpurise pasādaṃ pavedesi. Bodhisattassa tā samāpattiyo nibbattetvā ʘhitassa purimajātiparicayena ñāṇassa ca mahantatāya tāsāṃ gati ca abhisamparāyo ca upaṭṭhāsī. Tena “vaṭṭapariyāpannā evetā”ti nicchayo udapādi. Tenāha “nāyaṃ dhammo nibbidāyā”tiādi. Ekaccānaṃ virāgabhāvanāsamatikkaṃmāvahopi neva tesampi accantāya samatikkaṃmāvaho, sayañca vaṭṭapariyāpannoyeva, tasmā neva vaṭṭe nibbindanatthāya, yadaggena na

nibbidāya, tadaggena na virajjanatthāya, rāgādīnaṃ pāpadhammānaṃ na nirujjhanatthāya, na upasamatthāya, tasmā taṃ abhiññeyyadhammaṃ na abhijānanatthāya...pe... saṃvattatīti yojanā.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanupapattiyāti sattu samāpattīsu ukkaṭṭhaṃ gahetvā vadati. Uṭṭhāya samuṭṭhāya acutidhammaṃ pariyesitum yuttattā tañca anatikkantajātidhammamevāti mahāsatto pajahatīti āha “yañca tñhānaṃ pāpeti”tiādi. Tato paṭṭhāyāti yadā samāpattidhammassa gatiñca abhisamparāyañca abbhaññāsī, tato paṭṭhāya. Makkhikāvasenāti bhojanassa makkhikāmissatāvasena. Manaṃ na uppādeti bhuñjitunti adhippāyo. Mahantena ussāhenāti idaṃ katipāhaṃ tattha bhāvanānuyogamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññesaṃ viya kasiṇaparikkammādikaraṇaṃ. Na hi antimabhavikabodhisattānaṃ samāpattinibbattane bhāriyaṃ nāma. Analaṅkaritvāti anu anu alaṃkatvā punappunaṃ “iminā na kiñci payojana”nti katvā.

278. Vācāya uggahitamattovāti ettha pubbe vuttanayānusārena attho veditabbo.

279. Mahāvelā viya mahāvelā, vipulavālikapuñjatāya mahanto velātaṇṇa viyāti attho. Tenāha “mahāvālikarāsīti attho”ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanaṃ nāma.

Senā nigacchi nivisi etthāti senānigamo, senāya nivittatthānaṃ. Senānigāmoti pana ayaṃ samañña aparakālikā. Gocaragāmanidassanañcetaṃ. Uparisuttasminti mahāsaccakasutte. Idha pana bodhipallaṅko adhippeto ariyapariyesanāya vuccamānattā.

280. “Ñānadassana”nti ca ekajjhaṃ gahitapadadvayavisesassa anāmatṭhattā “me”ti ca gahitattā anavasesaññeyyāvabodhanasamatthameva ñānavisesaṃ bodheti, na ñānamattaṃ, na dassanamattanti āha “sabbadhammadassanasamatthañca me sabbaññutaññānaṃ udapādī”ti. Akuppatāyāti vimokkhantatāya sabbaso paṭipakkhadhammehi asaṅkhobhanīyatāya. Tenāha “rāgādīhi na kuppatī”ti. Ārammaṇasantatāyapi tadārammaṇānaṃ atthi viseso yathā taṃ “āneñjavihāre”ti āha “akuppārammaṇatāya cā”ti. Paccavekkhaṇaññāmpīti na kevalaṃ sabbaññutaññānameva, atha kho yathādhigate paṭivedhasaddhamme ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇaññāmpī.

281. Paṭividdhoti sayambhuññaṇena “idaṃ dukkha”ntiādinā paṭimukhaṃ nibbijjhanavasena patto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. Gambhīroti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkaññānasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Tenāha “uttānabhāvapaṭikkhepavacanameta”nti. Yo alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhitumasakkuṇeyyatāya sarūpato ca passitum na sakkāti āha “gambhīrattāva duddaso”ti. Dukkheṇa daṭṭhabboti kicchena kenacideva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhameva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “duddasattāva duranubodho”ti. Dukkheṇa avabujjhitabbo avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ tñhāne - “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā”ti suttapadaṃ vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā santo. Nibbutasabbapariḷāhatāya nibbuto. Padhānabhāvaṃ nītoti vā paṇīto. Atittikaraṭṭhena atappako sādurasabhojanaṃ viya. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti santārammaṇaṃ, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇaṇcāti santārammaṇaṃ. Anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānaṃ abhāvato nibbutasabbapariḷāhatāya santapaṇītabhāveneva ca

asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha “idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vutta”nti. Uttamaññāvisayattā na takkena avacaritabbo, tato eva nipuṇaññāgocaratāya ca saṇho. Sukhumasabhāvattā ca nipuṇo, bālānaṃ avisayattā paṇḍitehi eva veditabboti paṇḍitavedanīyo. Ālīyanti abhiramitabbatṭhena sevīyantīti ālayā, pañca kāmagaṇā. Ālayanti allīyantī abhiramaṇavasena sevantīti ālayā, taṇhāvicaritāni. Ramantīti ratim vindanti kīlanti laṇṭanti. Ālayaratāti ālayaniratā.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhāna-saddaṃ sandhāya. Atthato pana ṭhānanti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva idappaccayatā yathā “devo eva devatā”ti, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ pati paccayabhāvo uppādanasamatthātā idappaccayatā. Tena samatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti paṭiccasamuppādo. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha “saṅkhārādipaccayānaṃ etaṃ adhivacana”nti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādisaddābhidheyyaṃ sabbam atthato nibbānameva. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “yasmā hī”tiādi vuttaṃ. Nti nibbānaṃ. Āgammāti paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu. Sammantīti appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha “vūpasammantī”ti. Etena “sabbe saṅkhārā sammanti etthāti sabbasaṅkhārasamatho, nibbāna”nti dasseti. Sabbasaṅkhatavisaṃyutte ca nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Sesapadesupi eseva nayo. Paṭinissaṭṭhāti samucchavedasena pariccattā honti. Sabbā taṇhāti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. Sabbe kilesarāgāti kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha “kilesarāgā”ti veditabbā, na lobhavesā eva cittassa vipariṇatabhāvāpādanato. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇata”nti. Virajjantīti palujjanti.

Ciranisajjācirabhāsanēhi piṭṭhiāgilāyanatālugalasosādivasena kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānaṃ vasena vuttā, jānantānaṃ pana desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā - “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī”ti. Tenevāha “yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā”ti. Ubhayanti cittakilamatho ceva cittavihesā cāti ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi bodhimūleyeva samucchinnattā.

Anubrūhanaṃ sampiṇḍanaṃ. Soti “apissū”ti nipāto. Manti paṭi-saddayogena sāmīatthe upayogavacananti āha “mamā”ti. Vuddhippattā vā acchariyā anacchariyā. Vuddhiatthopi hi a-kāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti. Kappānaṃ satasahassaṃ cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni adhigatadhammarajjassa tattha apposukkatāpattidīpanatā, gāthātthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbaṃ. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. Gocarā ahesunti upaṭṭhaheṣuṃ. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāti āha “parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsū”ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṃ kicchatāti āha “pāramīpūraṇakāle panā”tiādi.
Evamādini dupparicajāni dentassa. Ha-iti vā “byatta”nti etasmiṃ atthe nipāto.
Ekaṃsattheti keci. Ha byattaṃ, ekaṃsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena
adhigatassa dhammassa desitanti yojanā. Halanti vā “ala”nti iminā samānatthaṃ
padaṃ “halanti vadāmī”tiādīsu viya. Rāgadosapariphuṭṭhehī phuṭṭhavisena viya
sappena rāgena dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. Rāgadosānugatehī rāgena ca
dosena ca anubandhehi.

Kāmarāgarattā bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutatāya, diṭṭhirāgarattā
viparītābhinivesena. Na dakkhantīti yāthāvato dhammaṃ na paṭivijjhissanti. Evaṃ
gāhāpetunti “anicca”ntiādinā sabhāvena yāthāvato dhammaṃ jānāpetum.
Rāgadosaparetatāpi nesaṃ sammūḷhabhāvenevāti āha “tamokhandhena āvuṭṭā”ti.

282. Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetum “kasmā
panā”tiādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha aññātavessenāti imassa
bhagavato sāvakaḥbhāvūpagamanena aññātarūpena. Tāpasavesenāti keci. So pana
arahattādhigameneva vigaccheyya. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā
paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca sātisaṃyamaṃ gāravanti,
ta dassetuṃ “tassa hī”tiādi āradhamaṃ..

Paṭipakkhavigamanena gambhīropi dhammo supākaṭo bhaveyya.
Paṭipakkhavigamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā
saddhammassavanādhīnā. Taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ, so
garuṭṭhāniyaṃ ajjhesanahetukoti panālikāya sattānaṃ dhammasamāpattiyā
brahmayācanānimittanti taṃ dassento “apicā”tiādimāha.

Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti appaṃ, appaṃ akkhi
paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā appaṃ akkhiyātikāti ayamatto vibhāvito
“paññāmaye”tiādinā. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ taṃsabhāvā appaṃ akkhiyātikāti
evampi saddatto sambhavati. Dānādisapūññakiriyavattūni
saraṇagamanaparahitapariṇāmanehi saddhiṃ “dvādasapūññakiriyavasenā”ti
vuttaṃ.

Rāgādimalena samalehi pūraṇādīhi chahi satthārehi satthupaṭiññehi
kabbaracānāvasena cintākaṇḍībhāve ṭhatvā takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ
sayamāpattibhānaṃ cintito. Te kira buddhakoḷāhānussavena sañjātakutūhalaṃ lokaṃ
vañcetaṃ kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantā yaṃ kiñci adhammaṃyeva
dhammoti dīpesuṃ. Tenāha “te hi puretaraṃ uppajjitvā”tiādi. Apāpuretanti etaṃ
kassapassa bhagavato sāsānantaradhānato pabhūti pihitaṃ nibbānanagarassa
mahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selapabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato cāti āha “sele
yathā pabbatamuddhanī”ti. Dhammamayaṃ pāsādanti lokuttaradhammamāha. So hi
sabbaso pasādāvaho, sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca.
Paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena “pāsādo”ti
abhidhamme niddiṭṭhā. Tathā cāha -

“Paññāpāsādamāruya, asoko sokiniṃ pajama;
Pabbataṭṭhova bhūmatṭhe, dhīro bāle avekkhatī”ti.

Uṭṭhehīti vā dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito kilāsubhāvato uṭṭhaha.

283. Garuṭṭhāniyaṃ payirupāsivā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha “ajjhesananti yācana”nti. Padesavisayaṃ ñāṇadassanaṃ ahutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ “buddhacakkhū”ti vuccatīti āha “imesaṃhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāma”nti. Tiṇṇaṃ maggañāṇānanti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ “dhammacakkhū”ti nāmaṃ catusaccadhammadassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā na dassanamattaṃ hotīti “dhammacakkhū”ti na vuccati, tato taṃ vajirūpamabhāvena vuttaṃ. Vuttanayenāti “apparajakkhā”ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā “apparajakkhā”ti vuttā, tasmā bahalakilesā “mahārajakkhā”ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya tikkhāni sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena mudūni. Saddhādayo ākāraṇī saddahanādippakāre vadati. Sundarāti kalyāṇā. Sammohavinodaniyaṃ pana “yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā, viparītā dvākārā”ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti daṭṭhabbaṃ. Kāraṇaṃ nāma paccayākāro, saccāni vā.

Ayaṃ panettha pālīti ettha apparajakkhādipadānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassatthassa vibhāvanī pālī. Saddhādīnaṃ vimuttiparipācakahammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāveneva hoti, tesaṃca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāvenāti vimuttiparipācakahammānaṃ atthitānatthitāvasena apparajakkhamahārajakkhatādayo pālīyaṃ vibhajtvā dassitā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Sampattibhavabhūto loko sampattibhavaloko, sugatisaṅkhāto upapattibhavo. Sampatti sambhavati etenāti sampattisambhavaloko. Sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggati saṅkhātaupapattibhavaduggati saṃvattaniyakammabhavā vipattibhavalokavipattisambhavalokā.

Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajtvā dassetuṃ “eko loko”tiādi vuttaṃ. Āhārādayo viya hi āhāraṭṭhitikā saṅkhārā lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti. Ettha eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavutti, tāya sabbe saṅkhārā ekova loko ekavidho pakārantarassa abhāvato. Dve lokātiādisupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca āhāraṭṭhitikāti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha “loko”ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃ-gaḥaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā upādānakkhandhā. Dasāyatanānīti dasa rūpāyatanāni. Sesamettha suviññeyyameva.

Vivaṭṭajjhāsayaṃ adhippetattā tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ vajjitabbaṃca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ “sabbe abhisāṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajja”nti. Apparajakkhamahārajakkhādīsu pañcasu dukesu ekekasmim dasa dasa katvā “paññāsāya ākārehi imāni pañcīndriyāni jānātī”ti vuttaṃ. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānātīti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādibhādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti uppalinī, gacchopi jalāsayopi, idha pana jalāsayo adhippetoti āha “uppalavane”ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni antonimuggaposīni. Dīpitānīti aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni, idheva vā “aññānipī”tiādina bhāsītāni.

Ugghaṭitaññūti ugghaṭitaṃ nāma ñāṇugghaṭaṇaṃ, ñāṇe ugghaṭitamatte eva jānātīti attho. Vipāñcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti vipāñcitaññū. Uddesādīhi netabboti neyyo. Saha udāhaṭavelāyāti udāhāre udāhaṭamatteyeva. Dhammābhisamayoti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinaṃ nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo “vipāñcitaññū”ti vuccati. Uddesatoti uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. Paripucchatoti atthaṃ paripucchantassa. Anupubbena dhammābhisamayo hotīti anukkamena arahattappatti hoti. Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. Ayaṃ vuccati puggalo padaparamoti ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ assāti padaparamoti vuccati.

Kammāvaraṇenāti pañcavidhena ānantariyakammena. Vipākāvaraṇenāti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi “vipākāvaraṇamevā”ti veditabbā. Kilesāvaraṇenāti niyatamicchādiṭṭhiyā. Assaddhāti buddhādīsu saddhārahitā. Acchandikāti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavīṭṭhā. Duppaññāti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbā. Na kammāvaraṇenātiādini vuttavipariyāyena veditabbāni.

Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo. Vivaritvā ṭhapito mahākaruṇūpanissayena sayambhuññaṇena adhigatattā. Saddhaṃ pamuñcantūti attano saddhaṃ pavesentu, saddahanākāraṃ upaṭṭhapentūti attho. Sukhena akicchena pavattaniyatāya suppvattitaṃ. Na bhāsiṃ na bhāsissāmīti cintesiṃ.

284. Dhammaṃ desessāmīti evaṃ pavattitadhammadesanāpaṭisaṃyuttassa vitakkassa sattamasattāhato paraṃ aṭṭhamasattāheyeva uppannattā vuttaṃ “aṭṭhame sattāhe”ti. Na itarasattāhāni viya paṭiniyata kiccalakkhitassa aṭṭhamasattāhassa nāma pavattitassa sabbhāvā.

Vivaṭanti devatāviggahena vivaṭaṅgapaccaṅganiddāya janānaṃ pākaṭaṃ vippakāraṇti attho. “Buddhattaṃ anadhigantvā na paccāgamissāmī”ti uppannavitakkātisayahetukena pathavīparivattanacetiyaṃ nāma dassetvā. Sākiyakoliyamallarajjavasena tīṇi rajjāni. Rukkhamūleti nigrodhamūle. Vatvā pakkāmi, pakkamantiyā cassā mahāsatto ākāraṃ dassesi suvaṇṇathālaggaṇāya, sā “tumhākaṃ taṃ pariccattamevā”ti pakkāmi.

Divāvihāraṃ katvāti nānāsamāpattiyo samāpajjanena divāvihāraṃ viharitvā. “Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu, upasussatu sarīre maṃsalohita”ntiādinaṃ sutte āgatanayena caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā.

Navayojananti ubbedhato vuttaṃ, puthulato dvādasayojanā, dīghato yāva cakkavālā āyatāti vadanti. Ajjhottharanto upasaṅkamitvā - “uṭṭhehi so, siddhattha, ahaṃ imassa pallaṅkassa anucchaviko”ti vatvā tattha sakkhiṃ otārento attano parisam niddisi. Ekappahāreneva - “ayameva anucchaviko, ayameva anucchaviko”ti kolāhalamakāsi, taṃ sutvā mahāsatto...pe... hatthaṃ pasāreti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;
Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā”ti.

Pubbenivāsaññaṃ visodhetvāti ānetvā sambandho sīhāvalokanaññaena. Vaṭṭavivaṭṭaṃ sammāsivāti catusaccamanasikāraṃ sandhāyāha. Imassa pallaṅkassa atthāyāti pallaṅkasīsenā adhigatavisesaṃ dasseti. Tattha hi sikhāppattavimuttisukhaṃ avijahanto antarantarā ca paṭiccasamuppādaṅgaṃ manasikaronto ekapallaṅkena nisīdi. Ekaccānanti yā adhigatamaggā sacchikatanirodhā ekadesena ca buddhaguṇe jānanti, tā tṭhapetvā tadaññesaṃ devatānaṃ. Aññepi buddhattakarāti visākhāpuṇṇamato paṭṭhāya rattindivaṃ evaṃ niccasamāhitabhāva hetukānaṃ buddhaguṇānaṃ upari aññepi buddhattasādhakā, “ayaṃ buddho”ti buddhabhāvassa paresaṃ vibhāvanā dhammā kiṃ nu kho atthīti yojanā.

Animisehīti dhammapīṭivipphārasena pasādavikasitaniccalatāya nimesarahitehi. Ratanacaṅkameti devatāhi māpite ratanamayacaṅkame. Ratanabhūtānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ tattha ca anantanayassa dhammaratanassa sammāsanaena taṃ tṭhānaṃ ratanagharacetiyaṃ nāma jātanti vadanti. Evasi vakkhamānākārena. Chabbapaṇṇānaṃ rasmīnaṃ dantehi nikkhamanato chaddantanāgakulaṃ viyāti nidassanaṃ vuttaṃ.

Heṭṭhā lohapāsādappamāṇoti navabhūmakassa sabbapaṭṭhamassa lohapāsādassa heṭṭhā lohapāsādappamāṇo. Khandhakaṭṭhakathāyaṃ pana tattha “bhaṇḍāgāragabbhappamāṇa”nti vuttaṃ.

Paccaggheti abhinave. Paccekaṃ mahagghatāya paccaggheti keci, taṃ na sundaraṃ. Na hi buddhā bhagavanto mahagghaṃ paṭiggaṇhanti paribhuñjanti vā. Piṇḍapātanti ettha manthañca madhupiṇḍikañca sandhāya vadati. Ayaṃ vitakkoti - “kassa nu kho ahaṃ paṭṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti ayaṃ parivittakko.

Paṇḍiccenāti samāpattipaṭilābhasaṃsiddhena adhigamabāhusaccasaṅkhātena paṇḍitabhāvena. Veyyattiyenāti samāpattipaṭilābhapaccayena pārihāriyapaññāsaṅkhātena byattabhāvena. Medhāvīti tihetukapaṭisandhipaññāsaṅkhātāya taṃtaṃ itikattabbatāpaññāsaṅkhātāya ca medhāya samannāgatoti evampettha attho daṭṭhabbo. Mahājānīyoti mahāparihāniko. Āgamanapādāpi natthīti idaṃ paṭṭhamaṃ vattabbaṃ, athāhaṃ tattha gaccheyyaṃ, gantvā desiyamānaṃ dhammampissa sotuṃ sotapasādupi natthīti yojanā. Kiṃ pana bhagavatā attano buddhānubhāvena te dhammaṃ ñāpetuṃ na sakkāti? Āma, na sakkā. Na hi parato ghosaṃ antarena sāvakānaṃ dhammābhisamayā sambhavati, aññathā itarapaccayarahitassapi dhammābhisamayena bhavitabbaṃ, na ca taṃ atthi. Vuttañhetuṃ - “dveme, bhikkhave, paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ajjhattaṃ yonisomanasikāro”ti. Pāliyaṃ rāmasseva samāpattilābhitā āgatā, na udakassa, taṃ tassa bodhisattena samāgatakālavasena vuttaṃ. So hi pubbehi

tattha yuttappayutto viharanto mahāpurisena khippaññeva samāpattīnaṃ nibbattitabhāvaṃ sutvā saṃvegajāto mahāsatte tato nibbijja pakkante ghaṭento vāyamanto nacirasseva aṭṭha samāpattiyo nibbattesi. Tena vuttaṃ “nevasaññānāsaññāyatane nibbattoti addasā”ti. Ete aṭṭha brāhmaṇāti sambandho. Chaḷaṅgavāti chaḷaṅgaviduno. Mantanti mantapadaṃ. “Nijjhāyitvā”ti vacanaseso, mantetvāti attho. Viyākarimsūti kathesum.

Yathāmantapadanti lakkhaṇamantasaṅkhātavedavacanānurūpaṃ. Gatāti paṭipannā. “Dveva gatiyo bhavanti anaññā”ti vuttaniyāmena nicchinitum asakkontā brāhmaṇā vuttameva paṭipajjimsu, na mahāpurisassa buddhabhāvappattiṃ paccāsīsimsu. Ime pana koṇḍaññādayo pañca “ekaṃsato buddho bhavissatī”ti jātanicchayattā mantapadaṃ atikkantā. Puṇṇapattanti tuṭṭhidānaṃ. Nibbitakkāti nibbikappā, na dvedhā takkā.

Vappakāleti vapanakāle. Vapanatthaṃ bījāni nīharaṇantena tattha aggaṃ gahetvā dānaṃ bījaggadānaṃ nāma. Lāyanaggādīsipi ese va nayo. Dhaññaphalassa nātipariṇatakāle puthukakāle. Lāyaneti sassalāyane. Yathā lūnaṃ hatthakaṃ katvā veṇivasena bandhanaṃ veṇikaraṇaṃ. Veṇiyo pana purisabhāravasena bandhanaṃ kalāpo. Khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ khalaggaṃ. Madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ bhaṇḍaggaṃ. Koṭṭhāgāre dhaññassa pakkhipanadivase dānaṃ koṭṭhaggaṃ. Uddharitvāti khalato dhaññassa uddharitvā. Navannaṃ aggadānānaṃ dinnattāti idaṃ tassa rattaññūnaṃ aggabhāvatthāya katābhinihārānurūpaṃ pavattitasāvakapāramiyā ciṇṇante pavattitattā vuttaṃ. Tiṇṇampi hi bodhisattānaṃ taṃtaṃpāramiyā sikhāppattakāle pavattitaṃ puññaṃ apuññaṃ vā garutaravipākameva hoti, dhammassa ca sabbapaṭhamam sacchikiriyāya vinā kathaṃ rattaññūnaṃ aggabhāvasiddhīti. Bahukārā kho ime pañcavaggiyāti idaṃ pana upakārānussaraṇamattakameva paricayavasena ālārudakānussaraṇam viya.

285. Vivareti majjhe. Tenāha “tigāvutantare ṭhāne”ti. Ayojyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenāha “antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kata”nti.

Sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavitvā pariññābhisamayavasena atikkamitvā. Catubhūmakadhammaṃ anavasesaṃ ñeyyaṃ sabbaso ñeyyāvaraṇassa pahīnattā sabbaññutaññāṇena avediṃ. Rajjanadussanamuyhanādinā kilesena. Appahātabbampi kusālābyākataṃ tappaṭibaddhakilesamathanena pahīnattā na hotīti āha “sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ jahitvā ṭhito”ti. Ārammaṇatoti ārammaṇakaraṇavasena.

Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi, lokuttaradhamme panassa lesopi natthīti āha “lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthī”ti. Paṭibhāgapuggaloti sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo. Sahetunāti sahadhammena sapāṭihīrakatāya. Nāyenaṭi abhijānanatādividhinā. Cattāri saccānīti idaṃ tabbinimuttassa ñeyyassa abhāvato vuttaṃ. Sayam buddhoti sayameva sayambhuñāṇena buddho. Vigatapariḷāhatāya sītibhūto. Tato eva nibbuto. Āhañchanti āhanissāmi. Veneyyānaṃ amatādhigamāya ugghosanādiṃ katvā satthu dhammadesanā amatadundubhīti vuttā.

Anantañāṇo jitakilesoti anantajino. Evampi nāma bhavēyyāti evaṃvidhe nāma rūparatane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Ayaṃ hissa pabbajjāya paccayo jāto, katādhikāro cesa. Tathā hi bhagavā tena samāgamatthaṃ padasāva taṃ

maggam paṭipajji.

Koṭṭhāsasampannāti aṅgapaccaṅgasāṅkhātaavayavasampannā. Aṭṭīyatīti aṭṭo hoti, domanassam āpajjatīti attho.

Avihaṃ upapannāseti avihesu nibbattā. Vimuttāti aggaphalavimuttiyā vimuttā. Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upajjhagunti te upakā dayo mānusaṃ attabhāvaṃ jahitvā orambhāgiyasamyojanappahānena avihesu nibbattamattāva aggamaggādhigamena dibbayogaṃ uddhambhāgiyasamyojanaṃ samatikkamimsu.

286. Saṇṭhapesunti “neva abhivādetabbo”tiādinā saṇṭhaṃ kiriyākāraṃ akaṃsu. Tenāha “katikaṃ akaṃsū”ti. Padhānatoti pubbe anuṭṭhitadukkaracaraṇato. Pabhāvantīti vācāsamutṭhānaṃ, vacīnicchāraṇanti attho. “Ayaṃ na kiñci visesaṃ adhigamissatī”ti anukkaṇṭhanatthaṃ. “Mayaṃ yattha katthaci gamissāmā”ti mā vitakkayittha. Obhāsoti vipassanobhāso. Nimitanti kammaṭṭhānanimittaṃ. Ekapadenevāti ekavacaneneva. “Anena pubbepi na kiñci micchā vuttapubba”nti satim labhitvā. Yathābhūtavādīti uppannagāravā.

Antovihāreyeva ahosi daharakumāro viya tehi bhikkhūhi pariharito. Maleti saṃkilese. Gāmato bhikkhūhi nīhaṃ upanītaṃ bhattaṃ etassāti nīhaṭabhatto, tena nīhaṭabhattena bhagavatā. Ettakaṃ kathāmagganti - “dvemā, bhikkhave, pariyesanā”ti ārabhitvā yāva - “natthi dāni punabbhavo”ti padaṃ, ettakaṃ desanāmaggaṃ. Kāmañcetta - “tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṃ ārūhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanā”ti aṭṭhakathāvacanaṃ. Tena pana - “so kho ahaṃ, bhikkhave, attanā jātīdhammo samāno...pe... asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamanti, atha kho, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṃ ovadiyamānā...pe... anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamamsu...pe... natthi dāni punabbhavo”ti imasseva suttapadassa attho vibhāvitoti katvā vuttaṃ “bhagavā yaṃ pubbe avaca tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṃ ārūhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanāti. Imaṃ ekameva anusandhiṃ dassento āharī”ti.

287. Anagāriyānampīti pabbajitānampi. Pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti gadhitādibhāvena paribhuñjanato. Micchājīvavasenapi anariyapariyesanā hotīti tato visesanatthaṃ “pañcakāmaguṇavasenā”ti vuttaṃ sacchandarāgaparibhogassa adhippetattā. Idāni catūsu paccayesu kāmaguṇe niddhāretuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ. Paribhogarasoti paribhogapaccayapītisomanassam. Ayaṃ pana rasasamānatāvasena gahaṇaṃ upādāya “raso”ti vutto, na sabhāvato. Sabhāvena gahaṇaṃ upādāya pītisomanassam dhammārammaṇaṃ siyā, na rasārammaṇaṃ. Appaccavekkhaṇaparibhogoti paccavekkhaṇarahito paribhogo, idamatthitaṃ anissāya gadhitādibhāvena paribhogoti attho. Gadhitāti taṇhāya baddhā. Mucchitāti mucchaṃ mohaṃ pamādaṃ āpannā. Ajjhogāḷhāti adhiogāḷhā, taṃ taṃ ārammaṇaṃ anupavisitvā ṭhitā. Ādīnaṃ apassantāti sacchandarāgaparibhoge dosaṃ ajānantā. Apaccavekkhitaparibhogahetuādīnaṃ nissarati atikkamati etenāti nissaraṇaṃ, paccavekkhaṇaññaṇaṃ.

Pāsarāsinti pāsasamudāyaṃ. Luddako hi pāsaṃ oḍḍento na ekaṃyeva, na ca ekasmiṃyeva ṭhāne oḍḍeti, atha kho taṃtaṃmigānaṃ āgamanamaggaṃ sallakkhetvā tattha tattha oḍḍento bahūyeva oḍḍeti, tasmā te cittena ekato gahetvā

“pāsarāsī”ti vuttaṃ. Vāgurassa vā pāsapadesānaṃ bahubhāvato “pāsarāsī”ti vuttaṃ.

Pāsarāsisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288. Setaparivāroti setapaṭicchado, setavaṇṇālaṅkāroti attho. Pubbe pana “setālaṅkāra”ti assālaṅkāro gahito, idha cakkapañjarakubbarādirathāvayavesu kātābālāṅkāro. Evaṃ vuttenāti evaṃ “setāya suda”ntiādinā pakārena saṃyuttamahāvagge vuttena. Nātimahā yuddhamaṇḍale sañcārasukhatthaṃ. Yodho sārathīti dvinnāṃ, paharaṇadāyakena saddhiṃ tiṇṇaṃ vā.

Nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti nagarasobhanatthaṃ. Idaṃ kira tassa brāhmaṇassa jāṇussoṇiṭṭhānantaraṃ jātisiddhaṃ paramparāgataṃ cārittaṃ. Tenāha “ito ettakehi divasehī”tiādi. Cārittavasena nagaravāsinopi tathā tathā paṭipajjanti. Puññavādimāṅgalakathane niyuttā māṅgalikā. Suvatthipattanāya sovattikā. Ādi-saddena vandīādīnaṃ saṅgaho. Yasasirisampattiyāti yasasampattiyā sirisampattiyā ca, parivārasampattiyā ceva vibhavasobhāsampattiyā cāti attho.

Nagarābhimukho pāyāsi attano bhikkhācāraṇelāya. Paṇḍito maññeti ettha maññeti idaṃ “maññatī”ti iminā samānatthaṃ nipātapadaṃ. Tassa iti-saddaṃ ānetvā atthaṃ dassento “paṇḍitoti maññatī”ti āha. Anumatipucchāvasena cetāṃ vuttaṃ. Tenevāha “udāhu no”ti. “Taṃ kiṃ maññati bhavaṃ vacchāyano samaṇassa gotamassa paññāveyyattiya”nti hi vuttamevatthaṃ puna gaṇhanto “paṇḍito maññe”ti āha. Tasmā vuttaṃ “bhavaṃ vacchāyano, samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati, udāhu no”ti, yathā te kameyya, tathā naṃ kathehīti adhippāyo.

Ahaṃ ko nāma, mama avisayo esoti dasseti. Ko cāti hetunissakke paccattavacananti āha “kuto cā”ti. Tathā cāha “kena kāraṇena jānissāmī”ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyaṃ, taṃ kāraṇaṃ mayi natthīti adhippāyo. Buddhoyeva bhavēyya, abuddhassa sabbathā buddhaññānubhāvaṃ jānitum na sakkāti. Vuttañhetā - “appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya, atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā ...pe... yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamāno vadeyyā”ti ca. Etthāti “sopi nūnassa tādisovā”ti etasmiṃ pade. Pasattha pasatthoti pasatthehi attano guṇeheva so pasattho, na tassa kittinā, pasamsāsabhāveneva pāsamsoti attho. Tenāha “sabbaguṇāna”ntiādi. Maṇiratananti cakkavattino maṇirātanaṃ. Sadevake loke pāsamsānampi pāsamsoti dassetuṃ “pasatthehi vā”ti dutiyavikappo gahito.

Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti atthavaso, tassa tassa payogassa ānisaṃsabhūtaṃ phalanti āha “atthavasanti atthānisaṃsa”nti. Attho vā vuttalakkaṇo vaso etassāti atthavaso, kāraṇaṃ. Nāgavanavāsikoti hatthināgānaṃ vicaraṇavane tesāṃ gahaṇatthaṃ vasanako. Anuggahitasippoti asikkhitahatthisippo āyatavittatassa padamattassa dassanena “mahā vata, bho nāgo”ti niṭṭhāgamanato. Parato pana bhagavatā vuttaṭṭhāne. Uggahitasippo puriso nāgavanikoti āgato āyatavittatassa padassa uccassa ca nisevitassa byabhicārabhāvaṃ ñatvā tattakena niṭṭhaṃ agantvā mahāhatthiṃ disvāva niṭṭhāgamanato. Nāṇaṃ pajjati etthāti ñāṇapadāni, khattiyapaṇḍitādīnaṃ dhammavinaye vinītattā vinayehi

adhigatajjhānādīni. Tāni hi tathāgatagandhahatthino desanāññāna akkantaṭṭhānāni. Cattārīti pana vineyyānaṃ idha khattiyapaṇḍitādivasena catubbidhānaṃyeva gahitattā.

289. Puggalesu paññāya ca nipuṇatā paṇḍitasamaññā nipuṇatthassa dassanasamatthataṃvasenevāti āha “sukhumaatthantarapaṭivijjhanasamatthe”ti. Kata-saddo idha nipphannapariyāyo. Pare pavadanti ettha, etenāti parappavādo, parasamayo. Parehi pavadanāṃ parappavādo, viggāhikakathāya paravādamaddanaṃ. Tadubhayampi ekato katvā pāliyaṃ vuttanti āha “viññātaparappavāde ceva parehi saddhiṃ katavādaparicaye cā”ti, parasamayesu paravādamaddanesu ca nipphanneti attho. Vāavedhirūpeti vāavedhipatirūpe. Tenāha “vāavedhidhanuggahasadise”ti. Vālanti anakadhā bhinnassa vālassa aṃsusāṅkhātāṃ vālaṃ. Bhindantā viyāti ghaṭṭadhiṃ saviggahaṃ muggarādinaṃ bhindantā viya, diṭṭhigatāni ekaṃsato bhindantāti adhippāyo. “Atthaṃ guyhaṃ paṭicchannaṃ katvā pucchissāmā”ti saṅkhataṃ padapañhaṃ pucchantīti dassetuṃ “dupadampī”tiādi vuttaṃ. Vadanti etenāti vādo, doso. Pucchīyatīti pañho, attho. Pucchatī etenāti pañho, saddo. Tadubhayaṃ ekato gahetvā āha “evarūpe pañhe”tiādi. “Evaṃ puccheyya, evaṃ vissajjeyyā”ti ca pucchāvissajjanānaṃ sikhāvagamanaṃ dasseti. Seyyoti uttamo, paramo lābhoti adhippāyo.

Evaṃ attano vādaavidhamanabhayenapi pare bhagavantaṃ pañhaṃ pucchituṃ na visahantīti vatvā idāni vādaavidhamanena vināpi na visahanti evāti dassetuṃ “apicā”tiādi āraddhaṃ. Cittaṃ pasīdati pare attano attabhāvampi vissatthaṃ niyyādetukāmā honti odhisakamettāpharaṇasadisattā tassa mettāyanassa. Dassanasampannāti daṭṭhabbatāya sampannā dassanānuttariyabhāvato, ativiya dassanīyāti attho.

Saraṇagamanavasena sāvakāti lokiyasaraṇagamanena sāvakā, lokuttarasaraṇagamanena pana sāvakattaṃ parato āgamissati, tañca pabbajitavasena vuccati, idha gahaṭṭhavasena, ubhayatthāpi saraṇagamanena sāvakattaṃ veditabbaṃ. Te hi paralokavajjabhayadassāvino kulaputtā, ācārakulaputtāpi tādisā bhavanti. Thokenāti iminā “manaṃ anassāmā”ti padassatthaṃ vadati.

290. Udāharīyati ubbegapītivasenāti, tathā vā udāharaṇaṃ udānaṃ. Tenāha “udāhāraṃ udāharī”ti. Assa dhammassāti assa paṭipattisaddhammapubbakassa paṭivedhasaddhammassa. Soti hatthipadopamo hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo. Ettāvatāti ettakena paribbājakena vuttakathāmaggamattena. Kāmaṃ tena vuttakathāmaggenapi hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo paripuṇṇova arahattaṃ pāpetvā paveditattā, so ca kho saṅkhepato, na vitthāratoti āha “na ettāvatā vitthārena paripūro hotī”ti. Yadi yathā vitthārena hatthipadopamo paripūro hoti, tathā desanā āraddhā, atha kasmā kusalo na vuttoti codanā.

291. Āyāmatopīti pi-saddena ubbedhenapi rassāti dasseti. Nīcakāyā hi tā honti. Uccāti uccakā. Nisevanaṃ, nisevati etthāti vā nisevitaṃ. Nisevanañcettha kaṇḍuyitavinodanattaṃ ghaṃsanaṃ. Tenāha “khandhappadese ghaṃsitaṭṭhāna”nti. Uccāti anīcā, ubbedhavantiyoti attho. Kālārikāti viraḷadantā, visaṅgatadantāti attho. Tenāha “dantāna”ntiādi. Kaḷāratāyāti viraḷatāya. Ārañjitānīti

rañjitāni, vilikhitānīti attho. Kaṇerutāyāti kuṭumalasaṇṭhānatāya. Ayaṃ vāti ettha vā-saddo saṃsayitanicchayattho yathā aññatthāpi “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho”tiādīsu.

Nāgavanaṃ viyāti mahāhatthino vāmanikādīnaṃca padadassanaṭṭhānabhūtaṃ nāgavanaṃ viya. Ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā tathāgatassa bāhiraparibbājakādīnaṃca padadassanabhāvato. Ādito paṭṭhāyāti ca “taṃ suṇāhī”ti padato paṭṭhāya. Kusalo nāgavaniko viya yogāvacaro pariyesanavasena pamāṇaggahaṇato. Matthake ṭhatvāti imassa suttassa pariyosāne ṭhatvā. Imasmimpi ṭhāneti “evameva kho brāhmaṇa”tiādinā upameyyassa atthassa upaṇṇāsanaṭṭhānēpi.

Śvāyanti idha-saddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti. Lokaṃ upādāya vuccati loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttattā. Sesapadadvaye pana saddantarasaṇṇidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. Okāsanti kañci padesaṃ indasālaguhāya adhippetattā. Padapūraṇamattameva okāsāpadisanassapi asambhavato.

Tathāgata-saddādīnaṃ atthaviseso mūlapariyāyaṭṭhakathā visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu vutto eva. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tatthāyaṃ yasmiṃ sattanikāye, yasmiṃca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ “sattaloke uppajjamānopi cā”tiādi vuttaṃ. Tattha imasmiṃyeva cakkavāleti imissā eva lokadhātuyā. “Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddho apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyu”nti ettha jātikhettabhūtā dasasahassilokadhātu “ekissā lokadhātuyā”ti vuttā. Idha pana imaṃyeva lokadhātuṃ sandhāya “imasmiṃyeva cakkavāle”ti vuttaṃ. Tisso hi saṅgītiyo āruḷhe tepītake buddhavadāne visayakhettaṃ āṇākhettaṃ jātikhettaṃ tividhe khettaṃ ṭhapetvā imaṃ cakkavālaṃ aññasmiṃ cakkavāle buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi. Kathaṃ? “Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati, ekomhi sammāsambuddho”ti evamādinī imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā - “kiṃ panāvuso, sārīputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyanti evaṃ puṭṭhāhaṃ, bhante, noti vadeyya”nti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ - “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”ti imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhānaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti.

Sujātāyātiādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya āsannatapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatārāya hi paṭipattiyaṃ ṭhito “uppajjati”ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutīyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ tusitabhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvāpattito pabhūti hi viññūhi “buddho uppajjati”ti vattuṃ sakkā uppādassa ekantikattā, yathā pana “tiṭṭhanti pabbatā, sandanti nadiyo”ti tiṭṭhanasandanakiriyānaṃ avicchedamupādāya vattamānapayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu “uppajjati nāmā”ti vuttaṃ. Sabbapaṭhamānaṃ uppannabhāvanti sabbehi upari vuccamānehi

visesehi paṭhamam tathāgatassa uppannatāsaṅkhātam atthitāvisesam.

So bhagavāti yo “tathāgato araha”ntiadinā kittitaguṇo, so bhagavā. Imam lokanti nayidam mahājanassa sammukhāmatam lokam sandhāya vuttam, atha kho anavasesam pariyādāyāti dassetum “sadevaka”ntiadi vuttam. Tenāha “idāni vattabham nidasseti”ti. Pajātattāti yathāsakam kammakilesehi nibbattattā. Pañcakāmāvacaradevaggahaṇam pārisesañāyena itaresam padantarehi saṅgahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. Brahmakāyikādibrahmaggahaṇanti etthāpi eseva nayo. Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametam apaccatthikānam asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānam sassamaṇabrāhmaṇivacanena gahitattā. Kāmam “sadevaka”ntiādivisesanānam vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”tiādīsu pana atulyayogepi ayam samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇa”nti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā “dibbantīti devā”ti imam nibbacanam labhantīti āha “sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito”ti. Tenevāha “ākāsānañcāyatanūpagānam devānam saḥabyata”nti. Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito tassa savisesam mārassa vase vattanato. Rūpī brahmaloko gahito arūpībrahmalokassa visum gahitattā. Catuparisavasenāti khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. Avasesasabbasattaloko nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā bhāgaso lokam gahetvā yojanam dassetvā idāni tena tena visesena abhāgasova lokam gahetvā yojanam dassetum “apicetthā”tiadi vuttam. Tattha ukkaṭṭhaparicchedatoti ukkaṃsagabhivijānanena. Pañcasu hi gatīsu devalokova seṭṭho. Tatthāpi arūpino “dūrasamussāritakilesadukkhatāya, santapaṇītaāneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyā”ti evamādīhi visesehi ativiya itarehi ukkaṭṭhā. Brahmā mahānubhāvotiādiṃ dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttam. Anuttaranti seṭṭham navalokuttaram. Bhāvānukkamo bhāvavasena paresam ajjhāsayavasena “sadevaka”ntiādinam padānam anukkamo. Tīhākārehīti devamābrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. Tīsu padesūti “sadevaka”ntiādīsu tīsu padesu. Tena tenākārenāti sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinanti porāṇā panāhūti yojanā.

Abhiññāti ya-kāralopenāyam niddeso, abhiññānīti ayamettha atthoti āha “abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvā”ti. Anumānādipaṭikkhepoti anumānaupamānaatthāpattīdipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāñcāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. Anuttaram vivekasukhanti phalasamāpattisukham. Tena vītimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti āha “hitvāpī”ti. Bhagavā hi dhammam desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāram vā deti, yathāsutam vā dhammam paccavekkhati, tam khaṇam pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattim samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuṭṭhāya tīhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammam deseti.

Desakāyattena āṇādividhinā atisaṁjjanam pabodhanam desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāyā”tiādi. Sāsittabapuggalagatena yathāparādhādisāsittababhāvena anusāsanam tadanṅavinayādivasena vinayanam sāsanti tam paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “sīlasamādhivipassanā”tiādi. Kusalānanti maggakusalānam, kusalananti vā anavajjānam. Tena phaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. Ādibhāvo sīladiṭṭhīnam tammūlakattā uttarimanussadhammānam. Tasmim tasmim atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo idheva “desanā”ti vutto. Tassa pana attho visesena sīlādi evāti āha “bhagavā hi dhammam desento...pe... nibbānam dasseti”ti. Tattha sīlam dassetvāti sīlaggahaṇena sasambhāram sīlam gahitam. Tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayena anavasesato pariyattiattham pariyādiyati. Tenāti sīlādiddassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādivhāvo adhippeto. Kathikasaṅṭhītīti kathikassa saṅṭhānam kathanavasena samavattṭhānam.

Na so sāttham deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Ekabyañjanādiyuttā vāti sithilādibhede byañjanesu ekappakāreneva, dvippakāreneva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Sabbattha nirotṭham katvā vattabbatāya sabbanirotṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya. Sabbattheva vissajjanīyayuttatāya sabbavissatṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya. Sabbattheva sānusārātāya sabbaniggahitabyañjanā vā pārasikādimilakkhabhāsā viya. Sabbāpesā ekadesabyañjanavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “abyañjanā”ti vuttā. Amakkhetvāti apalicchitvā avināsetvā, ahāpetvāti vā attho.

Bhagavā yamattham ñāpetum ekagāthampi ekavākyampi deseti, tamattham tāya desanāya sabbaso paripuṇṇameva katvā deseti, evam sabbatthāti āha “ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi”ti. Ullumpanasabhāvasaṅṭhitenāti saṁkilesapakkhato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇasabhāvavattṭhitena cittena. Tasmāti yasmā sikkhāttayasaṅgaham sakalam sāsanaṁ idha “brahmacariya”nti adhippetam, tasmā. Brahmacariyanti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā attham dassento “so dhammam deseti...pe... pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo”ti āha.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na māna jātikassāti āha “nihatamānattā”ti. Ussannattāti bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavattṭhānato’ na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrāhmaṇakulīnānam pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānājappanam duppajahanti āha “yebhuyyena hi...pe... mānam karontī”ti. Vijātītāyāti nihīnajātītāya. Patitṭhātum na sakkontīti suvisuddhim katvā sīlam rakkhitum na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane patitṭhāti. Patitṭhātunti vā saccapaṭivedhena lokuttarāya patitṭhāya patitṭhātum. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnam accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddham. Saddham paṭilabhatīti pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānañhi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi dhammapamāṇadhammappasannabhāvato. Jāyampatikā vasantīti kāmam “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnamyeva gahaṇam viññāyati. Yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kim vattabbam? Ekāyapi tāya vāso sambādhoti dassanattham “dve”ti vuttam. Rāgādīnā sakiñcanaṭṭhena, khattavatthuādīnā sapaḷibodhaṭṭhena. Rāgarajādīnam

āgamanapathatāpi uppajjanaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanameva nānaṃ. Alaggaṇaṭṭhenāti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattinaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesam taṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā saṅkhepato atthavaṇṇanā. Ekampi divasanti ekadivasamattampi. Akhaṇḍaṃ katvāti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṃ katvā. Kilesamalena amalīnanti taṇhāsamaṅkilesādivasena asaṃkiliṭṭhaṃ katvā. Paridahitvāti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhiāvahaṃ agārassa hitaṃ. Bhogakkhandhoti bhogarāsi bhogasamudāyo. Ābandhanaṭṭhenāti “putto nattā”tiādinā pemavasena saparicchedaṃ sambandhanaṭṭhena. “Amhākamete”ti nāyantīti nāti. Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena parivaṭṭo.

292. Sāmaññāvācīpi sikkhā-saddo sājīva-saddasannidhānato upari vuccamānavisesāpekkhāya ca visesaniviṭṭhova hotīti vuttaṃ “yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā”ti. Sikkhitabbaṭṭhena sikkhā. Saha ājīvanti etthāti sājīvo. Sikkhanabhāvenāti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. Sikkhaṃ paripūrentoti sīlasaṃvaraṃ paripūrento. Sājīvañca avītikkamantoti - “nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo”ti vuttasikkhāpadaṃ bhagavato vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṃ “sikkhana”nti vuttaṃ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāpāripūrī hotīti.

Pajahitvāti samādānavasena pariccajitvā. Pahīnakālato paṭṭhāya...pe... viratovāti etena pahānassa viratīyā ca samānakālaṃ dasseti. Yadi evaṃ “pahāyā”ti kathaṃ purimakālaniddesoti? Tathā gahetabbataṃ upādāya. Dhammānañhi paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaṇṭānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapakchimabhāveneva hotīti gahaṇapavattiākāravasena paccayabhūtesu hirottappaññādiṃ pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti “pahāya paṭivirato hotī”ti vuttaṃ. Pahāyāti vā samādānakālavasena vuttaṃ, pacchā vītikkamitabbavatthusamāyogavasena paṭiviratoti. Pahāyāti vā -

“Nihantvāna tamokhandhaṃ, uditoyaṃ divākaro;
Vaṇṇapabhāya bhāseti, obhāsetvā samuggato”ti ca. -

Evamādiṃ viya samānakālavasena veditabbo. Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti pāṇātipāto, pāṇaghātahetubhūto ahirikānottappadosamohavihiṃ sādiko cetanāpadhāno saṃkilesadhammo, taṃ samādānavasena pahāya. Tato...pe... viratova hotīti avadhāraṇena tassā viratīyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvikādi hetu samādānaṃ bhindanteva, na evamayaṃ. Ayaṃ pana pahīnakālato paṭṭhāya orato viratoti. Adinnādānaṃ pahāyātiādīsupi iminā nayena attho veditabbo.

Daṇḍanaṃ daṇḍanipātanaṃ daṇḍo. Muggarādipaharaṇavisesopi idha paharaṇavisesoti adhippeto. Tenāha “ṭhapetvā daṇḍaṃ sabbampi avasesaṃ upakaraṇa”nti. Daṇḍanasāṅkhātassa paraviheṭhanassa parivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “parūpaghātattāyā”tiādi. Vihimsanabhāvatoti vibādhanabhāvato. Lajjīti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttanti

daṭṭhabbam. Na hi pāpajigucchanapāputtāsarahitam, pāpabhayaṃ vā alajjanam atthi. Yassa vā dhammagarutāya dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatibhūtā lajjākiccakārī, tassa lokādhīpatibhūtaṃ ottappaṃ kiccakaranti vattabbameva natthīti “lajjī” icceva vuttaṃ. Dayam mettacittataṃ āpannoti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “adayāpanno” tiādīsu karuṇāya vattatīti? Saccametam, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇattham antonītam katvā pavattamāno mettāya ca karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, sā etassa atthīti mettam, mettam cittam etassa atthīti mettacitto, tassa bhāvo mettacittatā, mettā icceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratīyā sattavasena aparīyantataṃ dasseti. Pāṇabhūtetī pāṇajāte. Anukampakoti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “tāya eva dayāpannatāyā” ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇatīpātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito, saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakadhammehīti daṭṭhabbam. Etthāha - kasmā “pāṇatīpātā pahāyā” ti ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānam pāṇānam atīpātato virati idhādhīppetā? Tathā hi vuttaṃ “sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī” ti. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “sabbe pāṇabhūte hitena anukampako” ti puthuvacananiddesoti? Saccametam, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha pāḷiyaṃ ādito ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena puthuttaṃ viññāyamānamevāti sāmāññaniddesaṃ akatvā bhedavacanicchāvasena dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ bahuvacanasena attho vutto. Kiñca bhiyyo - sāmāññato saṃvarasamādānam, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa dassanattam ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbam. Viharatīti vuttapakāro hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannam dukkham aññena iriyāpathena vicchinditvā attabhāvaṃ harati pavattetīti attho. Tenāha “iriyati pāletī” ti.

Na kevalam kāyavacīpayogavasena ādānameva, atha kho ākaṅkhapissa pariccattavatthuvisayāvātī dassetuṃ “cittenapī” tiādī vuttaṃ. Theneti theyyam karotīti theno, coro. Sucibhūtenāti ettha sucibhāvo adhikārato saddantarasannidhānato ca theyyasamkilesaviramaṇanti āha “athenattāyeva sucibhūtenā” ti. Kāmañcettha “lajjī dayāpanno” tiādī na vuttaṃ, adhikārasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbam. Yathā hi lajjādayo pāṇatīpātapahānassa visesapaccayo, evaṃ adinnādānapahānassapīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā sucibhūtenāti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānam vuttamevāti “lajjī” tiādī na vuttanti daṭṭhabbam.

Asetṭhacariyanti asetṭhānam cariyam, asetṭham vā cariyam. Mithunānam vuttākārena sadisabhūtānam ayanti mithuno, yathāvutto durācāro. Ārācārī methunāti etena - “idha brāhmaṇa, ekacco...pe... na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayamdvayasamāpattim samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanam sādīyati, so tadassādeti, tam nikāmeti, tena ca vittim āpajjati” tiādīnā vuttā sattavidhamethunasamyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbam.

Saccena saccanti purimena vacīsaccena pacchimam vacīsaccam sandahati asaccena anantarikattā. Tenāha “yo hī” tiādī. Haliddirāgo viya na thirakato hotīti ettha kathāya anavaṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa. Pāsāṇalekhā viyāti etthāpi eseva nayo. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva saddhāyiko yathā “venayiko” ti, saddhāya vā ayitabbo saddhāyiko, saddheyyoti attho. Vattabbataṃ āpajjativisaṃvādanatoti adhippāyo.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānañcāti? “Sahitāna”nti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha “sandhānānuppadātā”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ, rakkhaṇaṃ vā dalhīkaraṇaṃ hoti. Tena vuttaṃ “dve jane samagge disvā”tiādi. Āramanti etthāti āraṃmo, ramitabbatthānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamatto labbhati, tasmā vuttaṃ “samaggarāmotipi pāḷi, ayamevettha attho”ti.

Etthāti -

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṣotaṃ abandhana”nti. -

Imissā gāthāya. Sīlañhettha “nelaṅga”nti vuttaṃ. Tenevāha - citto gahapati, “nelaṅganti kho, bhante, sīlānametaṃ adhivacana”nti. Sukumārāti apharusatāya mudukā. Purassa esāti ettha pura-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”tiādīsu viya. Tenevāha “nagaravāsīna”nti. Manaṃ appāyati vaḍḍhetīti manāpā. Tena vuttaṃ “cittavuddhikarā”ti.

Kālavādītiādi samphappalāpāpaṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Atthasaṃhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācaṃ anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavādītā pariharitabbāti vuttaṃ “kālavādī”ti. Kāle vadantenapi ubhayānatthasāadhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “bhūtavādī”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhaloka-paraloka-hitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “atthavādī”ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṃ katvā vattabbanti dassanatthaṃ “dhammavādī”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃdassanatthaṃ “vinayavādī”ti vuttaṃ. Pañcannañhi saṃvaravinayānaṃ, pañcannañca pahānavinayānaṃ vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṃ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṃ “nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsītā”ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ “kālenā”tiādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvattusmiṃ ekaṃsādibyaṅkaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetuudāharaṇaṃ saṃsandanaṃdiṃ taṃtaṃkālanurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulatara-gambhīrodāra-paramattha-vitthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṃ pare yāthāvato dhamme paṭiṭṭhāpento “desanākusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

293. Evaṃ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhāvetvā satipi abhiijhādīpahānaindriyaṣaṃvarasatisampajāññajāgariyānuyogādike uttaradesanāyaṃ vibhāvetuṃ taṃ pariharivā ācārasīlasseva vibhajanavasena pāḷi pavattāti tadatthaṃ vivarituṃ “bījagāmaḥbhūtagāmasamārambhā”tiādi vuttaṃ. Tattha bījānaṃ gāmo samūho bījagāmo. Bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattānaṃ rukkhagacchalatādīnaṃ samūho bhūtagāmo. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca parippandaḥbhāvato chinne viruhanato visadisajātikabhāvato catuyoniapariyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇānampi vijjatīti na tesāṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇaṃ nesaṃ parikappanāmatthaṃ supanaṃ viya ciñcādenaṃ, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bījagāmaḥbhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasāruppato tannivāsīsattānurakkhaṇato ca. Tenevāha - “jīvasaññino hi moghapurisa manussā rukkhasma”ntiādi.

Mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlabījaṃ etassātipi mūlabījaṃ. Sesesupi eseṇa nayo. Phaḷubījanti pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruḥaṇasamatthe sārāphale niruḥho bījasaddo tadatthasamsiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “bījabīja”nti “rūparūpaṃ, dukkhadukkha”nti ca yathā. Kasmā panettha bījagāmaḥbhūtagāmaṃ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumha - “mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlabījaṃ etassātipi mūlabīja”nti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “pañcavidhassā”tiādi. Nīlatiṇarukkhādikassāti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. Ādi-saddena osadhigacchalatādīnaṃ saṅgaho.

Ekaṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti ekabhattiko. So pana rattibhojanenapi siyāti tannivattanatthaṃ āha “rattūparato”ti. Evampi aparāṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṃ “virato vikālabhojanā”ti vuttaṃ. Aruṇuggamanakālato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Atṭhakathāyaṃ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittatā “atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāmā”ti vuttaṃ.

“Sabbapāpassa akaraṇa”ntiādinayappavattaṃ bhagavato sāsanaṃ accantarāguppattiyā naccādidassanaṃ na anulometīti āha “sāsanaṃ ananulomattā”ti. Attanā payojiyamānaṃ, parehi payojāpiyamānañca naccaṃ naccabhāvasāmaññena pāliyaṃ ekeneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavādita-saddena cāti āha “naccanānaccāpanādivasenā”ti. Ādi-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgayhanti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato “dassanā”icceva vuttaṃ. Tenāha “pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṃ paṭivijānāti aññatra abhinipātāmatā”ti. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “visūkabhūtaṃ dassanā”ti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāyaṃ khuddakaṭṭhakathāyaṃ “dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti. Yaṃ kiñcīti ganthitaṃ vā aganthitaṃ vā yaṃ kiñci pupphaṃ. Gandhajātanti gandhajātikaṃ. Tassapi “yaṃ kiñcī”ti vacanato pīṭhassa apīṭhassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti.

Uccāti ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti sayanaṃ. Uccāsayaṇaṃ mahāsayaṇaṃca samaṇasārūpparahitaṃ adhippetanti āha “pamāṇātikantaṃ akappiyattharaṇa”nti. Āsanañcettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārā kiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayaṇamahāsayaṇā”icceva vuttaṃ, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānīpajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā uccāsayaṇamahāsayaṇaṃca uccāsayaṇamahāsayaṇaṃca uccāsayaṇamahāsayaṇanti etasmiṃ atthe ekasesena ayaṃ niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”nti, āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇena āsanampi gahitanti veditabbaṃ.

Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantīti iti-saddena evampakāre dasseti. Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyaṇe ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “neva naṃ

uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittam sādīyatī”ti. Atha vā tividham paṭiggahaṇam kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇam uggaṇhanam, vācāya paṭiggahaṇam uggahāpanam, manasā paṭiggahaṇam sādīyananti tividhampi paṭiggahaṇam ekajjham gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “neva nam uggaṇhāti”tiādi. Esa nayo āmakadhaññapaṭiggahaṇātiādīsūpi. Nivārādiupadhaññassa sāliādimūladhaññantogadhata vuttam “sattavidhassā”ti. “Anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sukaravasam gadrabhavasam”nti vuttattā idam odissa anuññātam nāma, tassa pana “kāle paṭiggahita”nti vuttattā paṭiggahaṇam vaṭṭati. Sati paccayeti āha “aññatra odissa anuññātā”ti.

Sarūpena vañcanam rūpakūṭam, patirūpena vañcanāti attho. Aṅgena attano sarīrāvayavena vañcanam aṅgakūṭam. Gahaṇavasena vañcanam gahaṇakūṭam. Paṭicchannam katvā vañcanam paṭicchannakūṭam. Akkamatiṭi nippīleti, pubbabhāge akkamatiṭi sambandho.

Hadayanti nāliādīnam mānabhājanānam abbhantaram. Tilādīnam nāliādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva sikhā. Sikhābhedo tassāhāpanam.

Kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Vadhoti muṭṭhipahārakasātālanādīhi vihesanam, vibādhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati “attānamvadhitvā vadhitvā rodātī”tiādīsū. Yathā hi apariggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvibhāgasandassanattham itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā. Evaṃ parassa haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattham vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanam atthi, tattha sayamkāro, idha paramkāroti ca na sakkā vattum “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā”ti vacanato. Tasmā yathāvutto evettha attho yutto. Aṭṭhakathāyam pana “vadhoti mārāṇa”nti vuttam, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātum mārāṇa-saddassapi vihiṃsane dissanato.

294. Cīvarapiṇḍapātānam yathākkamam kāyakucchipariharaṇamattajotanāyam avisesato aṭṭhannam parikkhārānam antare tappayojanatā sambhavatiṭi dassento “te sabbepī”tiādīmāha. Etepīti navaparikkhārikādayopi appicchāva santuṭṭhāva. Na hi tatthakena mahicchatā, asantuṭṭhitā vā hotīti.

Catūsu disāsu sukham viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti vā cātuddiso. Tattha cāyam satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti appaṭigho. Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanako santussamāno. Itarītareṇāti uccāvacena. Parissayānam bāhirānam sīhabyagghādīnam, abbhantarānañca kāmaccchandādīnam kāyacittupaddavānam abhibhavanato parissayānam sahitā. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena acchambhī. Eko asahāyo. Tato eva khaggamigasiṅgasadisatāya khaggavisāṇakappo careyyāti attho.

Chinnapakkho, asaṇjātapakkho vā sakuṇo gantum na sakkotīti “pakkhī sakuṇo”ti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāḷiyam vuttoti āha “pakkhayutto sakuṇo”ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbam sāpekkhāya ṭhapanañca natthi, tādiso

ayaṃ bhikkhūti dassento “ayaṃ panettha saṅkhepattho”tiādimāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti ariyoti āha “ariyenāti niddosenā”ti. Ajjhantanti attani. Niddosasukhanti nirāmisasukhaṃ kilesavajjarahitattā.

295. Yathāvutte sīlasaṃvare patitṭhitasseva indriyaṃvare icchitabbo tadadhiṭṭhānato, tassa ca paripālakabhāvatoti vuttaṃ “so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhū”ti. Sesapadesūti “na nimittaggāhī hotī”tiādīsu padesu. Yasmā visuddhimagge vuttaṃ, tasmā tassa līnatthappakāsiniyaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Rūpādīsu nimittādigāhapaṇṇavajjanalakkhaṇattā indriyaṃvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

296. Paccayasampattinti paccayapāripūriṃ. Ime cattāroti sīlasaṃvare santoso indriyaṃvare satisampajaññanti ime cattāro araññavāsassa sambhārā. Tiracchānagatehi vattabbaṃ āpajjati isisīgassa pituādayo viya. Vanacarakehīti vanacarakamātugāmehi. Bheravasaddaṃ sāventi, tāvatā apalāyantaṃ hatthehi sīsaṃ...pe... karonti. Paṇṇattivītikamasāṅkhātaṃ kāḷakaṃ vā. Micchāvitakkasaṅkhātaṃ tilakaṃ vā. Tanti pītiṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānato khayato sammāsanto.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha “suñña”nti. Sā ca vivittatā nissaddabhāvena lakkhitabbāti āha “appasaddaṃ appanigghosa”nti. Āvasathabhūtaṃ senāsanaṃ viharitabbaṭṭhena viharasenāsanaṃ. Masārakādi mañcapīṭhaṃ tattha attharitabbaṃ bhiṣupadhānañca mañcapīṭhasambandhito mañcapīṭhasenāsanaṃ. Cimilikādi bhūmiyaṃ santharitabbaṭṭhena santhataśenāsanaṃ. Rukkhamūlādi paṭikkamitabbaṭṭhānaṃ caṅkamanādīnaṃ okāsabhāvato okāśasenāsanaṃ.

“Anucchavikaṃ dassento”ti vatvā tameva anucchavikabhāvaṃ vibhāvetuṃ “tattha hī”tiādi vuttaṃ. Acchannanti itṭhakachadanādīnā antamaso rukkhasākhāhipi na channaṃ.

Bhattassa pacchatoti bhattabhuñjanassa pacchato. Ūrubaddhāsananti ūrūnaṃ adhobandhanavasena nisajjaṃ. Heṭṭhimakāyassa anujukāṭṭhapaṇaṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti. Ujuma kāyanti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha “uparimaṃ sarīraṃ ujuma ṭhapetvā”ti. Taṃ pana ujukāṭṭhapaṇaṃ sarūpato payoanato ca dassetuṃ “aṭṭhārasā”tiādi vuttaṃ. Na paṇamantīti na oṇamanti. Na paripatatīti na vigacchati, vīthiṃ na vilaṅgheti. Tato eva pubbenāparaṃ visesappattiyā kammaṭṭhānaṃ vuddhiṃ phātiṃ upagacchati. Mukhasamīpeti mukhasa samīpe nāsikagge vā uttarotṭhe vā. Idha pari-saddo abhi-saddena samānatthoti āha “kammaṭṭhānābhimukha”nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Parīti pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”tiādīsu viya. Niyyānaṭṭho paṭipakkhato niggamanaṭṭho, tasmā pariggahitaniyyānasatinti sabbathā gahitāsammaṃ pariccattasammaṃ satimaṃ katvā, paramaṃ satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

Vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanaṃ anuppādanaṃ appavattanaṃ na paṭipakkhena suppahīnatā. Pahīnattāti ca pahīnasadisataṃ sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatatā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññāṇaṃ viya sabhāvato vigatābhijjaṃ, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha “na cakkhuviññāṇasadenā”ti. Eśeva nayoti yathā cakkhuviññāṇaṃ sabhāvena vigatābhijjaṃ abyāpannañca, na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidaṃ. Idamaṃ pana cittaṃ bhāvanāya

parisodhitattā abyāpannaṃ vigatathinamiddhaṃ anuddhataṃ nibbicikicchañcāti attho. Idam ubhayanti satisampajaññaṃāha.

297. Ucchinditvā pātentīti ettha ucchindanaṃ pātanañca tāsamaṃ paññaṃ anuppannaṃ upajjituṃ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññaṃ ekaccāya ca parittapaññaṃ anupattihetubhūtā nīvaraṇā dhammā itarāya ca samatthataṃ vihanantiyevāti paññaṃ dubbalīkaraṇā vuttā. Idampi paṭhamajjhānaṃ veneyyasantāne patiṭṭhāpiyamānaṃ ñāṇaṃ pajjati etthāti ñāṇapadaṃ. Ñāṇaṃ vaḷaṇṇeti etthāti ñāṇavaḷaṇṇaṃ.

299. Na tāva niṭṭhaṃ gato bāhirakānaṃ ñāṇena akkantaṭṭhānānīpi siyunti. Yadi evaṃ anaññaśādhāraṇe maggañāṇapade kathaṃ na niṭṭhaṅgatoti āha “maggakkhaṇepī”tiādi. Tīsu ratanesu niṭṭhaṃ gato hotīti buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattitañca ārabha ñāṇena niṭṭhaṃ nicchayaṃ upagato hoti. Kāmañcettha paṭhamamaggeneva sabbaso vicikicchāya pahīnattā sabbassapi ariyasāvakassa kaṅkhā vā vimati vā natthi, tattha pana yathā paññaṃvepullappattassa arahato savisaye ñāṇaṃ savisesaṃ ogāhati, na tathā anāgāmiādīnanti ratanattaye sātisaṃ ñāṇanicchayagamaṇaṃ sandhāya “aggamaggavasena tatthaniṭṭhāgamaṇaṃ vutta”nti vuttaṃ. Yaṃ panettha avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. Jaṅgalānanti ettha yo nipicchaleṇa amuduko nirudakatāya thaddhalūkhabhūmippadeso, so “jaṅgalo”ti vuccati. Tabbahulatāya pana idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo, tasmīṃ jaṅgale jātā, bhavāti vā jaṅgalā, tesamaṃ jaṅgalānaṃ. Evañhi nadīcarānampi hatthīnaṃ saṅgaho kato hoti. Samodhātābānaṃ viya hi samodhāyakānampi jaṅgalaggahaṇena gahetabbato. Pathavītalacārīnanti iminā jalacārīno na nivatteti adissamānapādattā. Pāṇānanti sādharmaṇavacanampi “padajātānī”ti saddantarasaṇṇidhānena visesaṇiṭṭhameva hotīti āha “sapādakapāṇāna”nti. “Muttagata”ntiādisu gata-saddo anattantaro viya, jāta-saddo anattantaroti āha “padajātānīti padānī”ti. Samodhānanti samavarodhaṃ, antogamaṃ vā. Mahantattenāti vipulabhāvena.

Kusalā dhammāti anavajjasukhavipākā dhammā, na anavajjamattadhammā. Kusalattike āgatanayena hi idha kusala dhammā gahetabbā, na bāhitikasutte āgatanayena. Catubbidho saṅgahoti kasmā vuttaṃ, nanu ekavidhovettha saṅgaho adhippetoti? Na, atthaṃ aggahetvā aniddhāritatthassa saddasseva gahitattā. Saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāññaṇa gahetabbataṃ patto “saṅgahaṃ gacchatī”ti ettha saṅgaha-saddena vacanīyataṃ gatoti na koci doso, niddhārite visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. Sajātisaṅgahoti samānājātiyā, samānājātikānaṃ vā saṅgaho. Dhātukathāvaṇṇanāyaṃ pana “jātisaṅgaho”icceva vuttaṃ, taṃ jāti-saddassa sāpekkhasaddattā jātiyā saṅgahoti vutte attano jātiyāti viññāyati sambandhārahassa aññaṃ avuttattāti katvā vuttaṃ. Idha pana rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ viya pākāṃ katvā dassetuṃ “sajātisaṅgaho”icceva vuttaṃ. Sañjāyanti etthāti sañjāti, sañjātiyā saṅgaho sañjātisaṅgaho, sañjātidesaṃsasena saṅgahoti attho. “Sabbe rathikā”ti vutte sabbe rathayodhā rathena yujjhanakiriyāya

ekasaṅgahoti. “Sabbe dhanuggahā”ti vutte sabbe issāsā dhanunā vijjhanakiriyāya ekasaṅgahoti āha “evaṃ kiriyavasena saṅgaho”ti. Rūpakkhandhena saṅgahitanti rūpakkhandhena ekasaṅgahaṃ rūpakkhandhoteva gaṇitaṃ, gahaṇaṃ gatanti attho.

Diyaḍḍhameva saccaṃ bhajati maggasaccadukkhāsaccekadesabhāvato. Saccekadesantogadhampi saccantogadhameva hotīti āha “saccānaṃ antogadhattā”ti. Idāni tamatthaṃ sāsanaṃ ca lokato ca upamaṃ āha ritvā dīpetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha sādhiḥkamaṃ, bhikkhave, diyaḍḍhasikkhāpadasatanti idaṃ yasmiṃ kāle taṃ suttaṃ desitaṃ, tadā paññattasikkhāpadavasena vuttaṃ, tato paraṃ pana sādhiḥkāni dvesatāni sikkhāpadānīti. Sikkhānaṃ antogadhattā adhisīlasikkhāya. Ettha ca “sīlaṃ sikkhantopi tisso sikkhā sikkhati”ti visamoyaṃ upaññāso. Tattha hi yo pahātabbaṃ pajahati, saṃvaritabbato saṃvaraṃ āpajjati, ayamassa adhisīlasikkhā. Yo tattha cetaso avikkhepo, ayamassa adhiccittasikkhā. Yā tattha vīmaṃsā, ayamassa adhipaññāsikkhā. Iti so kulaputto sarūpato labbhamānā eva tisso sikkhā sikkhatīti dīpito, na sikkhānaṃ antogadhatāmattena. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “yo tathābhūtaṃ saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā, yo tathābhūtaṃ samādhī, ayamettha adhiccittasikkhā, yā tathābhūtaṃ paññā, ayaṃ adhipaññāsikkhā. Imā tisso sikkhā tasmīṃ ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotī”ti. Idha pana saccānaṃ antogadhattā sacca-saddābhidheyyatāmattena catūsu saccesu gaṇanantogadhā hontīti? Na, tatthāpi hi nipariyāyato adhisīlasikkhāva labbhati, itarā pariyāyatoti katvā “sikkhānaṃ antogadhattā”ti vuttaṃ.

Catūsu ariyasaccesu saṅgahaṃ gacchantīti ca tato amuccitvā tasseeva antogadhatam sandhāya vuttaṃ. Evañca katvā “yathā ca ekassa hatthipadassā”tiādinā dassitā hatthipadopamā samatthitā daṭṭhabbā. Ekasmimpi dvīsipi tīsipi saccesu gaṇanaṃ gatā dhammāti idaṃ na kusalattikavaseneva veditabbaṃ, atha kho tikadukesu yathārahaṃ labbhamānapadavasena veditabbaṃ. Tattha ekasmiṃ sacce gaṇanaṃ gato dhammo asaṅkhatadhammo daṭṭhabbo, dvīsu saccesu gaṇanaṃ gatā kusālā dhammā, tathā akusālā dhammā, abyākatā ca dhammā, tīsu saccesu gaṇanaṃ gatā saṅkhatā dhammā, evaṃ aññesampi tikadukapadānaṃ vasena ayamattho yathārahaṃ vibhajitvā vattabbo. Tenāha “ekasmimpi...pe... gatāva hontī”ti. Ekadeso hi samudāyantogadhattā viseso viya sāmāññaṃ samūhena saṅgahaṃ labhati. Tenāha “saccānaṃ antogadhattā”ti. Desanānukkamoti ariyasaccāni uddisitvā dukkhasaccaniddesavasena pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ vibhajanaṃ. Tattha ca rūpakkhandhaniddesavasenaādito ajjhattikāya pathavīdhātuyā vibhajananti. Ayaṃ imissā desanāya anukkamo.

301. Taṃ panetaṃ upamāhi vibhāvetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha sujātanti sundaraṃ, susaṇṭhitaṃ supariṇatañcāti adhippāyo. Pesiyoti vilīve. Mudubhāvato kucchibhāgaṃ ādāya. Itare ca cattāro koṭṭhāseti pañcadhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca cattāro koṭṭhāse. Itare ca tayo koṭṭhāsetiādito catudhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca tayo koṭṭhāse.

Rājaputtūpamāyāti rañño jeṭṭhaputtaupamāya. Nti piḷandhanaṃ. Ure vāyāmajanitaariyājātiyā oraso. Mukhato jātoti mukhato niggatadhammadesanāya jāto, buddhānaṃ vā dhammakāyassa mukhabhūtaariyadhammato jāto. Tato eva dhammajō dhammanimmito. Satthu dhammadāyādasseeva gahitattā dhammadāyādo. Tenāha “no āmisadāyādo”ti. Nti “bhagavato putto”tiādivacanaṃ. Mahāpaññatādiguṇehi sātisaṃyaṃ anupubbabhāve tthittā sammā yathābhūtaṃ

vadamāno vattum sakkonto vadeyya.

Akutobhayaṃ nibbānaṃ nibbānagāminiñca. Rāgarajādīnaṃ vigamena vigatarajaṃ dhammaṃ desentaṃ sugataṃ sammāsambuddhaṃ bhikkhūnaṃ parosahassaṃ payirupāsātīti yojanā.

“Sevetha bhajathā”ti vatvā tattha kāraṇamāha “paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā”ti. Paṇḍitāpi samānā na appassutā, atha kho ovādānusāsānīhi anuggāhakāti purimā upamā therasseva vasena udāhaṭṭā, dutiyā pana bhagavato bhikkhusaṅghassapi vasena udāhaṭṭā.

302. Ajjhakkāti sattasantānapariyāpannā. Ajjhattaṃ paccattanti padadvayenapi taṃtaṃpātipuggalikadhammā vuccantīti āha “ubhayampetaṃ niyākādhivacanamevā”ti. Sasantatipariyāpannatāya pana attāti gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṃ adhikicca uddissa pavattaṃ ajjhattaṃ, taṃtaṃsattasantānapariyāpannatāya paccattaṃ. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “attani pavattattā ajjhattaṃ, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā paccatta”nti. Kakkhaḷanti kathinaṃ. Yasmā taṃ thaddhabhāvena saha-jātānaṃ patitṭhā hoti, tasmā “thaddha”nti vuttaṃ. Kharigatanti kharasabhāvesu gataṃ tappariyāpannaṃ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṃ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṃ hoti, tasmā vuttaṃ “pharusa”nti. Upādinnaṃ nāma sarīraṭṭhakaṃ. Tattha yaṃ kamma-samuṭṭhānaṃ, taṃ nipariyāyato “upādinna”nti vuccati, itaraṃ anupādinnaṃ. Tadubhayampi idha taṇhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena upādinnamevāti dassetuṃ “sarīraṭṭhakañhi”tiādi vuttaṃ. Tattha ādinnanti abhinivittṭhaṃ. Mamanti gahitaṃ. Ahanti parāmaṭṭhaṃ. Dhātukammaṭṭhānikassāti catudhātuvavatthānavasena dhātukammaṭṭhānaṃ pariharantassa. Etthāti etasmim dhātukammaṭṭhāne. Tīsu koṭṭhāsesūti tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo cattāro koṭṭhāsā.

Vuttappakārāti “kesā lomā”tiādinā vuttappakārā. Nānāsabhāvatoti satipi kakkhaḷabhāvasāmaññe sasambhāravibhattito pana kesādisaṅghātagatanānāsabhāvato. Ālayoti apekkhā. Nikantīti nikāmanā. Patthanāti taṇhāpatthanā. Pariyuṭṭhānanti taṇhāpariyuṭṭhānaṃ. Gahaṇanti kāmupādānaṃ. Parāmāsoti parato āmasanā micchābhiniveso. Na balavā ālayādi. Yadi evaṃ kasmā vibhaṅge bāhirāpi pathavīdhātu vitthāreneva vibhattāti? Yathādharmadesanattā tattha vitthāreneva desanā pavattā, yathānulomadesanattā panettha vuttanayena desanā saṃkhittā.

Yojetvā dassetīti ekajjhaṃ katvā dasseti. Sāti ajjhakkā pathavīdhātu. Sukhapariggaho hoti “na me so attā”ti. Siddhe hi anattalakkhaṇe dukkhalakkhaṇaṃ aniccalakkhaṇaṃca siddhameva hoti saṅkhatadhammesu tadavinābhāvatoti. Visūkāyatīti visūkaṃ virūpakiriyaṃ pavatteti. Sā pana atthato vipphandanamevāti āha “vipphandatī”ti. Assāti ajjhakkāya pathavīdhātuyā. Acetanābhāvo pākaṇo hoti dhātumattatāya dassanato. Taṃ ubhayampīti taṃ pathavīdhātudvayampi.

Tato visesatarenāti tato bāhiramahāpathavito visesavantatarena, lahutarenāti attho. Kuppatīti luppati. Vilīyamānāti pakatiudake loṇaṃ viya vilayaṃ gacchantī. Udakānugatāti udakaṃ anugatā udakagatikā. Tenāha “udakameva hotī”ti. Abhāvo eva abhāvatā, na bhavatīti vā abhāvo, tathāsabhāvo dhammo. Tassa bhāvo abhāvatā. Vayo vināso dhammo sabhāvo etassāti vayadhammo, tassa bhāvo vayadhammatā, atthato khayō eva. Sesapadesupi eseva nayo. Tenāha “sabbehipi

imehi padehi aniccalakkhaṇameva vutta''nti. Viddhaṃsanabhāvassa pana paveditabbattā kāmaṃ aniccalakkhaṇameva vuttaṃ sarūpato, itarānipi atthato vuttānevāti dassento āha ''yaṃ panā''tiādi.

Mattaṃ khaṇamattaṃ tiṭṭhatīti mattaṭṭho, appamattaṭṭho mattaṭṭhako, atiittarakhaṇikoti attho. Tenāha ''parittaṭṭhitikassā''ti. Thitiparittatāyāti ekacittapavattimattatāṭhānalakkhaṇassa itarabhāvena. Ekassa cittassa pavattikkhaṇamatteneva hi sattānaṃ paramatthato jīvanakkhaṇo paricchinno. Tenāha ''ayaṃ hī''tiādi.

Jīvanti jīvitindriyaṃ. Sukhadukkhāti sukhadukkhā vedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. Attabhāvoti jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. Kevalāti attaniccabhāvena avomissā. Ekacittasamāyuttāti ekena cittaena sahitā ekacittakkhaṇikā. Lahuso vattate khaṇoti tāya eva ekakkhaṇikatāya lahuko atiittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati vītivattatīti attho. Idanti gāthāvacanaṃ.

Yasmā sattānaṃ jīvitaṃ assāsapassāsānaṃ aparāparasañcaraṇaṃ labhamānameva pavattati, na alabhamānaṃ, tasmā assāsapassāsūpanibaddhaṃ. Tathā mahābhūtānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyā hi āpodhātuādīnaṃ vā aññatarapakopena balasampannopi puriso patthaddhakāyo vā, atisārādivasena kilinnapūtikāyo vā, mahāḍāhapareto vā, sañchijjamānasandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṃ pāpuṇāti. Kabaḷikārāhārānaṃ yuttakāle labhantasseva jīvitaṃ pavattati, alabhantassa parikkhayaṃ gacchati, viññāṇe pavattamāneyeva ca jīvitaṃ pavattati, na tasmim appavattamāne. Jīvanti ettha iti-saddena iriyāpathūpanibaddhatāsītuṇhūpanibaddhatādīnaṃ saṅgaho. Catunnañhi iriyāpathānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva jīvitaṃ pavattati, aññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchijjanti, sītuṇhānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati, atisītena pana atiuṇhena vā abhibhūtassa vipajjati.

Taṇhupādinnassāti iminā hi paccayuppannatākittanena sarasapabhaṅgutameva vibhāveti. Dukkhanupassanāya taṇhāggāhassa aniccānupassanāya mānaggāhassa anattānupassanāya diṭṭhiggāhassa ujuvipaccanīkabhāvato ekaṃseneva tīhi anupassanāhi gāhāpi vigacchantīti āha ''noteva hotī''ti. Ekaṃyeva āgataṃ bāhirāya pathavīdhātuyā antaradhānadassanapavattajotānāya.

Pariggahanti dhātupariggahaṇaṃ. Paṭṭhapentoti ārabhanto desento. Sotadvāre balaṃ dassetīti yojanā. Kammatṭhānikassa baladassanāpadesena kammatṭhānassa ānubhāvaṃ dasseti. Vācāya ghaṭṭanameva vuttaṃ sotadvāre baladassanabhāvato. Balanti ca bāhirāya viya ajjhakkāyapi pathavīdhātuyā acetanābhāvadassanena rukkhassa viya akkosantepi paharantepi nibbikāratā.

Sampativattamānuppannabhāvenāti tadā paccuppannabhāvena. Samudācāruppannabhāvenāti āpāthagate tasmim anīṭṭhe saddārammaṇe ārammaṇakaraṇasaṅkhātāuppattivāsena sotadvāre javanavedanā dukkhāti vacanato. Tathā hi ''upanissayavasenā''ti vuttaṃ. Vedanādayopīti ''vedanā aniccā''ti ettha vuttavedanā ceva saññādayo ca. Te hi phassena samānabhūmikā na pubbe vuttavedanā. Dhātusaṅkhātameva ārammaṇanti yathāpariggahitaṃ pathavīdhātusaṅkhātameva visayaṃ. Pakkhandatīti vipassanācittaṃ aniccantipi dukkhantipi anattatīpi sammasanavasena anupavisati. Etena

bahiddhāvikkhepābhāvamāha, pasīdatīti pana iminā kammaṭṭhānassa viṭhipaṭipannataṃ. Santiṭṭhatīti iminā uparūpari visesāvahabhāvena avatthānaṃ paṭipakkhābhībhavena niccalabhāvato. Vimuccatīti iminā taṇhāmānadiṭṭhiggāhato visesena muccanaṃ. Atṭhakathāyaṃ pana samuṭṭhānavasena attho vutto “adhimokkhaṃ labhati”ti. Sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagateti idaṃ mūlapariññāya mūladassanaṃ. Sotadvārehi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjayato voṭṭhabbanavasena iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana “iṭṭhī, puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, sabbaṃ vā bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena pariññā. Āgantukatāvakālikapariññā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena itarabhāvavasena ca veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana satipaṭṭhānasamvāṇanāyaṃ vutto eva.

Yāthāvato dhātūnaṃ pariggaṇhanavasena katapariggahassapi anādikālabhāvanāvasena ayoniso āvajjanaṃ sacepi uppajjati. Voṭṭhabbanānaṃ patvāti voṭṭhabbanakiccatāṃ patvā. Ekaṃ dve vāre āsevanaṃ labhitvā, na āsevanapaccayaṃ. Na hi upekkhāsahagatāhetukacittaṃ āsevanapaccayabhūtaṃ atthi. Yadi siyā, paṭṭhāne kusallattike paṭiccavārādīsu “na maggapaccayā āsevane dve, āsevanapaccayā na magge dve”ti ca vattabbaṃ siyā, “na maggapaccayā āsevane ekaṃ, āsevanapaccayā na magge eka”nti ca pana vuttaṃ. Ekaṃ dve vāreti ettha ca ekaggahaṇaṃ vacanasiliṭṭhatāya vasena vuttaṃ. Na hi dutiye moghavāre ekavārameva voṭṭhabbanānaṃ pavattati. Dvikkhattuṃ vā tassa pavattiṃ sandhāya ekavāraggahaṇaṃ, tikkhattuṃ pavattiṃ sandhāya dhevāraggahaṇaṃ. Tattha dutiyaṃ tatiyañca pavattamānaṃ laddhāsevanaṃ viya hoti. Yasmā pana “voṭṭhabbanānaṃ patvā ekaṃ dve vāreāsevanaṃ labhitvā cittaṃ bhavaṅgameva otarati”ti idaṃ dutiyamoghavāravasena vuttaṃ bhaveyya. So ca ārammaṇadubbalatāya eva hotīti abhidhammaṭṭhakathāyaṃ niyamito. Idha pana tikkhānupassanānubhāvena akusaluppattiyā asambhavavasena ayoniso vavattānaṃ siyā, na yoniso, tasmiñca pavatte mahati atimahati vā ārammaṇe javanaṃ na uppajjeyyāti ayamattho vicāretvā gahetabbo.

Etasseva vā satipi duvidhatāparikappane so ca yadi anulome vedanāttike paṭiccavārādīsu “āsevanapaccayā na magge dve, na maggapaccayā āsevane dve”ti ca vuttaṃ siyā, na ca vuttaṃ. Yadi pana voṭṭhabbanānaṃ āsevanapaccayo siyā, kusalākusalānaṃ siyā. Na hi āsevanapaccayaṃ laddhuṃ yuttassa āsevanapaccayatāpi dhammo āsevanapaccayo hotīti avutto atthi, voṭṭhabbanassa pana kusalākusalānaṃ āsevanapaccayabhāvo avutto - “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati nāsevanapaccayā. Akusalaṃ...pe... nāsevanapaccayā”ti vacanato paṭikkhitto ca. Athāpi siyā asamānavedanānaṃ vaseneva vuttanti ca, evamapi yathā - “āvajjanā kusalānaṃ khandhānaṃ akusalānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti vuttaṃ, evaṃ “āsevanapaccayena paccayo”tipi vattabbaṃ siyā. Taṃ jātibhedā na vuttanti ce? Bhūmibhinnassa kāmāvacarassa rūpāvacarādīnaṃ āsevanapaccayabhāvo viya jātibhinnassapi bhaveyyāti vattabbo eva siyā, abhinna-jātikassa ca vasena yathā - “āvajjanā sahetukānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti vuttaṃ, evaṃ “āsevanapaccayena paccayo”tipi vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ. Tasmā vedanāttikepi “āsevanapaccayā na magge ekaṃ, na maggapaccayā āsevane eka”nti evaṃ gaṇanāya niddhāriyamānāya voṭṭhabbanassa āsevanapaccayattassa abhāvā ayaṃ moghavāro upaparikkhitvā gahetabbo.

Voṭṭhabbanam pana vīthivipākasantatiyā āvaṭṭanato āvajjanā, tato visadisassa javanassa karanato manasikāroti ca vattabbatam labheyya, evañca katvā paṭṭhāne “voṭṭhabbanam kusalānam khandhānam anantarapaccayena paccayo”tiādi na vuttam, “āvajjanā”icceva vuttam, tampi voṭṭhabbanato param catunnam pañcannam vā javanānam ārammaṇapurejātam bhavitum asakkontam rūpādiṃ ārabha pavattamānam voṭṭhabbanam javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgam otarati. Javanaṭṭhāne ṭhatvāti ca javanassa uppajjanaṭṭhāne dvikkhattum pavattitvāti attho, na javanabhāvenāti. Āsevanam labhitvāti cettha āsevanam viya āsevananti vuttovāyamatto. Vipphārikattā cassa dvikkhattum vā tikkhattum vā pavattiyeva cettha āsevanasadisatā. Vipphārikatāya hi viññattisamuṭṭhāpakatā cassa vuccati. Vipphārikampi javanam viya anekakkhattum appavattiyā asuppatiṭṭhitatāya ca na nippariyāyato āsevanabhāvena vattatīti na imassa āsevanattham vuttam. Aṭṭhakathāyam pana phalacittesu maggapariyāyo viya pariyāyavasena vuttam.

Ayanti “sacepī”tiādinā vutto ekavārampi rāgādīnam anuppādanavasena vipassanāya kammam karonto yogāvacaro. Koṭṭipattoti matthakam patto. Paṭipakkhehi anabhibhūtatā visadavipassanāññatāya tikkhavipassako. Ārammaṇam pariggahitameva hoti “evam me javanam javita”nti sārammaṇassa javanassa hutvā abhāvavavattāpanassa kammaṭṭhānabhāvato, tathā āvajjanavasena vā tam ārammaṇam vissajjetvā tāvadeva mūlakammaṭṭhānabhūtam ārammaṇam pariggahitameva hoti. Dutiyassa pana vasenāti “aparassa rāgādivasena ekavāram javanam javatī”tiādinā vuttassa nātittikkhavipassakassa vasena “tassa dhātārammaṇameva cittam pakkhandatī”tiādinā imasmim sutte āgatattā. “Tamenam upadhipahānāya paṭipannam upadhipaṭinissaggāya kadāci karahaci satisammosā upadhipaṭisamyuttā sarasaṅkappā samudācaranti. Dandho udāyi satuppādo, atha kho nam khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvam gametī”ti laṭukikopame. Tassa hi aṭṭhakathāyam “sotāpannādayo tāva pajahantu, puthujjano katham pajahatī”ti codanam paṭṭhapetvā “āraddhavipassako hi satisammosena sahasā kilese uppanne ‘mādisassa nāma bhikkhuno kilesa uppanno’ti samvegam katvā vīriyam paggayha vipassanam vaḍḍhetvā maggena kilese samugghātetī, iti so pajahati nāmā”ti attho vutto. Tena vuttam - “tassa dhātārammaṇameva cittam pakkhandatītiādinā imasmim sutte āgatattā”tiādi. Indriyabhāvane ca majjhimassa vasena ayamatto veditabbo.

Pariggahavasenāti dhātupariggahavasena. Mammacchedanādivasena pavattaakkosanādiṃ anittam ārammaṇam patvā sotadvāre kilamati puggalo, tathā pothanapaharaṇādikaṃ anittam ārammaṇam patvā kāyadvāre kilamati.

Samudācarantīti sabbaso uddham ācaranti. Tayidaṃ amanāpehi samudācaraṇam nāma pothanapaharaṇādivasena upakkamanamevāti āha “upakkamantī”ti, bādhantīti attho. Tathāsabhāvoti yathā paṇippahārādīhi ghaṭṭitamatto vikāram āpajjati, tathāsabhāvo. “Ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacenā”tiādinā ovādadānam nāma anaññasādhāraṇam buddhānamyeva āveṇikanti āha “vuttam kho panetaṃ bhagavatāti anussarantopi...pe... kakacūpamovādaṃ anussarantopi”ti vuttam. Tassapi pariyattidhammabhāvatoti keci. Yam pana kakacokantakesupi manussesu appadussanam nibbikāram, tam satthusāsanaṃ anussarantopi sammāpaṭipattilakkhaṇam dhammam anussaratiyevāti evam vā ettha attho veditabbo. Bhikkhuno guṇanti ariyadhammādhigamanasiddham guṇamāha. So ca sabbesampi ariyānam guṇoti tam anussarantopi saṅgham anussarati evāti vuttam.

Vipassanupekkhā adhippetā, tasmā upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātīti vipassanāvasena sabbasmimpi saṅkhāragate ajjhupekkhanam na labhatīti attho. Chaḷaṅgupekkhāti chaḷaṅgupekkhā viya chaḷaṅgupekkhā itṭhāniṭṭhesu nibbikāratāsāmañña. Tenāha “sā panesā”tiādi. Chaḷaṅgupekkhāthāne ṭhapeti “lābhā vata me, suladdham vata me”tiādinā attamanatam āpajjanto.

303. Āpogatanti ābandhanavasena āpo, tadeva āposabhāvam gatattā āpogatam, sabhāveneva āpobhāvam vā pattanti attho. Yasmā pana so āpobhāvasaṅkhāto allayūsabhāvo sasambhārapathavīsasambhāraudakādigate sabbasmimpi āpasmim vijjati, tasmā vuttam “sabbaāpesu gataṃ allayūsabhāvalakkhaṇa”nti, dravabhāvalakkhaṇanti attho. “Pakuppatī”ti pākatikapakopam sandhāyāha “oghavasena vaḍḍhatī”ti. Tenāha “ayamassa pākatiko pakopo”ti. Itaram pana dassetum “āposamvaṭṭakāle panā”tiādi vuttam. Ogacchantīti ettha ogamananti pariyādānam adhippetam, na adhogamanamattanti āha “uddhane...pe...pāpuṇantī”ti.

304. Sabbatejesu gatanti indhanādivasena anekabhedesu sabbesu tejokoṭṭhāsesu gataṃ pavattam. Yathā pīti eva pītigatam, evam tejo eva tejogatam, tejanavasena pavattimattanti attho. Evam āpogatam, vāyogatañca veditabbanti āha “purime”tiādi. Ekāhikajarādibhāvenāti ekāhikādijarābhedenā. Usumajātoti usmābhībhūto. Jīratīti jīṇṇo hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmim kāye jarāpavatti pākāṭajarāvasena veditabbāti dassetum “indriyavekallatta”ntiādi vuttam. Valipalitādibhāvanti valitapalītabhāvam, aṅgapaccaṅgānam sithilabhāvañca. Kuppenāti khubhita. Satakkhattum tāpetvā tāpetvā sītūtake pakkhipitvā uddhaṭasappi satadhotasappīti vadanti. Sarīre pakatiusumam atikkamitvā uṇhabhāvo santāpo, sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho paridāhoti ayameva tesam viseso. Asitanti suttaṃ. Khāyitanti khāditaṃ. Sāyitanti assāditaṃ. Sammā paripākam gacchatīti samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttam. Asammāparipākopi visamapākiniyā gahaṇiyā vasena veditabbo. Rasādibhāvenāti rasarudhiramamsamedanhāruatṭhiatṭhimiñjasukkabhāvena. Vivekanti puthubhāvam aññaṃaññaṃ visadisabhāvam. Asitādibhedassa āhārassa pariṇāme raso hoti, tam paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evam rasassa pariṇāme “rudhira”ntiādinā sabbam netabbam.

Haritanti haritameva, anta-saddena padavaḍḍhanam kataṃ yathā “vanantaṃ suttanta”nti. Cammanillekhanam cammam likhitvā chaḍḍitakasaṭam.

305. Uggārahikkārādīti ettha ādi-saddena uddekakhīpanādipavattakavātānam saṅgaho daṭṭhabbo. Uccārapassāvādīti ādi-saddena pīttasemhalasikādinīharaṇavātassa ceva usumavātassa ca saṅgaho veditabbo. Yadi kucchi-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana abbhantarassa vuccamānattā tadavasitṭho udarapadeso idha kucchi-saddena vuccatīti āha “kucchisayā vātāti antānam bahivātā”ti. Samiñjanapasāraṇādīni ādi-saddena ālokanavilokanauddharaṇādikā sabbā kāyikakiriya saṅgahitā. Avāsavati udakam etasmāti ossavanam, chadananto. Idhāti imasmim ṭhāne.

306. Nissattabhāvanti anattakataṃ. Yathādassitā hi catasso dhātuyo anattaniyam kevalam dhātumattā nissattanijjivāti imamattham dasseti. Parivāritoti parivāritabhāvena ṭhito parivuto. Tenāha “etānī”tiādi, kaṭṭhādīni

sannivesavisesavasena ṭhapitānīti adhippāyo. Aññathā agārasamaññāya bhāvato. Tenāha “kaṭṭhādīsu panā”tiādi. Yadattham pāliyaṃ “seyyathāpi, āvuso”tiādi āraddham, tamattham pākaṭam katvā dassetuṃ “yathā kaṭṭhādīnī”tiādi vuttaṃ.

Kāmaṃ heṭṭhā “mattaṭṭhakassa kāyassā”tiādinā avibhāgena ekadesena ca upādārūpampi kathitaṃ, tathā vedanādayo khandhabhāvena pariggahetvā na kathitā, tathā taṇhāpi samudayasaccabhāvena. Itarāni pana saccāni sabbena sabbaṃ na kathitāni. Tenevāha “heṭṭhā...pe... na kathitānī”ti. Cakkhupasāde niruddheti cakkhupasāde vinaṭṭhe. Upahateti pubbakimiādīhi upaddute. Palibuddheti pubbādiuppattiyā vinā paṭicchādite. Tajjoti tassānurūpo, cakkhuviññāṇuppattiyā anurūpoti attho. Cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagate uppajjanamanasikāro hadayasannissayopi cakkhumhi sati hoti, asati na hotīti katvā “cakkhum paṭicca uppajjanamanasikāro”ti vutto. Bhavaṅgāvaṭṭanaṃ tassa yathā ārammaṇapaccaye, evaṃ pasādapaccayepi hotīti vuttaṃ “cakkhuñca rūpe ca paṭicca”ti. Nti cakkhudvāre kiriyaṇanodhātucittaṃ. Aññavihitassāti aññārammaṇapasutassa. Tadanurūpassāti tesam cakkhurūpatadābhogaṇaṃ anurūpassa.

Cattāri saccāni dasseti sarūpato atthāpattito cāti adhippāyo. Tappakāro bhūto, tappakāraṃ vā patto tathābhūto, tassa, yathā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tādisassa paccayākārasamavetassāti attho. Tisamuṭṭhānarūpanti utukammāhārasamuṭṭhānarūpaṃ. Idañca satipi tadā bhavaṅgāvaṭṭanacittasamuṭṭhānarūpe kevalaṃ cakkhuviññāṇasamuṭṭhitarūpassa abhāvamattaṃ gahetvā vuttaṃ. Saṅgahaṃ gacchatīti nagaraṃ viya rajje rūpakkhandhe saṅgahetabbataṃ gahetabbataṃ gacchati. “Tathābhūtassā”ti vuttattā vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva, viññāṇampi cakkhuviññāṇameva. Saṅkhārāti cetanāva vuttā cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassāti adhippāyo. Tattha pana phassaṃjīvitindriyamanasikāraccittatṭhitiyopi saṅkhārakkhandhadhammāva. Ekato saṅgaho “pañcakkhandhā”ti ekato gaṇanā. Samāgamoti yathāsakaṃ paccayavasena samodhānaṃ. Samavāyoti aññamaññassa paccayabhāvena samavetatāya samuditabhāvo.

Paccayuppannadhammo paṭicca samuppajjati etasmāti paṭiccasamuppādo, paccayākāro. Paccayadhamme passantopi paccayuppannadhamme passati, te passantopi paccayadhamme passatīti vuttaṃ “yo paṭiccasamuppāda”ntiādi. Chandakaraṇavasenāti taṇhāyanavasena. Ālayakaraṇavasenāti apekkhākaraṇavasena. Anunayakaraṇavasenāti anurajjanavasena. Ajjhogāhitvāti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya gilivā viya niṭṭhapetvā viya daḥhaggahaṇavasena. Chandarāgo vinayati pahīyati etthāti chandarāgavinayo chandarāgapahānañcāti vuccati nibbānaṃ. Āharitvāti pāliyaṃ sarūpato anāgatampi atthato ānetvā saṅgaṇhanavasena gahetabbam. Āharaṇavidhiṃ pana dassento “yā imesū”tiādimāha. Imesu tīsu ṭhānesūti yathāvuttesu sukhadukkhādīsu tīsu abhisamayattānesu. Diṭṭhīti pariññābhisamayādivasena pavattā sammādiṭṭhi yāthāvadassanaṃ. Evaṃ saṅkappādayopi yathārahaṃ veditabbā. Bhāvanāpaṭivedhoti bhāvanāvasena paṭivedho, na ārammaṇakaraṇamattena. Ayaṃ maggoti ayaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭivijjhanavasena pavatto aṭṭhaṅgiko maggo. Ettāvatāpīti evaṃ ekasmiṃ cakkhudvāre vatthu pariggahamukhenapi catusaccakammaṭṭhānassa matthakaṃ pāpanena bahuṃ vipulaṃ paripuṇṇameva bhagavato sāsanaṃ kataṃ anuṭṭhitaṃ hoti.

Uppajjitvā niruddhameva bhavaṅgacittaṃ āvajjanacittassa paccayo bhavatīti vuttaṃ

“taṃ niruddhampī”ti. Mandathāmagatamevāti mahatīyā niddāya abhibhūtaṃ vasena vuttaṃ, kapimiddhaparetassa pana bhavaṅgacittaṃ kadāci āvajjanassa paccayo bhavēyyāti. Bhavaṅgasamayenevāti bhavaṅgasseva pavattanasamayena paṇḍajjhānapaṇḍakammaṭṭhānapaṇḍaganthesu tesaṃ paṇḍabhāveneva ābhogena vināpi manasikāro pavattati. Tathā hi paṇḍaṃ ganthaṃ paṇḍabhāveneva niraṇṭaraṃ viya ajjhayaṃāne aññavihitatāya “ettako gantho gato, ettako avasiṭṭho”ti sallakkhaṇā na hoti. Catusamuṭṭhānampīti sabbhaṃ catusamuṭṭhānarūpaṃ, na pubbe viya tisamuṭṭhānamevāti adhippāyo. Pubbaṅgamattā oḷārikattā ca phassacetanāva saṅkhārakkhandhoti gahitā, na aññesaṃ abhāvā. Ekadesameva sammasantoti yathāuddiṭṭhaṃ atthaṃ heṭṭhā anavasesato aniddisitvā ekadesameva niddisaṇavasena desanāya āmasanto. Imasmiṃ ṭhāneti yathāuddiṭṭhassa atthassa “ajjhaticāñceva, āvuso, cakkhu”ntiādinā chadvārasena niddisaṇaṭṭhāne. Heṭṭhā parihīnadesananti - “yaṃ upādārūpaṃ cattāro arūpino khandhā upari tīṇi ariyasaccānī”ti niddesaṇasena parihīnaṃ atthajātaṃ sabbhaṃ. Taṃtaṃdvārasenaṇti cakkhudvāradikaṃ taṃtaṃdvārasena. Catusaccavaṇasena āradhā desanā catusacceneva pariyosāpitāti āha “yathānusandhināva suttantaṃ niṭṭhapesī”ti.

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307. Nacirapakkanteti na ciraṃ pakkante, pakkantassa sato na cirasseva. Saliṅgenevāti muṇḍiyakāsāyaggahaṇādinā attano purimaliṅgeneva. Pāṭiyekke jāteti vipannācāradiṭṭhitāya pakāsaṇiyakammakaraṇato paraṃ aññatitthiyasadiṇe visuṃ bhūte. Kulaputtoti jātimattena kulaputto. Asambhinnāyāti sambhedarahitāya, jātiṇkaravirahitāyāti atto. Jātiṇsena idha jātivatthukaṃ dukkhaṃ vuttanti āha “otiṇṇoti yassa jāti anto anupaviṭṭhā”ti. Jāto hi satto jātakālato paṭṭhāya jātinimittena dukkhena anto anupaviṭṭho viya vibādhiyati. Jarāyātiādisupi eseṇa nayo. Cattāro paccayā labbhantīti lābhā, catunnaṃ paccayānaṃ labbhamānānaṃ sukatabhāvo suṭṭhu abhisāṅkhatabhāvo. Vaṇṇabhaṇṇananti guṇakittanaṃ. Apaññātāti sambhāvaṇavasena na paññātā. Lābhādinibbattiyābhāvadassanañhettaṃ. Tenāha “ghāsacchādanamattampi na labhanti”ti. Appesakkhāti appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā adhipateyyasampattiyā ca parivārasampattiyā ca abhāvena pākāṭā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvaṃ dassento “appaparivārā”ti āha.

Sārenapi keci ajānaṇena aññālābhena vā asārabhūtaṃpi kattabbaṃ karontīti tato visesaṇatthaṃ “sārena sārakaraṇīya”nti vuttanti taṃ dassento “akkhacakkayuganaṅgalādika”nti āha. Brahmācariyassāti sikkhāttayasaṅgahassa sāsanaṇbrahmācariyassa. Mahārukkhassa maggaṇphalasārassa ñāṇadassanaṇheggukassa samādhitaṇcassa sīlapapaṭikassa cañcalasabhāvā saṃsappacārīti ca cattāro paccayā sākāpalāsaṃ nāma. Tenevāti lābhasakkārasilokaṇibbattaṇeneva. Sāro me pattoti imasmiṃ sāsane adhigaṇtabbasāro nāma iminā lābhādinibbattaṇena anuppattoti voṇānaṃ niṭṭhitakiccaṃ āpanno.

310. Ñāṇadassanaṇti ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ visayaṇsa sacchikaraṇavasena pavattaṃ abhiññāñāṇaṃ. Sukhumaṃ rūpanti devādīnaṃ, aññampi vā sukhumasabhāvaṃ rūpaṃ. Tenāha “antamaso...pe... viharanti”ti, dibbacakkhu hi idha ukkaṭṭhaṇiddesena “ñāṇadassana”nti gahitaṃ.

311. Asamayavimokkhaṃ ārādhētīti ettha adhippetam asamayavimokkhaṃ pāḷiyā eva dassetuṃ “katamo asamayavimokkho”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhannañhi samāpajjanasamayopi atthi asamayopi, maggavimokkhena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa bhuñjantassa ca maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti na vattabbaṃ, iti maggavimokkhena vimuccantassa samayo vā asamayo vā natthīti so asamayavimokkho. Tenāha “lokiyasamāpattiyo hī”tiādi.

Na kuppati, na nassatīti akuppā, kadācīpi aparihānasabhāvā. Sabbasaṃkilesehi paṭippassaddhivasena cetaso vimuttīti cetovimutti. Tenāha “arahattaphalavimuttī”ti. Ayamatto payojanaṃ etassāti etadatthaṃ, sāsanaḥbrahmacariyaṃ, tassa esā paramakoṭi. Yathāradhassa sāropamena phalena desanā niṭṭhāpitāti āha “yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesī”ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā

312. Piṅgaladhātukoti piṅgalasabhāvo piṅgalacchaviko, piṅgalakkhoti vā attho. Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho, na sīlādiguṇehi saṅgahitabbabhāvena. Saṅgho etesaṃ atthi parivārabhūtoti saṅghino. Svejāti so eva pabbajitasamūhasaṅkhāto. Ācārasikkhāpanavasenaṭi attanā parikappitaacelavatādiācārasikkhāpanavasena. Paññātāti yathāsakaṃ samādinnavatavasena ceva viññātaladdhivasena ca paññātā. Laddhikarāti tassā micchādiṭṭhiyā uppādakā. Bahujanassāti puthujanassa. Tassa pana āgamasampadāpi nāma natthi, kuto adhigamoti ekaṃsato andhaputhujjano evāti āha “assutavato andhabālaputhujjanassā”ti. Na hi viññū appasādanīye pasīdanti. Maṅgalesu kātābbadāsakiccakaro dāso maṅgaladāso.

Tantāvutānanti tante pasāretvā vītānaṃ. Gaṇṭhanakilesoti saṃsāre bandhanakilesa. Evaṃ vāditāyāti evaṃ paṭiññātāya, evaṃ diṭṭhitāya vā. Niyyānikāti niyyānagatisappāṭihīrakā anupārambhabhūtatāti adhippāyo. No ce niyyānikāti ānetvā yojanā. Tesam sabbaññupaṭiññāya abhūtatā tassā abhūtabhāvakathanena tassa brāhmaṇassa na kāci atthasiddhīti āha “nesaṃ aniyyānikabhāvakathanena atthābhāvato”ti.

318. Nihīnalokāmise līno ajjhāsayo etassa, na pana nibbāneti. Līnājjhāsayo. Sāsanaṃ sithilaṃ katvā gaṇhāti sikkhāya na tibbagāravattā.

323. Heṭṭhāti anantarātītasutte mahāsāropame. Paṭhamajjhānādidhammā vipassanāpādakāti vipassanāya padaṭṭhānabhūtā. Idhāti imasmiṃ cūḷasāropame āgatā. Nirodhapādakāti anāgāmino, arahanto vā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitum samatthā. Tasmāti nirodhapādakattā. Paṭhamajjhānādidhammā ñāṇadassanato uttaritarāti veditabbā.

Cūḷasāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca opammavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 1. Subcommentary on the First Fifty Discourses. 3. The Chapter on Similes Retrieved from paliverse.org

---

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org